

Co-funded by the
European Union

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ЄС: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

*Видання здійснено за
підтримки
проєкту Жана Моне за
програмою Erasmus+*

101085348 — EUROSECRET — ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-
RSCH

Запоріжжя

2023

УДК 334.72:005.51/.54(477:061.1ЄС)(02.064)

С69

Рецензенти:

Антонюк К.І., доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин НУ «Запорізька політехніка»
Безхлібна А.П., кандидат економічних наук, доцент, Національний університет «Запорізька політехніка»

Соціальне підприємництво та традиційні форми бізнесу:

С69 монографія / За заг. редакцією А. В. Переверзевої / Європейський проєкт EUROSECRET («Європейські практики соціального підприємництва: сталість, інклюзія та креативність»). ЗНУ, 2023; Запоріжжя: видавець Мокшанов В. В., 2023. 174 с.

ISBN 978-617-8064-36-5

Видання здійснено в рамках проєкту Європейського Союзу за програмою Еразмус+,
напряв Жана Моне,
101085348 – EUROSECRET – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH «Європейські практики соціального підприємництва: сталість, інклюзія та креативність» /
«European practices of social entrepreneurship: sustainability, inclusion and creativity»

Підтримка Європейської Комісії у створенні цього видання не означає схвалення змісту, який відображає лише погляди авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ньому.

УДК 334.72:005.51/.54(477:061.1ЄС)(02.064)

ISBN 978-617-8064-36-5

© Автори матеріалів, 2023

ЗМІСТ

Передмова.....	5
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 1	
Соціальне підприємництво: особливості, тенденції та вплив.....	7
Демченко Г. В. Ризик-менеджмент як складова комплексної системи управління підприємством.....	7
Іванієнко В. В. Проблеми і можливості імплементації соціального підприємництва в систему розвитку держави.....	15
Калініченко З. Д. Соціальне підприємництво в умовах повоєнної відбудови в Україні та європейської інтеграції.....	25
Кусакова Ю.О. Місце та роль комунікативних компетенцій у діяльності соціального підприємництва.....	34
Маркова С. В., Марков І.Є. Актуальні можливості та загрози бізнес-процесів в Україні під час війни.....	41
Метеленко Н. Г., Попова А. О., Оглобліна В. О., Сіліна І. В. Соціальне підприємництво в контексті економіко-екологічного інноваційного розвитку в напрямку повоєнного відновлення України.....	49
Остапчук І. О., Казаков В. Л. Екологічні екскурсії як вид соціального підприємництва (на прикладі Кривого Рогу).....	66
Пацюк В. С. Соціальне підприємництво як чинник регенерації виробничих просторів Кривого Рогу.....	77
Романюк І. А. Інноваційні аспекти взаємодії соціального підприємництва з рекреацією та туризмом.....	89
Федотова Т. А. Соціальна компетентність як компонента підготовки сучасного менеджера.....	97
Шеленко Д.І., Шпикуляк О.Г., Дюк А.А. Соціальне підприємництво як інституційна модель реалізації соціального капіталу сільських територіальних громад.....	105

Шпикуляк О. Г., Саковська О. М., Шеленко Д. І., Ксенофонтова К. Ю. Інституційна структуризація і перспективи розвитку суб'єктів господарської діяльності в аграрному секторі економіки України	109
---	-----

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 2

Європейські моделі соціального бізнесу: досвід для України.....	120
Аторін А. М., Мержинський Є. К. Впровадження системи нарахування безумовного базового доходу за допомогою блокчейн-технології.....	120
Бирський В. В., Глушевський В. В., Голомб В. В. Сучасні виклики для України й Європейський досвід: синергія циркуляційної економіки, соціального підприємництва та національної безпеки.....	129
Мажник Л. О. Особливості цифрових інновацій у соціальному підприємстві під час війни.....	139
Хорошун В. В. Аналіз підходів до розробки ІТ-стратегії соціального підприємництва.....	148
Шапуров О. О., Аскольдов В. І., Краснощок В. В. Сучасні аспекти циркулярної економіки як чинник диверсифікації продуктів промисловості (на прикладі машинобудування).....	156
Шапуров О. О., Федотов С. О., Сілін А. І. Сталий розвиток промислового підприємництва: екологічний контекст.....	164
Висновки.....	172

ПЕРЕДМОВА

Колективна монографія «Соціальне підприємництво та традиційні форми бізнесу» окреслює питання особливостей, тенденцій та впливу соціального підприємництва на різні сфери життя суспільства, а також висвітлює європейські моделі соціального бізнесу, котрі можуть бути використані для України.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значним поглибленням впливу глобальних викликів на економіки всіх країн світу, незалежно від рівня їх розвитку. Проте розвинуті країни мають можливість рухатися обраною траєкторією розвитку з найменшими втратами для суспільства, а країни, що розвиваються, мають недостатній потенціал, щоб подолати сучасні виклики й загрози.

Виникає об'єктивна необхідність пошуку консолідованого рішення та ефективних механізмів, котрі дозволять відновлювати потенціал та забезпечувати відповідний рівень життя населення. В умовах значного скорочення доходів населення, зростання безробіття та поширення й поглиблення бідності ефективним механізмом є мотивація створення соціальних підприємств і їх прискореного розвитку. Така інноваційна форма бізнесу дозволяє забезпечити задоволення базових потреб населення в умовах обмеженості доходів, пом'якшує проблему безробіття та реалізовує і вдосконалює управлінські навички соціального підприємця.

Унаслідок неможливості забезпечення належного рівня соціального розвитку на рівні держави, виникає необхідність пошуку ефективних методів дотримання соціальної збалансованості на локальному та субрегіональному рівнях суспільства. Практикою доведено, що країни з низьким рівнем суспільних витрат, мають низький рівень життя. Отже, в умовах перманентної кризи постає питання забезпечення добробуту членів соціуму та актуалізується питання щодо мобілізації наявних ресурсів. Соціальне підприємництво стає головним джерелом стабільності в суспільстві.

Отже, соціальне підприємництво є перспективною інноваційною формою бізнесу, яка за рахунок розробки та поширення нових методів вирішення соціальних проблем, використання традиційних практик господарювання вдосконалює модель соціально-економічного розвитку та адаптує її до реалій сьогодення.

У колективній монографії «Соціальне підприємництво та традиційні форми бізнесу» викладено матеріали досліджень, які поєднано у два напрями. Перший тематичний напрям передбачає аналіз особливостей, тенденцій та впливу соціального підприємництва, а другий - європейські моделі соціального бізнесу: досвід для України. Досліджуються проблеми і можливості імплементації соціального

підприємництва, соціальне підприємництво в контексті економіко-екологічного інноваційного розвитку, інноваційні аспекти взаємодії соціального підприємництва з рекреацією та туризмом, синергія циркуляційної економіки, соціального підприємництва та національної безпеки як сучасні виклики для України й Європейський досвід, особливості цифрових інновацій у соціальному підприємстві, підходи до розробки ІТ-стратегії соціального підприємництва тощо. Монографія буде корисною для здобувачів, науково-педагогічних працівників, управлінців та керівників об'єднаних територіальних громад.

Анна Переверзева,

академічний координатор проєкту EUROSECRET д.е.н., професор
Запорізького національного університету

ξ

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 1

Соціальне підприємництво: особливості, тенденції та вплив

Демченко Ганна Володимирівна

кандидат економічних наук
Харківський національний економічний
університет ім. С Кузнеця
м. Харків, Україна
ganna.demchenko@hneu.net

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СКЛАДОВА КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Досліджено, що на сьогодні підприємницька діяльність характеризується чи малим ступенем невизначеності й ризикованості. Воєнний стан в Україні, поява пандемії COVID-19 стали поштовхом активізації впровадження ризик-менеджменту у систему управління підприємством. Визначено напрямки інтеграції системи ризик-менеджменту в діяльність підприємства та основні задачі системи ризик-менеджменту при управлінні бізнес-процесами на підприємстві. Було запропоновано низку принципів, які підприємство має дотримуватись задля побудови ефективної системи ризик-менеджменту.

Annotation. It has been discovered that today's entrepreneurial activity is characterized by a small level of insignificance and risk. The military camp in Ukraine, the emergence of the COVID-19 pandemic has become the catalyst for the intensification of risk management in the enterprise management system. Directions for integrating the risk management system into the business activities and the main tasks of the risk management system in managing business processes in the enterprise are identified. It was stated that there are a number of principles that an enterprise can adhere to in order to create an effective risk management system.

Постановка проблеми. Підприємницька діяльність завжди має тісний зв'язок із невизначеністю й мінливістю економічного середовища, а тому проблематика управління ризиками на підприємстві з кожним роком все більше й більше привертає увагу суб'єктів управлінської діяльності, незалежно від рівня їхнього організаційної ієрархії. Протидія й упередження появі ризиків – є складним процесом, що вимагає від менеджменту володіти ключовими компетенціями, а також критичним та креативним мисленням задля формування альтернативних шляхів зменшення негативного впливу на підприємство від появи ризиків.

Виходячи з вищезазначеного, визначення особливостей інтеграції ризик-менеджменту в систему управління підприємством, що дозволить протидіяти появі загрозливих ситуацій та пришвидшити процес реагування менеджментом з метою зменшення їх негативного впливу – є актуальним дослідженням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукових доробок із визначення ризик-менеджменту є безліч та включає наукові праці таких відомих українських та зарубіжних вчених як: В. В. Вітлінського, В. М. Гранатурова, О. Л. Устенка, О. І. Ястремського, А. Д. Штефанича, А. П. Альгіна, Г. Б. Клейнера, І. Т. Балабанова, Є. А. Уткіна, С. М. Ілляшенко, В. В. Черкасова, Г. В. Чернової, В. В. Глущенко, М. В. Хохлова, В. А. Москвіна, О. С. Шапкіна, А. Мура, К. Хлардена та інших, праці яких були присвячені дослідженню сутності ризику при управлінні підприємством, виявленню факторів та причин його виникнення, характеристиці методів оцінки ступенів ризику.

Виклад основного матеріалу. Поняття ризику тісно пов'язане з поняттями невизначеності та ймовірності. Невизначеність – це неточність чи неповнота інформації про умови здійснення підприємницької діяльності, про наміри та поведінку інших її учасників. Ймовірність, в свою чергу, дає кількісну оцінку вірогідності виникнення тої чи іншої події. Однак провести аналіз та оцінити можливі наслідки практично неможливо із-за нестачі даних. Ризик характеризує таку ситуацію, в котрій можна виявити перелік передбачуваних наслідків і кількісно оцінити вірогідність їхнього настання, застосовуючи економіко-математичні методи. Якщо є можливість кількісно та якісно визначити ступінь ймовірності будь-якої події, то слід говорити про ризик, якщо немає – про невизначеність. [1, с.7]

Систему ризик-менеджменту визначають як сукупність методів, прийомів і заходів, які допомагають певною мірою спрогнозувати настання ризикових подій та вжити заходів задля уникнення чи зниження негативних наслідків їхнього настання. [4, с.399]

Існує три основних завдань, які вирішуються у рамках ризик-менеджменту:

- 1) профілактика виникнення ризиків;
- 2) мінімізація збитку, спричиненого ризиками;
- 3) максимізація додаткового прибутку, що отримує підприємство внаслідок управління ризиками.

Основною метою ризик-менеджменту є зменшення або ліквідація вірогідних втрат від ризику, саме тому застосування ризик-менеджменту на підприємстві має суттєве значення при визначенні функцій та принципів управління ризиком. Ризик-менеджмент базується на таких ключових принципах: принцип масштабності (максимізації); принцип

мінімізації; принцип адекватної реакції; принцип розумного прийняття [5, с.74].

Управління ризиками на всіх рівнях організації, коли побудовано за ієрархічним принципом, є ефективною системою ризик-менеджменту. Окрім того, відповідно до теорії системного аналізу будь-яка новостворена або існуюча система має бути побудована з урахуванням структурного, елементного, стратегічного й функціонального аспектів. Структурний аспект передбачає, що елементи системи пов'язані й взаємодіють між собою, а саме створюється певна структурна схема системи. Елементний аспект полягає в тому, що та чи інша система є сукупністю набору елементів. Розгляд етапів і стратегій розвитку системи належить до стратегічного аспекту. Ураховуючи вимоги функціонального аспекту, потрібно дати характеристику принципу роботи запропонованої системи. Система управління ризиками має забезпечити досягнення наступних цілей:

- 1) забезпечити надійний процес ідентифікації, оцінки, контролю та моніторингу усіх видів ризиків та їх взаємозв'язків з метою оптимізації їх впливу на роботу підприємства;
- 2) рішення щодо ризику повинні відповідати стратегії діяльності підприємства;
- 3) очікувана дохідність повинна компенсувати витрати на антиризикові заходи;
- 4) фінансові витрати на антиризикові заходи повинні відповідати розмірам збитків, на які наражається підприємство;
- 5) сприяти досягненню цілей зацікавлених сторін підприємства: споживачів, керівників, працівників, власників, інвесторів та інших. [6, с.297]

Парадигма реалізації ризик-менеджменту «зверху вниз» набуває всі більшого поширення в наші дні. Остання припускає організацію управління ризиками на підприємстві як єдиної системи із обов'язковою координацією з боку вищого керівництва підприємства. Цей підхід називається «корпоративний» («інтеграційний», «інтегрований») ризик-менеджмент. Порівняння існуючої традиційної та корпоративної концепцій ризик-менеджменту відображено в табл.1.

Система ризик-менеджменту потребує серйозного усвідомлення головних принципів її впровадження та їх інтеграцію у будь-які бізнес-процеси підприємства. Точніше, це не має бути тільки поверхневе застосування існуючих принципів, підходів, але має включати в себе розроблення практичних рекомендацій для створення дієвої системи ризик-менеджменту, що здатна упереджувати появу ризиків та загроз, при цьому зменшуючи негативний вплив від настання несприятливої ситуації.

Виходячи з вищезазначеного, систему ризик-менеджменту варто інтегрувати до процесу управління підприємством задля покращення ефективності прийняття управлінського рішення, отримання ефекту постійності економічного розвитку, урегулювання та збереження стану ризикозахищеності підприємства на високому рівні.

Таблиця 1

Концепції ризик-менеджменту

Особливості	Традиційна концепція	Корпоративна концепція
Ризик	Список керованих ризиків є обмеженим; ключовим акцентом являються страхові та фінансові ризики	Прагнення передбачити найбільшу кількість ризиків та можливості управління ними
Організація	Кожен відділ самостійно керує ризиками, які мають відношення з його діяльністю; як результат, ускладнена оптимізація витрат на управління ризиками та облік ризиків, коли приймаються управлінські рішення	Координація відбувається з допомогою вищого керівництва підприємства; задіяні всі підрозділи при управлінні ризиками; для кожного співробітника управління ризиками є невід'ємною частиною його посадових обов'язків
Процес	Управління ризиками носить епізодичний характер і здійснюється в міру необхідності (а саме тоді, коли менеджер визнає це необхідним)	Управління ризиками організовується як безперервний процес, і включає в себе постійний облік ризиків і витрат на управління ними

Джерело [1, с.11]

Вирішальним компонентом при створенні модернізованої системи управління підприємством є її інтеграція разом із системою ризик-менеджменту, тому що фундамент для системи ризик-менеджменту є стійкий, ефективно функціонуючий комплекс її захисту, що в основі має концепції побудови й реалізації плану дієвого використання ресурсів підприємства, можливостей та потенціалу, протидії руйнуючій дії внутрішнього та зовнішнього середовищ.

Виокремлюють такі напрямки інтеграції системи ризик-менеджменту в діяльність підприємства:

- 1) швидке виявлення операційних ризиків;
- 2) запровадження програми, яка могла би забезпечити мінімальні операційні витрати (перш за все, елементи матеріальних витрат);
- 3) проведення аудитів бізнес-процесів підприємницької діяльності, у чітко визначені терміни, аналіз їх контрольованості та ефективності (моніторинг повинен бути впроваджений менеджментом

на основі проведених перевірок і результати таких перевірок повинні бути донесені усім відділам й структурним підрозділам);

4) формування та впровадження стратегії сталого розвитку підприємства із врахуванням розроблених планів захисту від ризиків задля мінімізації ризиків й гарантування економічної безпеки підприємства;

5) аби мінімізувати результати ризиків має місце активне впровадження страхування (на підприємстві повинен бути створений Департамент внутрішнього контролю, аудиту та ризик-менеджменту, що забезпечував би популяризацію ідеї страхового захисту і злагоджений зв'язок між усіма відділами та службами);

6) створення інших можливих сценаріїв зміни зовнішнього середовища, досягнення стратегічних цілей з урахуванням усіх можливих ризиків, регулювання різносторонніх ситуацій із призначенням відповідальних осіб у кожному відділі чи підрозділі;

7) формування механізму управління грошовими потоками (завдяки цьому буде можливість швидкого реагування як у внутрішньому так і у зовнішньому середовищах, забезпечить високу ліквідність та платоспроможність підприємству);

8) доцільно створити спеціальний фонд, так званий «фінансова подушка безпеки», яка дозволить мати кошти на відновлення усіх бізнес-процесів при настанні будь-якої критичної ситуації. Згадана форма набула актуальності при поширенні пандемії COVID-19, так як жодні прогнози або системи ризик-менеджменту не були готові до таких подій. Лише ті підприємства, які мали спеціальні фонди, змогли протриматись в умовах жорсткого локдауну, а зараз під час війни мають можливість відновлювати свою роботу або переорієнтовуватись у інші сфери діяльності [8, с.407]

Сучасність зобов'язує керівників підприємств постійного моніторингу ризикоутворюючих факторів аби створити ефективну та гнучку систему господарювання за умов ринкової кон'юнктури й обмеженості ресурсів, яка обумовлює потребу в наявності системи ризик-менеджменту, усіх її аспектів, ключових базових принципів та методів управління.

Ризик-менеджмент підприємства повинен бути організований таким чином, аби була можливість забезпечення безперервного самоаналізу та самоконтролю. Потреба в додаткових перевірках діяльності підприємства є меншою, якщо присутній детальний процес моніторингу. Ключовим аспектом при управлінні ризиками підприємства є вибір ефективного механізму попередження та мінімізації, усунення або приймання ризиків, що формулюють ефективність діяльності підприємства. Незнання схильності підприємства до ризику може призвести до непередбачуваних наслідків,

кризи та банкрутства. Зниження ризиковості може відбуватися або завдяки внутрішніх ресурсів (внутрішніми способами), або шляхом передачі (зовнішніми способами). Міжнародний досвід виділяє багатогранні і доволі таки оригінальні шляхи та способи оптимізації ризику. Найчастіше мають практичне використання внутрішні та зовнішні методи зниження ризиків підприємства, що наведені в табл. 2. [7, с.73]

Таблиця 2

Способи зниження ризику

Внутрішні	Зовнішні
Резервування. Підприємець обирає даний спосіб зниження ризику у тому випадку, якщо витрати на резервування засобів менші, ніж вартість страхових внесків при страхуванні.	Страхування. Під час страхування підприємству надається страховий захист за усіма основними видами його ризиків, однак варто зазначити, що не всі ризики можуть підлягати страхуванню.
Лімітування. Зазвичай застосовується за такими видами ризиків, котрі виходять за межі їх гранично допустимого рівня, а саме за операціями, що здійснюються в зоні критичного або катастрофічного ризику.	Хеджування. Передбачає зниження ймовірності їх виникнення завдяки деривативів чи похідних цінних паперів.
Забезпечення якості виготовленої продукції. Головна вимога при створенні продукції необхідної якості – це мінімізація витрат на її виготовлення.	Диверсифікація. Дозволяє знизити комерційні, інвестиційні та виробничі ризики. В практичному застосуванні диверсифікація може не тільки зменшувати, а і збільшувати ризики.
Бізнес-планування. Дієве планування з усіма необхідними розрахунками, обґрунтуваннями відкриває можливості для керівництва розібратися з перспективами своєї справи, спрогнозувати можливі коливання й проблеми у майбутньому та пристосуватися до змін кон'юнктури ринку, тримати на контролі поточні операції, зменшуючи в такий спосіб рівень ризику.	Розподіл ризику. Проводиться під час підготовки плану проекту й контрактних документів. Підвищення ризиків у одного із учасників має супроводжуватися адекватною зміною в розподілі доходів від проекту. Інвестор ризикує найбільше.

Джерело: [2, с.53]

В Сполучених Штатах Америки підприємці нерідко застосовують правило п'яти "С" так звана модель для перевірки кредитоспроможності партнера:

1) особа позичальника (character) – його репутація та ступінь відповідальності;

2) фінансові можливості (capacity) – здатність виплатити взятую позику використовуючи поточні надходження чи кошти від реалізації активів;

3) майно (capital) – величина й структура акціонерного капіталу;

4) забезпечення (collateral) – вид та вартість активів, запропонованих як застава;

5) загальні умови (conditions) – загальний економічний стан та інші фактори. [3, с.61-62]

Ризик-менеджмент повинен бути направлений на гарантування досягнення стратегічних цілей підприємства, гарантування безперервності його розвитку з інтеграцією під час прийняття управлінських рішень. Стратегічне спрямування ризик-менеджменту задля підвищення ефективності діяльності підприємства в систему управління підприємством пропонується проводити на основі:

- розвитку стратегії ризик-менеджменту, при цьому особливу увагу слід звернути на спостереження зі сторони топ-менеджменту на рахунок ризик-менеджменту і надання їм відповідної звітності;

- інтеграції ризик-менеджменту в усі бізнес-процеси, так як для досягнення стратегічних і оперативних цілей підприємства потрібно вводити ризик-менеджмент в операції бізнес-планування та оцінювання ефективності;

- поліпшення функцій управління, котрі дозволяють зменшити витрати, збільшити покриття ризиків і вдосконалити ефективність діяльності бізнесу;

- вдосконалення процесів і заходів контролю, оскільки за допомогою спрямованості на провідні бізнес-процеси і використання автоматизованих заходів контролю є можливість знизити витрати, а також покращити ефективність на розробку процесів контролю;

- оптимізація ризик-менеджменту й надання інформації для стейкхолдерів з приводу тиску ризиків, активних заходів їхньої протидії та можливостей забезпечення сталого розвитку підприємства [8, с.412]

Висновки. Дієвим інструментом реагування на зміни економічного середовища функціонування підприємства виступає ризик-менеджмент, який визначається як сукупність управлінських дій інтегрованого характеру, спрямованих на виявлення, аналіз і регулювання ризиків. У рамках запропонованого підходу управління ризиком можна розглядати як процес впливу на об'єкт господарювання, при якому забезпечується максимально широкий діапазон охоплення можливих ризиків, попереджувальні дії, їх обґрунтоване врахування при прийнятті управлінських рішень та зведення ступеню впливу виявлених ризиків до мінімальних меж.

Основна ціль системи ризик-менеджменту виступають гарантії в досягненні кінцевого результату, збалансоване використання ресурсів та розробка відповідної стратегії.

Розвиток стандартів ризик-менеджменту говорить про те, що зміна бізнес-середовища породжує появу нових ризиків та небезпек, що потребують своєчасної оптимізації. Впровадження системи ризик-менеджменту починається від «аналізу ризику» і завершується «мінімізацією ризику» та носить довгостроковий характер, котрий направлений на отримання конкурентних та додаткових переваг у стратегічній перспективі. У зв'язку з великою кількістю різноманітних чинників ризику, можуть використовуватися різні способи оптимізації рівня ризику, котрий буде мати вплив на ті чи інші сторони діяльності підприємства. Отже, ефективність ризик-менеджменту підприємства, успішність результатів діяльності та конкурентоспроможність на ринку безперечно залежить від прийнятої концепції оптимізації ризиків.

Література

1. Боровик М. В. Ризик-менеджмент : конспект лекцій для студентів магістратури усіх форм навчання спеціальності 073 – Менеджмент / М.В. Боровик ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 65 с.
2. Волинець І. Організація ризик-менеджменту на підприємстві / І. Волинець // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2016. № 2. С. 51–55
3. Демченко Г.В. Ризик менеджмент: конспект лекцій для студентів спеціальності 073 "Менеджмент" першого бакалаврського рівня / Г. В. Демченко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. – 74 с.
4. Коленда Н.В. Поняття системи ризик-менеджменту підприємства / Н. Коленда // Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Випуск 23. С.398-401
5. Мостенська Т.Л., Скопенко Н.С. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3(7). С. 72–79
6. Рішук Л.І. Організація системи управління ризиками на промислових підприємствах / Л.І. Рішук, Н.Є. Микитюк// Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Випуск 23. С.296-299
7. Сосновська О.О. Ризик-менеджмент як інструмент забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах невизначеності / О.О. Сосновська, Л.В. Деденко // Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій. 2019. №1 (3). С. 70-79.
8. Чайкіна А.О. Особливості інтеграції ризик-менеджменту в систему управління підприємством / А.О. Чайкіна // Економіка та суспільство. 2022. Випуск №39. С. 406-413

Іванієнко Віктор Васильович,
кандидат економічних наук, професор
Харківський національний економічний університет імені Семена
Кузнеця
м. Харків, Україна
5591victor.vas@gmail.com

ПРОБЛЕМИ І МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У СИСТЕМУ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Анотація. Розглянуто складні питання визначення сутності соціального підприємництва та теоретико-методологічні аспекти вирішення проблеми його імплантації у систему розвитку держави. Наведено сучасні проблеми та перешкоди у розвитку соціальному підприємстві. Визначено напрями, які сприяють розвитку соціального підприємництва. Наведені заходи створюють можливості для розвитку соціального підприємництва в Україні і подальшого розвитку країни в цілому.

Annotation. The complex issues of defining the essence of social entrepreneurship and the theoretical and methodological aspects of solving the problem of its implantation in the state development system are considered. Modern problems and obstacles in the development of social entrepreneurship are presented. Areas that contribute to the development of social entrepreneurship have been identified. These measures create opportunities for the development of social entrepreneurship in Ukraine and further development of the country as a whole.

Проблематика соціального підприємництва стала предметом наукових досліджень з 90-х років ХХ століття, проте ще й досі в науковому середовищі існують розбіжності у його визначенні.

В Україні категорія «соціальне підприємництво» все ще не має широкого розповсюдження. Ми не впевнені щодо її тлумачення і часто плутаємо соціальне підприємництво з соціальною відповідальністю бізнесу як в науці, так і в бізнесі. Для захисту вітчизняної науки варто зауважити, що у світі досі не існує єдиного визначення даної категорії, але більшість із цих визначень говорить про бізнесові механізми вирішення соціальних проблем, створення громад та взаємодопомогу. Більше того, соціальне підприємництво є мультидисциплінарною темою для досліджень, тому що в її концепцію входять не тільки економічні елементи, але і питання моралі та етики, соціальної справедливості та психології [1].

Слід підкреслити, що шляхи від звичайного бізнесу до соціального у наступному: звичайний бізнес – благодійність бізнесу – корпоративна соціальна відповідальність – соціальне підприємництво. З такої точки зору слід розглядати соціальне підприємництво.

Отже, соціальне підприємництво знаходиться на межі благодійного та традиційного підприємництва. Від благодійного підприємництва бере соціальну направленість, а від традиційного – підприємницький підхід.

Серед вітчизняних науковців, що досліджували проблеми в сфері соціального підприємництва, слід відзначити Л. Долуду, Ю. Кірсанова, А. Корнецького, В. Назарука, А. Свинчука, В. Смаль, О. Кожемяченко, О. Солосіч, М. Голуб, М. Гончарова, Н. Гусак, А. Туманова, Т. Лункіна, Г. Іваненко, А. Толстова, С. Сергієнко, І. Босак та ін. Серед закордонних авторів, які досліджували проблема-тику соціального підприємництва, варто згадати таких, як: Дж. Кікал, Т. Лайонс, Дж. Мейр, Шт. Пенья Кік, Дж. Робінсон, К. Хокертс та ін.

Метою цього дослідження є вивчення можливостей імплантації та розвитку соціального підприємництва в Україні в складних сучасних соціально-економічних умовах розвитку суспільства як одного з дієвих інструментів вирішення гострих соціальних проблем держави.

Соціальне підприємництво з точки зору Швец Г.А. в наступному: під соціальним підприємництвом слід розуміти такий вид прибуткової або неприбуткової підприємницької діяльності, який може використовувати інноваційні технології та методи управління з ціллю реалізації соціальної місії та задовольняє потреби всіх категорій населення [2].

Ачкасова О.В. дає наступне визначення цієї категорії: соціальне підприємництво – це діяльність підприємств чи організацій, які функціонують з метою отримання прибутку і його спрямування на виконання соціальної місії в контексті вирішення суспільних проблем, або ж працюють у сфері неприбуткової діяльності [3].

Це найхарактерніші визначення такої складної категорії, як соціальне підприємництво. І вони є досить змістовними. Всі інші визначення вносять до їх змісту лише окремі нюанси.

З авторської точки зору соціальне підприємництво слід розглядати в контексті використання стартапів та інших засобів підприємництва з ціллю реалізації соціальної місії та задовольняє потреби всіх категорій населення.

У кожного соціально підприємства має бути:

- соціальна мета діяльності (зазвичай вона вказується у статуті, на сайті, етикетці, у місії чи окремо у соціальній меті підприємства і прослідковується у всій комунікації бренду);

- бізнес-модель, що сама на себе заробляє (бізнес більшу частину коштів отримує з продажу власних товарів та послуг, частину коштів може залучати з грантів, краудфандингу, соціального інвестування тощо);

- системність вирішення обраної соціальної чи екологічної проблеми (діяльність сфокусована на одній соціальній проблемі чи допомозі обраній вразливій групі не змінюється протягом існування організації);

- чіткий вимірюваний вплив діяльності соціального підприємства (наприклад на якість та рівень життя цільової групи або навколишнє середовище) [4].

Звичайне підприємство від соціального відрізняється відповіддю на запитання, що робити з прибутками. Якщо звичайний бізнес власник створює для того, щоб заробляти і витрачати отримані кошти (всі прибутки) на власні потреби і бажання, то соціальне підприємство створюється, як машина для генерування коштів, аби розв'язувати соціальну проблему. Прибутки соціального підприємства у повному обсязі скеровуються на соціальну мету діяльності і зміни у громаді. Власник/керівник підприємства та співробітники отримують щомісячну ринкову заробітну плату і свідомо не претендують на гроші з прибутку.

Соціальні підприємства – це організації різних сфер діяльності, форм власності та головне – способів вирішення соціальної проблеми. Такими компаніями можуть бути:

- підприємства, які створюють робочі місця для вразливих категорій населення;

- організації, які надають соціально важливі послуги;

- громадські організації, які використовують підприємництво для соціальних змін;

- бізнес, який реінвестує частину прибутків на вирішення соціальної проблеми;

- та багато інших способів.

Будь-який бізнес має багато складових своєї діяльності, за якими ми можемо визначити його соціальний напрямок. Тож, як визначити соціальне підприємництво і як відрізнити його від звичайного бізнесу чи благодійного фонду:

- вирішує соціальну проблему;

- несе значущі для громади цінності;

- є самоокупним підприємством;

- має конкретну соціальну мету;

- є інноваційним у вирішенні соціальної проблеми;

- залучення громади до своєї роботи;

- зберігає підприємницький підхід у роботі;

- має позитивний соціальний вплив.

До соціального підприємництва може бути віднесено діяльність певної сукупності організацій всіх трьох секторів національної економіки: державного, бізнесу та третього сектору (некомерційні організації). Наприклад, це діяльність [1]:

- суб'єктів бізнес-сектору, які дотримуються концепції корпоративної соціальної відповідальності;
- неприбуткових організацій третього сектору, які з метою пошуку додаткових джерел фінансування своєї соціальної діяльності започатковують і реалізують підприємницькі комерційні проекти;
- державних організацій, які здійснюють комерціалізацію своєї діяльності з надання соціальних послуг (наприклад, державні університети, державні медичні заклади).

Відповідно до функціонального призначення соціальне підприємництво [5]:

1. надає державні послуги в новий спосіб і задовольняє потреби громади, а також створює робочі місця;
2. збагачує професійний досвід людей та знижує соціальну напругу;
3. відроджує сільські й міські території та поліпшує їхню соціальну інфраструктуру;
4. розширює активність громадян, які можуть вирішувати свої проблеми;
5. підтримує громадські ініціативи, інноваційні проекти й творчу активність.

Розвиток соціального підприємництва є невіддільною складовою розвитку країни та має свої перспективи. Слід зазначити, що ключовими характеристиками організацій, які займаються соціальним підприємництвом є:

- позитивна репутація у спільноті місцевого типу, де широке коло партнерів на місцевому рівні органів влади, ЗМІ та бізнесу;
- орієнтованість на найбільш первинні для території соціальні проблеми;
- забезпеченість найголовнішими технічними та адміністративними ресурсами;
- особливості керівників таких організацій:
- висока активність;
- наявність досвіду роботи в бізнес-секторі та володіння інноваційними технологіями;
- мінімальна конкуренція в даному напрямі діяльності тощо [6].

Сьогодні можна визначити наступні проблеми та перешкоди у соціальному підприємстві:

1. Складності у формуванні стартового капіталу та недоступності фінансових ресурсів;
2. Конкуренція на ринку із некомерційними громадськими організаціями;
3. Обмежені соціальні очікування та суспільна недовіра.
4. Відсутність або недостатність знань та вмінь в управлінні бізнесом;
5. Низький рівень оплати праці співробітників;
6. Вузький та непідготовлений ринок;
7. Труднощі із підбором та навчанням персоналу;
8. Низький рівень мотивації;
9. Бюрократичні перепони та інше [2].

Незважаючи на певні труднощі, розвитку соціального підприємництва сприятиме [7]:

- наявність ефективного підприємницького середовища;
- удосконалення інформаційного забезпечення через формування у регіонах інформаційної бази даних щодо норм чинного законодавства України, інформаційно-аналітичних матеріалів відносно розвитку соціального підприємництва;
- відновлення підприємницької ініціативи та активності людей;
- підвищення соціальної відповідальності;
- стимулювання розвитку економічної конкуренції;
- підтримка соціальних проектів з боку місцевих органів влади;
- налагодження дієвої співпраці між місцевими органами влади і соціальними підприємствами;
- стимулювання соціального підприємництва з боку держави;
- удосконалення системи консалтингових послуг та підготовки фахівців для соціального підприємництва;
- створення мережі соціальних підприємств тощо.

Соціальному підприємству притаманні ті ж критерії, що й і традиційному підприємству, зокрема фінансова самостійність, ініціативність, інноваційність, масштабність, ризиковий характер. Поряд з тим йому притаманні і специфічні риси:

- пріоритетність соціальної мети;
- реінвестування прибутку у соціальний розвиток;
- відкритість і прозорість діяльності та публічна звітність [3].

Соціальний підприємець виокремлює проблему, з якою частина населення змирися і сприймає як даність із тих чи інших причин, та сам розробляє і впроваджує новий спосіб вирішення проблеми – у вигляді послуги чи продукту. Отже, соціальне підприємництво дає можливість часткового і динамічного розв'язання гострих проблем суспільства [8].

Важливою ознакою соціального підприємства є чітко визначена соціальна мета, що задекларована у статутних документах підприємства, та вимірювана соціальна цінність.

За своєю суттю соціальне підприємництво визначається як механізм створення соціальних змін через підприємницьку діяльність. Соціальне підприємство відрізняється від інших підприємств тим, що для соціального підприємства соціальний ефект є прямим цілеспрямованим результатом, а не побічним продуктом діяльності [1].

З боку органів місцевого самоврядування підтримка соціального бізнесу здебільшого здійснюється у межах програм підтримки середнього та малого бізнесу. Зокрема, така підтримка у деяких регіонах передбачає:

- відшкодування відсоткових ставок за підприємницькими кредитами;
- надання «маркетингових ваучерів» – відшкодування 50% оплати участі у міських, всеукраїнських та міжнародних виставках;
- роботу центрів підтримки підприємництва, консалтингових центрів допомоги як початківців, так і діючого бізнесу;
- публічних закупівель та соціального замовлення;
- надання приміщень в оренду для громадських організацій за пільговими ставками [9].

В Україні діє проєкт EUnlocking, який працює над тим, щоб:

- утвердити законодавство для соціального підприємництва;
- мотивувати більшу кількість молоді розпочинати соціальні стартапи та підвищити визнання внеску соціального підприємництва у соціальну інклюзію та зменшення нерівності шляхом комунікаційної діяльності та інформаційних кампаній;
- сприяти доступу до інформації та обміну найкращими практиками щодо соціального підприємництва шляхом створення та підтримки приватної групи соціальних підприємців Facebook у Україні;
- покращити спроможність молодих соціальних підприємців за допомогою навчання на місці, онлайн-курсів навчання з найважливіших та актуальних тем соціального підприємництва;
- підтримувати молодих соціальних підприємців у віддалених районах України шляхом надання юридичних та фінансових консультацій, маркетингу та масштабування бізнесу, психологічної та методичної підтримки, просування, наставництва, допомоги у встановленні зв'язку соціальних підприємств з їх потенційними клієнтами та інвесторами та вирішення проблеми доступу до капіталу для соціальних підприємців тощо [10].

Соціальне підприємництво, на відміну від традиційного бізнесу, несе на собі подвійне навантаження та подвійні ризики: соціальні та економічні.

Це означає, що такий бізнес повинен виділяти частку свого прибутку не на самозбагачення, а на розвиток соціальних проєктів, які за своєю суттю є неприбутковими, а іноді навіть збитковими.

Крім того, для досягнення успіху та гарних показників соціальному бізнесу необхідно бути більш професійними, ніж класичним підприємцям через вищезазначене подвійне навантаження. Так, для того, щоб соціальний бізнес був успішним, він повинен однаково гарно вміти вести як бізнес складову, так і вміти орієнтуватися у соціальній складовій і соціальному маркетингу. Відповідно до запропонованого нами проєкту зміни законодавства з боку соціальних підприємств повинен бути постійний вклад (на рівні 30 % від прибутку) або 50 % осіб від тих, що працюють на підприємстві, повинні бути з вразливих верств населення. Деякі експерти пропонують дещо інші обсяги та процентне співвідношення, але в будь-якому варіанті постійний соціальний вклад та послуги для вразливих верств населення є обов'язковою вимогою. Саме мета створення бізнесу є основною відмінністю класичного підприємства від соціального. У першому випадку підприємство створюється з метою збагачення, у другому - для вирішення соціальних завдань.

Для бізнесу соціальна діяльність є побічною, тобто спеціальний фонд був створений після того, як накопичилися надлишки прибутку. Для соціального підприємництва це не побічна діяльність, а основна. Так, якщо бізнес систематично віддає 10 % доходу на соцпотреби, це не означає, що він є соціальним. У цій ситуації краще казати про податкове вирахування в межах діяльності з корпоративної соціальної відповідальності.

На сьогоднішній день в Україні, на жаль, ця діяльність ще нелегалізована. Це означає, що вона юридично не визнана у правовому полі. Не дивлячись на це, соціальне підприємництво існує та досить успішно функціонує як в інших країнах, так і в Україні. Сьогодні в Україні соціальне підприємництво діє в межах малого та середнього бізнесу і як інструмент самофінансування громадських організацій, що прагнуть фінансової сталості. Поки що воно не може охопити великий бізнес за обсягом своєї діяльності та можливостей. В Україні було декілька спроб прийняти Закон про соціальне підприємництво і усі вони були провалені. Наприклад, у одному законопроекті було дуже широке та розмите визначення поняття та дуже великі податкові пільги. Крім того, законопроекти були визнані небезпечні з точки зору корупційних ризиків.

Ми врахували цей досвід і вирішили запропонувати провести реформування нормативно-правового поля через декілька етапів. Спочатку необхідно ввести визначення соціального підприємництва, порядок реєстрації та перереєстрації. Головне – це вихід соціального

бізнесу з тіні (не з фіскальної, а лише з правової, як нелегалізованого виду економічної діяльності) та запровадження єдиного його бачення з різних інститутів: суспільства, споживачів, інвесторів, держави, місцевих влад.

Саме тому першими законодавчими пропозиціями не передбачено ніяких податкових пільг, субвенцій, преференцій тощо.

Ми бачимо головну проблему не в тому, щоб держава надавала податкові пільги, а в тому, щоб інвестори побачили, що соціальне підприємництво взагалі існує. Зараз в Україні є лише одна програма, яка кредитує соціальний бізнес. Але за 7 років завдяки їй було проінвестовано 20 з близько 1000 соціальних проектів. Тому соціальні підприємства вимушені звертатися до міжнародних фондів, де важко довести свій соціальний статус без підтвердження цього у власній країні. Для того, щоб підприємець надав всю інформацію та зробив все необхідне для підтвердження статусу, він зазвичай витрачає на це від 10 до 40 годин на тиждень. Однак це не гарантує позитивний результат і йому може бути відмовлено у підтримці.

Місцевий рівень також підтримує соціальне підприємництво, але ця підтримка є невеликою - не більше 80 тис. грн на стартап, чого дуже часто буває недостатньо.

Тому ми наголошуємо на тому, що зараз важливо надавати соціальному підприємству не податкові пільги, а офіційний статус [11].

В Україні можна спостерігати активний розвиток чотирьох основних типів соціальних підприємств [4]:

1. Перший тип – соціальні сервіси та товари. Такий бізнес працює за інноваційною моделлю. Соціальні підприємства створюють нові послуги: соціальні, освітні, медичні, екологічні, або виготовляють соціально значущі товари, які розв'язують соціальну проблему і приносять прибуток.

До них можна віднести:

- сортувальні станції з переробки вторсировини;
- хоспіси для важкохворих осіб;
- будинки для проживання самотніх людей літнього віку;
- готелі для постраждалих від домашнього насилля;
- кризові центри;
- центри медіації, де можна отримати фахову допомогу для вирішення конфліктних ситуацій у родині, стосунках батьків та дітей;
- інклюзивні заклади дошкільної чи спеціалізованої освіти;
- приватні медичні сервіси, що надають вчасне лікування соціально небезпечних хвороб;
- виробники слухових апаратів, протезів та інших соціально-значимих товарів тощо;

2. Другий тип – створення робочих місць для людей з вразливих груп. Соціальні підприємства допомагають людям, яким важко конкурувати на ринку праці. Такі люди з об'єктивних причин не можуть знайти собі роботу.

Соціальні підприємства не просто створюють робочі місця, а здійснюють соціальну інтеграцію таких осіб. Для цього у штаті може працювати додатковий спеціаліст-психолог чи супроводжуючий.

Наразі немає спеціалізованого законодавства, яке регулювало б соціальне підприємництво і відсоткову частку працевлаштованих осіб. Тому підприємці самостійно визначають співвідношення працівників у команді виходячи від виробничих процесів та економічної ефективності роботи бізнесу. Часто у регіонах встановлюють власні критерії.

3. Третій тип – генерування прибутку. Такий бізнес створюється, щоб заробляти гроші і скеровувати прибутки на вирішення соціальної або екологічної проблеми.

Як зазначалося вище, різниця між соціальним підприємством і традиційним бізнесом лише в тому, що прибуток зі звичайного бізнесу йде власнику і витрачається так, як він хоче. А прибуток соціально бізнесу фінансує зміни у громаді;

4. Четвертий тип – змішаний. Це соціальний бізнес, що поєднує в собі другий та третій тип. У таких підприємствах працюють люди із вразливих категорій (менше половини від штатних співробітників), а весь прибуток іде на фінансування соціальної мети діяльності.

Враховуючи об'єктивну необхідність імплантації соціального підприємництва в систему розвитку держави, як одного з дієвих інструментів вирішення гострих соціальних проблем, соціальне підприємництво також дасть можливість економити бюджетні кошти на соціальну сферу. Підтвердженням цього є активний розвиток таких підприємств у країнах Європи, уряди яких із цією метою створили потужну інституційну базу.

Література

1. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник // Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак Н.Є., Туманова А.А. К: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ». 2017. 188 с.

2. Швець Г.О. Соціальне підприємництво: теоретичні та практичні аспекти // *Економіка і організація управління*. № 3 (39). 2020. С. 243-251.

3. Ачкасова О.В. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану // *Економіка та суспільство*. Випуск 37. 2022. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1217> (дата звернення: 25.09.2023).

4. Бочарнікова А. Соціальне підприємство відрізняється від звичайного відповіддю на запитання, що робити з прибутками // *Апостроф*. URL : <https://apostrophe.ua/ua/article/business/2021-06-15/sotsialnoe-predpriyatie-otlichaetsya-ot-obyichnogo-otvetom-na-vopros-chto-delat-s-dohodami/40200> (дата звернення: 25.09.2023).

5. Лункіна Т.І., Іваненко Г.Ю. Особливості розвитку соціального підприємництва: закордонний досвід // *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. № 15. 2019. С. 142-147. URL : <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/15-2019/lunkyna.pdf> (дата звернення: 19.09.2023).

6. Толства А., Сергієнко С. Розвиток соціального підприємництва в Україні: проблеми та можливості // *Вісник економіки, транспорту і промисловості*. № 62. 2018. С. 384-391.

7. Босак І.В. Тенденції розвитку соціального підприємництва в Україні / І.В. Босак // *Наукові записки*. – 2018. – 1 (56). – С. 154-160.

8. Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 6. Ч. 2. 2016. С. 129–132.

9. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз. EU NEIGHBOURS east : веб-сайт. 2020. [Електронний ресурс] URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 21.04.2022).

10. Як проект EUnlocking підтримує соціальне підприємництво? EU NEIGHBOURS east : веб-сайт. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news-and-stories/publications/yak-proyekt-eunlocking-pidtrymuje-soczialne-pidpryyemnycztvo/> (дата звернення: 21.08.2023).

11. Баранова О. Соціальне підприємництво як відповідь суспільства на соціальні потреби // *Ліга:Закон Бізнес*. URL :

biz.ligazakon.net/interview/205014_sotsalne-pdprimnitstvo-yak-vidpovd-susplstva-na-sotsaln-potrebi (дата звернення: 24.09.2023.).

Калініченко Зоя Дмитрівна
кандидат економічних наук, доцент,
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна
kalina.donntu@gmail.com

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УМОВАХ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. Розглядається участь суб'єктів економіки в активному розвитку процесів соціального підприємництва. Діяльність спрямована на невирішені соціальні проблеми засобами державного регулювання і проводиться з використанням нових моделей соціального діалогу як в Україні, так і в європейських країнах. Визнається важливість оновлення законодавства про соціальний діалог в Україні та приведення у відповідність до викликів воєнного часу трудового законодавства. Пропонується активізувати процес залучення інститутів громадянського суспільства до соціального діалогу та створити майданчики громадянського діалогу європейського зразка

Annotation. The participation of economic subjects in the active development of social entrepreneurship processes is considered. The activity is aimed at unresolved social problems by means of state regulation and is carried out using new models of social dialogue both in Ukraine and in European countries. The importance of updating the legislation on social dialogue in Ukraine and bringing labor legislation into line with the challenges of wartime is recognized. It is proposed to intensify the process of involving civil society institutions in social dialogue and to create platforms for European-style civil dialogue

В умовах формування в Україні цивілізованого суспільства з європейською орієнтацією соціальне підприємництво використовується для розв'язання соціальних проблем, соціальної спрямованості економіки. Це стосується особливо тих проблем, які невирішуються або не в повній мірі вирішуються державою, а комерційне підприємництво ігнорує їх через низьку прибутковість або взагалі відсутність прибутку.

У країні суб'єкти підприємництва активно беруть участь у розв'язанні соціальних, екологічних та інших проблем в житті місцевої громади, суспільному житті в цілому. Власники та менеджери підприємств усвідомлюють, що сучасний бізнес повинен бути соціально орієнтованим, а не лише спрямованим на отримання прибутку і збагачення своїх співвласників. Саме це спонукає багатьох суб'єктів економіки розвивати соціальне підприємництво.

На вирішення соціальних проблем засобами державного

регулювання потрібно значно більше ресурсів порівняно з приватним сектором, який може застосувати інноваційні способи вирішення проблеми, раціональніше використовує всі види ресурсів.

Поняття «соціальне підприємництво» вперше почало використовуватися в 60-х роках, однак широко вживаним стало у 80-х роках і пов'язане з вирішенням соціальних проблем та пошуком альтернативних джерел їх фінансування. Соціальне підприємництво часто пов'язують з неприбутковими організаціями, або ж відносять до видів соціальної відповідальності підприємництва, що реалізують соціальні програми [1].

Незважаючи на воєнний стан та глобальні виклики сучасності, соціальний діалог в Україні демонструє сталий розвиток. Міністерство соціальної політики України, Міністерство економіки України та Національна служба посередництва і примирення разом з представниками професійних спілок вибудовують нові моделі соціального діалогу в Україні. Визнається важливість оновлення законодавства про соціальний діалог в Україні та приведення у відповідність до викликів воєнного часу трудового законодавства. Важливим стало прийняття Верховною Радою України нових законів, які захистили права найманих працівників на працю на безпечних територіях; врегулювали особливості взаємодії між працівником та роботодавцем в умовах воєнного часу, зокрема, в частині організації гнучкого режиму праці; унормували низку проблемних питань у сфері колективно-договірного регулювання.

Соціальний діалог, активне ведення соціального діалогу в Україні на національному рівні демонструє сталий розвиток. Ключову роль в економічній та соціальній стійкості країн Європейського Союзу теж має соціальний діалог.

За участі НСПП та соціальних партнерів діє робоча група з напрацювання проекту Закону України «Про колективні трудові спори». Після обговорення тексту законопроекту зі стейкхолдерами на регіональному рівні та співпраці з міжнародними організаціями, які реалізують проекти міжнародної технічної допомоги, проект Закону буде запропонований народним депутатам для внесення до Верховної Ради України.

Упродовж 2022-2023 років профспілкові об'єднання продовжили підтверджувати право представляти інтереси працюючого населення в соціальному діалозі з державою та роботодавцями. Відповідність критеріям репрезентативності на національному рівні підтвердила Конфедерація вільних профспілок України та Об'єднання організацій роботодавців України. Також оцінку відповідності критеріям репрезентативності успішно пройшли Професійна спілка працівників Пенсійного фонду України, 13 галузевих профспілок. На

територіальному рівні репрезентативність підтвердили 113 організацій профспілок та 10 обласних організацій роботодавців[2].

З'явилися нові ідеї щодо оновлення законодавства в соціальній сфері відповідно до директив ЄС. Також в планах – активізувати процес залучення інститутів громадянського суспільства до соціального діалогу та створити майданчики громадянського діалогу європейського зразка.

Визначна роль соціального діалогу і в забезпеченні підвищення рівня і якості життя громадян та соціальної стабільності в суспільстві. Українці очікують на повоєнну відбудову. В першу чергу необхідно буде організувати ринок праці відповідно до побажань та цінностей, у тому числі нового покоління українців, щоб зберегти талановиті та професійні трудові ресурси та не допустити виїзд цієї категорії громадян до інших держав. Захист і надмірна опіка не завжди призводить до забезпечення якості життя людей і соціальної стабільності. Важливо сформувати нове, актуальне бачення на предмети обговорення соціального діалогу, побудувати трудове законодавство на цінностях нового покоління українців – незалежності, відповідальності за власне життя та самостійно прийняті рішення.

Є необхідність переходу від філософії патерналізму в соціальній політиці до відповідальності за власне життя та добробут. Найкраща філософія – допомогти кожній людині відновити себе і дати їй можливість взяти відповідальність за себе в свої руки. Активну позицію в цьому питанні займають профспілки, які також зацікавлені у працевлаштуванні та економічній незалежності українців. Збільшення кількості людей, що декларують потребу у додатковій підтримці зменшує ресурси для задоволення усіх запитів. Треба розраховувати ресурси як в умовах війни, так і в період повоєнної відбудови України. Серед гострих питань – повернення українців, які виїхали через війну за кордон, економічна незалежність громадян, в тому числі осіб з інвалідністю, кількість яких через російську агресію зростає щодня.

Держава усвідомлює проблеми, що постають перед Україною в умовах війни, та має чіткий план дій щодо подолання викликів. Один із таких викликів – зростання рівня бідності в Україні, який за період широкомасштабної військової агресії збільшився майже у п'ять разів. Війна відкинула Україну у рівні бідності на 16 років назад[3].

Головна різниця між соціальними і комерційними підприємцями полягає у різній мотивації їх діяльності. Так, основна мета підприємницької діяльності полягає в максимізації прибутку (економічного ефекту), а соціальне підприємництво спрямоване на досягнення соціального ефекту від своєї діяльності. Тобто соціальні підприємці – це новатори, які використовують інноваційні ідеї та виробничі ресурси для прискорення соціальних змін та вирішення соціальних проблем.

Одне з ґрунтовних визначень соціального підприємництва дав Грегорі Діз, який сформулював п'ять факторів, що визначають соціальне підприємництво [4];

прийняття на себе зобов'язань щодо створення благ соціального значення (не лише приватного значення);

знаходження та використання нових можливостей щодо обслуговування цих зобов'язань;

забезпечення безперервного процесу нововведень, адаптації і навчання;

діяти сміливо, не обмежуючись наявними ресурсами;

висока відповідальність підприємця за результати своєї діяльності по відношенню до клієнтів та суспільства в цілому.

Розкривається сутність соціального підприємництва і як феномену, що передбачає розуміння прибутку не як мети, а як індикатора і соціального потенціалу бізнесу. Соціальне підприємництво – це спосіб мислення, стиль життя, коли беручи на себе відповідальність за ефективність та соціальну важливість результатів, особа чи команда успішно реалізовує інноваційну ідею. Соціальне підприємництво може набирати різні форми діяльності: особистості, що вирішують соціальні проблеми; громада, що самоорганізовується для власного добробуту; бізнес-підприємства із соціальним впливом; фінансово стабільні громадські організації; соціальні інноватори.

Отже, соціальне підприємництво проявляє себе як тенденцію подальшої соціалізації підприємництва, як якісно новий підхід до вирішення соціальних проблем в умовах формування постіндустріального суспільства.

Важливим завданням соціальної політики України є організація належної поствоєнної адаптації демобілізованих військовослужбовців у мирне життя, в тому числі – сприяння економічній незалежності ветеранів та можливості конкурувати в цивільному секторі трудових відносин. Також існує нагальна необхідність змінювати пенсійну систему України, яка вже давно не може гарантувати українцям поважного віку належного фінансового забезпечення. Впровадження потребує накопичувальна пенсійна система. Серед нових для України викликів у соціальній сфері – створення механізму регресних позовів до країни-агресора щодо відшкодування завданих збитків життю та здоров'ю громадян України та запровадження системної демографічної політики. Окремої уваги також потребує державна політика у сфері праці з урахуванням міграції населення в умовах війни.

Проблем з точки зору соціального забезпечення багато. Вже сьогодні соціальну систему України фінансують міжнародні партнери. Тому для переходу з військових рейок на рейки мирного часу та повернення тих прав і захисту, які були до війни, потрібні час та багато

роботи кожного в країні. Вже зараз Парламент разом із Кабміном та міжнародними експертами напрацьовує Національну стратегію доходів, якою має бути врегульовано питання оподаткування фізичних осіб та передбачена можливість звільнення нижнього доходу кожного утриманця родини від оподаткування. Таким чином держава підтримує годувальника у забезпеченні базових потреб домогосподарства.

У процесі напрацювання нової соціальної політики державники також планують передбачити відповідальність юридичних та фізичних осіб за нанесену шкоду життю та здоров'ю та, відповідно, створити методологію чесної компенсації. Відповідно до чинного законодавства, держава має компенсувати шкоду, яку людині завдала та чи інша юридична або фізична особа. Наприклад, підприємство, на якому людина отримала трудове каліцтво. На сьогодні той, хто безпосередньо наніс шкоду, не несе повної відповідальності перед тим, хто її отримав. Компенсація за нанесену в цьому випадку шкоду має передбачати перевлаштування життя під потреби особи, яка отримала інвалідність внаслідок нанесення такої шкоди, і покривати недоотриманий людиною дохід, відшкодовувати у справедливому обсязі збитки за «біль та жаль». Саме такий термін використовує Європа.

У Європі соціальне підприємництво визначається як підприємництво з соціальною місією. Так, британська модель соціального підприємництва характеризується зміною пріоритетів підприємницької діяльності. На перше місце виходить соціальний аспект або соціальний ефект від підприємницької діяльності, випереджаючи значення її фінансової ефективності [3].

Третє визначення соціального підприємництва впливає із специфіки діяльності міжнародних приватних і суспільних фондів, створених для розвитку цього напрямку соціально-економічної діяльності. Наприклад, Schwab Foundation for Social Entrepreneurship (Швейцарія) і Skoll Foundation (США), визначають соціальне підприємництво як інноваційну підприємницьку діяльність заради поліпшення становища громади і відновлення соціальної справедливості. Найбільш важливе в цій концепції – це роль соціального підприємця, що є лідером, новатором і рушійною силою соціальних перетворень в громаді. Діяльність вказаних фундаторів – це пошук соціальних новаторів у всьому світі і їх підтримка, залучення ресурсів, обмін технологіями і досвідом, формування мережі соціальних підприємців [4].

Зарубіжні моделі соціального підприємництва відрізняються ступенем і формами його підтримки з боку держави:

модель Північної Європи (Бельгії, Нідерландів, Норвегії, Швеції) характеризується активною підтримкою держави.

моделі США, Канади, Японії містять регулювання на рівні

підприємств, використання благодійництва.

модель Центральної Європи (Австрії, Німеччини, Франції) відрізняється адресними соціальними програмами і бізнес-проектами.

модель Великої Британії характеризується значними соціальними інвестиціями [5].

Більшість в Україні готова до активної роботи в процесі подолання викликів воєнного часу та відновлення України в контексті інтеграції до ЄС.

Вже зараз розпочата робота з актуалізації Генеральної угоди про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні. Потребує відновлення робота Національної тристоронньої соціально-економічної ради.

Наявність соціального діалогу в період війни визнається за кордоном. Майже жоден законопроект не проходить без створення відповідної робочої групи, де представлені сторони соціального діалогу, експерти. Водночас, за світовою практикою, ключова роль у соціальному діалозі належить виконавчій гілці влади як стороні такого діалогу. Необхідна більш тісна взаємодія із соціальними партнерами, зокрема, на етапі розробки проектів законів та підзаконних актів. Потрібно долучити соціальних партнерів до напрацювання профільних розділів у плані відбудови України.

Велика кількість людей через війну вже вимушено інтегрована в європейський ринок праці, вони є цінними працівниками для іноземних країн. Тому питання гідної праці в Україні, соціального діалогу, є наріжним для їх повернення та побудови в Україні сталого мирного майбутнього. Необхідно забезпечити збереження трудового капіталу в Україні, розвиток стратегічних галузей економіки у повоєнному відновленні. Серед питань, що потребують вирішення: підтримка громадян, які стали тимчасово безробітними через зупинку роботи підприємства (під впливом війни); перекваліфікація людей, що втратили роботу та не можуть реалізувати себе на ринку праці через брак вакансій відповідно до компетенцій особи; підтримка молоді в процесі працевлаштування; психологічна підтримка працевлаштованих, що позитивно вплине на життя та продуктивність праці; безпека праці в будівельній галузі, яка стане стратегічною в процесі повоєнного економічного розвитку України; розвиток соціального діалогу на галузевому рівні.

Є необхідність підвищити ефективність результатів соціального діалогу в частині поступового скорочення обмеження прав працівників у період воєнного стану; необхідність посилення державної підтримки стратегічних галузей промисловості, а також на доцільність включення до умов договорів з повоєнної відбудови України положень, що

дозволять відновити трудовий потенціал країни, забезпечити гідні умови праці, створення нових робочих місць.

Наголошується на необхідності створення в Україні Інспекції праці європейського зразка, роль якої полягатиме у контролі виконання законодавства про працю в Україні, що відбудовуватиметься.

Питання налагодження співпраці профспілок і влади щодо соціальної та трудової реабілітації молодих українських ветеранів війни порушує молодіжна рада Федерації професійних спілок України, ведуться спільні зусилля соціальних партнерів на територіальних рівнях з відбудови областей.

В Україні гостро стоїть питання про підтримку високого рівня активності соціального діалогу, ефективну співпрацю в подоланні викликів воєнного часу та повоєнній відбудові України в контексті європейської інтеграції.

Головними характерними рисами соціального підприємництва є наступні:

- соціальний вплив (наявність чіткої і зрозумілої місії, спрямованої на вирішення чи пом'якшення конкретної соціальної проблеми та наявність позитивних соціальних результатів від такої діяльності);

- інноваційність (застосування нових підходів, нових способів розв'язання соціальних проблем);

- самоокупність і фінансова стійкість (незалежність від зовнішнього фінансування та сприйняття прибутку як засобу досягнення позитивних соціальних перетворень);

- масштабність (збільшення масштабу діяльності соціального підприємства на національному й міжнародному рівнях; відтворюваність моделі соціального підприємства в інших географічних і соціальних умовах, а також можливість збільшення обсягів відповідної діяльності);

- підприємницький підхід (здатність соціального підприємця долати недоліки ринку, знаходити можливості, акумулювати ресурси, розробляти нові рішення, що позитивно впливають на суспільство в цілому).

Отже, соціальне підприємництво – це бізнес із соціальною місією та/або ефективний механізм вирішення соціальних проблем. Соціальне підприємництво поєднує у собі чесність, демократію, соціальну та екологічну відповідальність; воно є сучасним підходом до підприємництва 21-ого століття, у якому збережені складові ринкової економіки, де кожний може вільно торгувати, виходячи з попиту та пропозиції, та відкритої конкуренції.

Соціальні підприємства у країнах Європи надають менше видів послуг порівняно з широким спектром наявних у США. Як правило, європейські соціальні підприємства функціонують у конкретних

галузях, у яких держава в певний період зменшила фінансування або яким ніколи не вистачало державного фінансування для повного задоволення потреб суспільства. Тому розвиток соціальних підприємств у кожній з європейських країн, зокрема, залежав від загального рівня добробуту й обставин у кожній європейській країні.

Важлива роль соціального підприємництва полягає у підвищенні рівня зайнятості. У країнах ЄС сектор соціальної економіки забезпечує 13,6 млн. робочих місць та формує 8% ВВП [6].

Діючі в Україні соціальні підприємства сильно відрізняються від закордонних аналогів. Практично за кожним з них стоїть певний фонд або гранти, які надають стартовий капітал для того, щоб започаткувати бізнес. Досягнення прибутковості для більшості компаній, що займаються соціальним підприємництвом, – метадалекої перспективи: їх поточні завдання переважно стосуються виконання соціальних програм, а не розробки ефективних бізнес-підходів. Для соціального підприємства повинна бути передбачена державна підтримка, яка зможе забезпечити системні передумови для розвитку сектора соціального підприємництва в Україні.

Отже, у сучасних умовах кризового соціально-економічного стану України, який обмежує можливості держави розв'язувати важливі соціальні проблеми, розвиток соціального підприємництва може виступати як альтернативний шлях вирішення даних проблем.

Для сприяння розвитку соціального підприємництва в Україні необхідно розробити і реалізувати національні стратегії розвитку соціального підприємництва, які дозволили б об'єднати зусилля всіх зацікавлених сторін – підприємців, громадських організацій і держави. Потрібна комплексна підтримка держави у формі розробки нормативно-правового поля для розвитку соціального підприємництва; забезпечення доступу до стабільного фінансування; надання податкових пільг, дешевих кредитів; підтримка досліджень у сфері соціального підприємництва тощо.

Література

1. Борозенко М. І. Зарубіжний досвід та вітчизняні реалії становлення соціального підприємництва. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*: зб. наук. пр. Острог: Вид-во НУ "Острозька академія". 2014, Випуск 25. С. 31–36.
2. Величко О.П. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка*. 2013, №148. С.15-17.
3. Ігнатович Н., Зарубіжний досвід розвитку соціального

підприємництва. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка*. 2014, №12(165). С.22–25.

4. Мочаленко В.Л. Питання про природу і сутність соціального підприємництва. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка*. 2021, №12(165). С.25–30.

5. Розвиток соціального підприємництва в Україні. Біла книга / за заг. ред. В. Кокотя. Київ, 2020. 98 с.

6. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні
http://www.svb.org.ua/sites/default/files/201310_strategiya_spriyannya.pdf

Кусакова Юлія Олександрівна,
кандидат економічних наук,
Запорізький національний університет
Запоріжжя, Україна
kusakovay@gmail.com

МІСЦЕ ТА РОЛЬ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. Представлено роль соціального підприємництва у національній економіці. Продemonстровано, що соціальний сектор економіки включає в себе риси як прибуткового бізнесу, так і благодійних організацій. Він дозволяє більш ефективно вирішувати актуальні проблеми.

Розглянуто комунікативні компетенції та їх компоненти як засіб активізації діяльності соціальних підприємств. Досліджено, які компоненти комунікативних компетенцій є значущими для окремих типів соціальних підприємств та категорій персоналу.

Доведена важливість використання гуманістичного підходу у спілкуванні.

Annotation. The role of social entrepreneurship in the national economy is presented. It has been demonstrated that the social sector of the economy includes features of both profitable business and charitable organizations. It allows to solve actual problems more efficiently.

Communicative competences and their components are considered as a means of activating the activities of social enterprises. It was investigated which components of communicative competences are significant for certain types of social enterprises and categories of personnel.

The importance of using a humanistic approach in communication has been proven.

Соціальне підприємництво в Україні активно розвивається практично з початку незалежності. Це пов'язано зі зростанням свідомості та патріотичного настрою суспільства. Проте, від початку війни, на нашу думку, все більше населення, яке не задіяне безпосередньо у бойових діях, замислюється на значущості власного життя, а від так і справи, якою воно займається. Саме тому соціальне підприємництво стає дедалі популярним у національній економіці.

Цей сектор займає виключне місце в економічній системі, оскільки він поєднує в собі риси одночасно державного і приватного сектору. Відтак науковці Джилл Кикал та Томас Лайонс [1], називають його цивільним або третім сектором економіки. Дійсно, соціальне підприємництво вирішує цілий комплекс важливих для держави

проблем, використовуючи при цьому інструментарій організацій приватного сектору.

З іншого боку варто розуміти відмінність соціального підприємництва від традиційного прибуткового бізнесу та благодійної організації. Проаналізувавши роботу Швець Г.О. [2], ми погоджуємося, що і тут воно поєднує в собі соціальну направленість та підприємницький підхід. Таким чином соціальне підприємництво в економічній системі відіграє проміжну та зв'язувальну роль (рис. 1).

Рисунок 1 ілюструє, що соціальне підприємництво виникає тоді, коли благодійні організації втрачають можливість фінансування власних проєктів з державного сектору, при цьому попит на їхні послуги продовжує зростати, як наслідок застосовуються традиційні методи акумуляції та генерації фінансових ресурсів для вирішення соціально-значущих проблем як на національному, так і на місцевому рівнях.

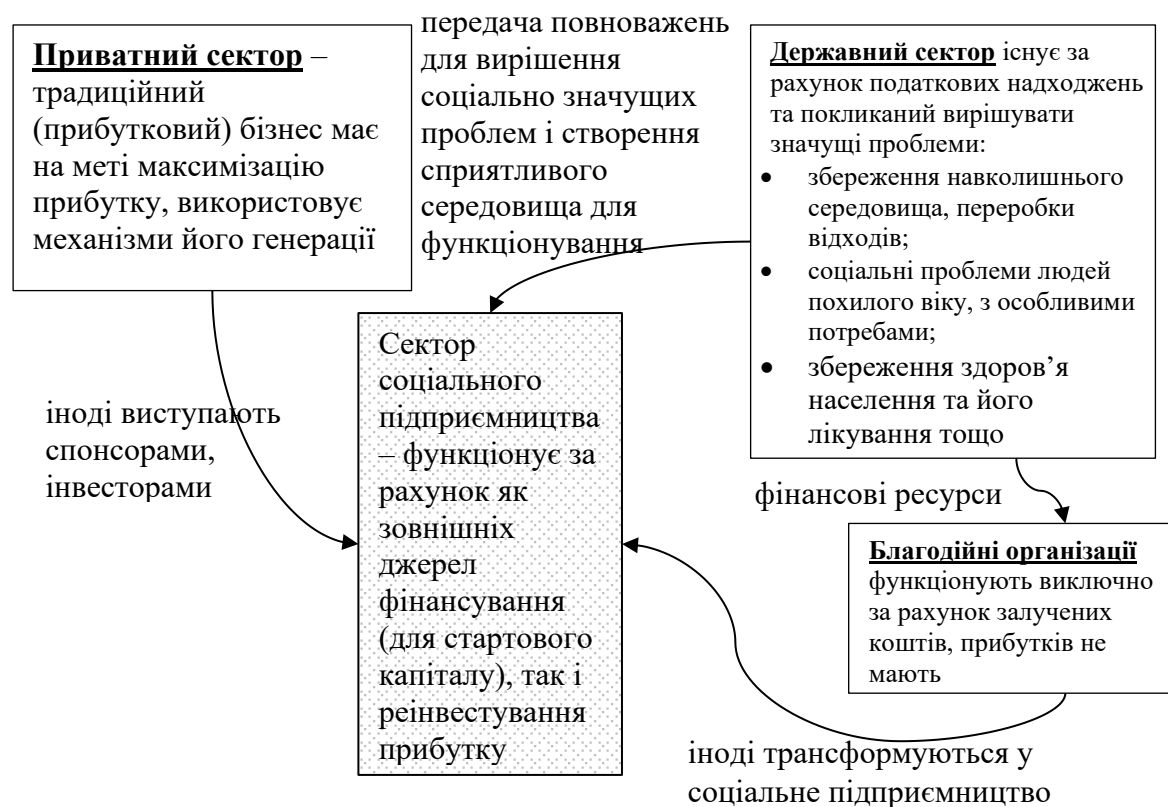

Рис. 1 – Роль соціального підприємництва в економічній системі

З огляду на значущість соціального підприємництва для суспільства та економічної системи постає питання, яким чином можна пришвидшити його розвиток та підвищити його ефективність. У науковій літературі [3] пропонується для цього використовувати такі інструменти:

– законодавчі, які передбачають розробку та імплементацію необхідних нормативно-законодавчих актів;

- інформативні, комплекс дій, направлених на поширення інформації про діяльність соціального підприємництва через медіа, Інтернет, тощо;
- програмні, які базуються на розробці проектів з професійного навчання зацікавлених осіб необхідним навичкам;
- фінансові, організація залучення фінансових ресурсів для започаткування соціальних підприємств.

Між тим комунікативні компетенції як засіб активізації діяльності соціальних підприємств раніше не розглядалися. Тож пропонуємо докладніше вивчити цю проблему.

У наукових та навчальних матеріалах під комунікативними компетенціями розуміють уміння й навички здійснювати спілкування в усній і писемній формі для того, щоб задовольнити потреби професійного середовища [4, с. 16]. Вона складається з: граматичної, соціолінгвістичної, дискурсивної та соціокультурної компетенцій (рис. 2).

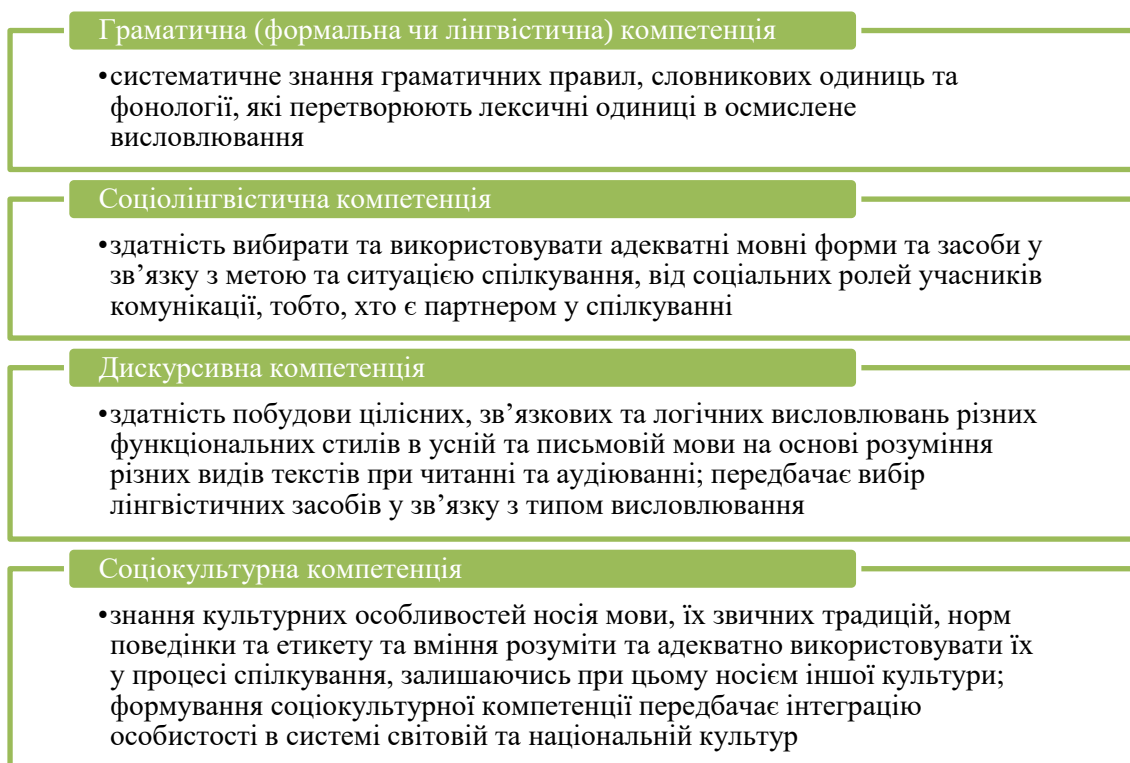

Рис. 2 – Компоненти комунікативної компетенції
Джерело: розроблено автором на основі [4, с. 17]

Погоджуємося, що наразі в Україні сформувався актуальний та революційний підхід у вивченні іноземних мов, який передбачає засвоєння граматики, лексики, не як самоціль, а як основний засіб розвитку комунікативних компетенцій індивіда.

Розглянемо доцільність володіння компонентами комунікативної компетенції для соціальних підприємців з огляду використання іноземних мов.

1. Лінгвістична. Представники соціального підприємництва повинні вміти конструювати граматично правильні речення, а також розуміти зміст та сенс промови іноземною мовою. Це основний компонент комунікативної компетенції, який обумовлює необхідність знання слів та правил побудови фраз, речень задля створення можливостей для вербальної комунікації.

2. Соціолінгвістична. Соціальні підприємці повинні вміти обирати правильні та необхідні лінгвістичні форми залежно від ситуації, мети та намірів співрозмовників, а також від соціальних ролей, підпорядкування та взаємовідносин між учасниками діалогу.

3. Соціокультурна. Перед тим, як розпочати діалог, потрібно обов'язково ознайомитися з національно-культурними особливостями учасників даної комунікації, їх звичаями, правилами, нормами, соціальними умовностями тощо.

4. Соціальна. Компетенція, яка передбачає бажання та уміння спілкуватися з іншими людьми. Вона вимагає від представників соціального підприємництва мати власну гідну самооцінку під час комунікації, а також знати спеціальні іншомовні слова, які дозволяють направляти діалог у необхідний напрям

5. Дискурсивна. Соціальні підприємці повинні знати специфіку писемних та усних текстів іноземною мовою, залежно від їх типу, вміти їх продукувати та інтерпретувати правильним чином.

6. Компенсаторна (стратегічна, навчально-пізнавальна). Представники повинні володіти та швидко знаходити особливі засоби, які дозволяють компенсувати недосконале знання іноземної мови.

На нашу думку, важливою є також діяльнісна форма подання комунікативної компетенції, яка вперше була виділена Хуторським А. В. [5]. Розглянемо, як вона впливає на розвиток соціального підприємництва:

- представники соціального підприємництва повинні вміти представити ідеї свого бізнесу усно та письмово, як рідною мовою, так й іноземною, написати лист, привітання, обґрунтувати доцільність та корисність своєї діяльності;

- для поширення інформованості щодо власної діяльності соціальні підприємці повинні вміти представити себе в ситуаціях міжкультурного спілкування, використовуючи при цьому знання іноземної мови;

- соціальні підприємці мають володіти способами взаємозв'язку з оточуючими; виступати з презентаціями власних

проектів; вміти ставити питання, коректно вести діалог, знаходити компроміси у проблемних ситуаціях;

– корисними для представників соціального підприємництва є також навички спілкування в полікультурному, поліетнічному і багатоконфесійному суспільстві, засновані на знанні історичних коренів та традицій різних національностей спільнот та соціальних груп, що дозволяє не лише створити позитивне враження щодо власної діяльності, а й створює сприятливе середовище для залучення фінансових ресурсів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що усі комунікативні компетенції є дуже важливими у практичній діяльності соціальних підприємств. Проте, можна виділити певні особливості використання окремих компетенцій залежно від типів соціальних підприємств. Наразі виділяють такі типи (рис. 3).

Рис. 3 – Типи соціальних підприємств

Джерело: побудовано автором на основі [6]

Тепер представимо, які комунікативні компетенції знання та використання іноземної мови є корисними для окремих категорій персоналу соціальних підприємств (рис. 4).

Категорії персоналу	Створення соціальних сервісів та товарів	Створення робочих місць для людей з обмеженостями	Генерація прибутку
Керівний, адміністративний персонал	Лінгвістична, соціолінгвістична, соціокультурна, соціальна, дискурсивна, компенсаторна	Лінгвістична, соціолінгвістична, соціокультурна, соціальна, дискурсивна, компенсаторна	Лінгвістична, соціолінгвістична, соціокультурна, соціальна, дискурсивна, компенсаторна
Співробітники підприємства	Лінгвістична, соціолінгвістична, соціальна, компенсаторна	Лінгвістична, соціальна, компенсаторна	Лінгвістична, соціолінгвістична, соціальна, компенсаторна

Рис. 4 – Комунікативні компетенції та знання

Джерело: побудовано автором на основі [6]

Рис. 4. Важливі компоненти комунікативних компетенцій володіння іноземною мовою для різних категорій персоналу соціальних підприємств залежно від типів останніх. Побудовано автором

Рисунок 4 демонструє важливість компонентів комунікативних компетенцій. По суті всі вони є затребуваними у керівного персоналу, проте для окремих співробітників володіння дискурсивною та соціокультурною компонентами не є обов'язковим. Крім того, для людей з обмеженостями, які можуть бути задіяні у роботі соціальних підприємств, достатньо володіти мінімальним набором з лінгвістичної, соціальної та компенсаторної компоненти. Це стосується як рідної, так й іноземної мови.

На нашу думку, для підвищення корисного ефекту від володіння комунікаційними компетенціями персоналу соціальних підприємств потрібно займатися самоосвітою та покращувати як знання рідної, так й іноземної мови. Для цього можна на підприємстві організовувати заняття з іноземної мови, проводити мозкові штурми, можливо започаткувати вечори настільних ігор, тощо. Усі ці заходи повинні мати на меті не просто виконувати окремі набори методичних вправ, а навчити учасників мислити іноземною мовою, чітко формулювати власні думки, що може стати у нагоді при подальшому виконанні виробничих функцій.

Крім того, у цілому на підприємстві повинні бути сформовані гуманістичні умови функціонування, які передбачають:

- надання можливості співробітникам вільного вираження своїх думок, почуттів, пропозицій у процесі спілкування як з виробничих питань, так і з особистих;

- виховання поваги до кожного співробітника, при цьому під час спілкування, особа що говорить, повинна залишатися у фокусі уваги інших;

- організацію сприятливих умов спілкування, де співробітники відчують себе у безпеці, не бояться критики, переслідування за помилки та покарання.

Таким чином, гуманістичний підхід до організації спілкування на соціальному підприємстві передбачає ввічливу взаємодію між співробітниками, що активізує їх пізнавальні здібності, підвищує їх мотивацію до вивчення та використання іноземної мови у повсякденному житті, а також дозволяє поринути в інший культурний простір.

Література

1. Кікал Дж., Лайонс Т. Соціальне підприємництво: місія – зробити світ кращим = Understanding Social Entrepreneurship: The Relentless Pursuit of Mission in an Ever Changing World. М. : Альпіна Паблішер, 2014. 304 с.

2. Швець Г. О. Соціальне підприємництво: теоретичні та практичні аспекти. *Економіка і організація управління*. 2020. № 3 (39). С. 243 – 251. DOI 10.31558/2307-2318.2020.3.21

3. Шаульська Л. В., Кабаченко Г. С. Розвиток соціального підприємництва як напрям державного регулювання ринку праці. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22). С. 300 – 309.

4. Керекеш О. В. Методи та засоби підвищення мовленнєвих компетенцій з іноземної мови в практичній діяльності майбутніх економістів : колект. наук. монографія. М. : Атлант ВОИ СОИУ, 2017. 147 с.

5. Хуторський А. В. Технологія проектування ключових та предметних компетенцій. *Інтернет-журнал "Ейдос"*. 2005. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm> (дата звернення 05.09.2023).

6. Бочарнікова А. Соціальне підприємство відрізняється від звичайного відповіддю на запитання, що робити з прибутками. *Апостроф*. 15 червня 2021. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/business/2021-06-15/sotsialnoe-predpriyatie-otlichaetsya-ot-obyichnogo-otvetom-na-vopros-chto-delat-s-dohodami/40200> (дата звернення 05.09.2023).

Маркова Світлана Вікторівна,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності, м. Запоріжжя, Україна
mrsvvi2@gmail.com

Марков Іван Євгенович,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету
менеджменту Запорізького національного університету, м. Запоріжжя,
Україна

АКТУАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ЗАГРОЗИ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Автори визначають, що війна в Україні викликала ряд актуальних загроз та одночасно створила нові можливості для бізнес-процесів в країні. До найбільших загроз відносять наступні: економічні втрати; геополітичну невизначеність, до найбільших можливостей бізнес-процесів відносять: диверсифікація ринків; технологічний та розвиток галузей безпеки. Запропоновані рекомендації для забезпечення стійкості та розвитку бізнес-процесів в умовах війни.

Annotation. The authors identify that the war in Ukraine has posed a series of immediate threats while simultaneously creating new opportunities for business processes within the country. The major threats include economic losses, geopolitical uncertainty, while the significant opportunities for business processes include market diversification, technological advancement, and the development of security-related sectors. The authors propose recommendations to ensure the resilience and growth of businesses in times of war.

24 лютого 2022 року стало переломним моментом, який вплинув на життя всього світу. Розпочавши активну фазу агресії, Російська Федерація суттєво вразила економіку України, призводячи до її рекордного спаду. Військові дії призвели до припинення діяльності численних підприємств і бізнесів. Прямі економічні збитки лише через ці події перевищили 113 мільярдів доларів, що має критичне значення для балансу економічного стану України.

Війна росії з Україною є найстрашнішою у Європі з часів Другої світової війни. У 2014 році Росія порушила післявоєнну систему безпеки Європи після анексії АР Криму, проголошення ЛНР та ДНР на території Східної України, а у лютому 2022 році розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну. Світовий банк прогнозує, що через російське вторгнення в Україну глобальне економічне зростання у 2022 році знизиться з 4,1% до 3,2%, країни зіштовхнуться з стагфляцією (стагнація

у виробництві відбувається одночасно з інфляцією), зростанням цін на енергоносії, порушенням ланцюгів поставок.

України втрачає 50% «невиробленого» ВВП. Тобто кожен тиждень коштує національній економіці понад 50 млрд грн. І це без втрат від руйнувань. Дослідники з Centre for Economic Policy Research – світової мережі економістів, оцінили загальну вартість відновлення України після війни у понад 200-500 мільярдів євро (220-540 мільярдів доларів) [1].

Але Україна залишається країною з великим потенціалом для бізнесу, але в той же час вона також стикається із рядом можливостей та загроз, які впливають на підприємницьку діяльність.

Нагадаємо, що можливості вказують на потенційні напрямки розвитку або переваги, які країна може використовувати для досягнення своїх цілей. Можливості допомагають організаціям і країнам ідентифікувати області, де вони можуть використовувати свої сильні сторони для використання можливостей або долати свої слабкі сторони для досягнення успіху. Це сприяє розробці стратегій, які враховують зовнішнє середовище і сприяють досягненню мети.

До актуальних можливостей віднесемо наступні:

Людські ресурси: Україна має велику кількість кваліфікованих спеціалістів у різних галузях, зокрема в ІТ, інженерії, медицині тощо, що створює можливості для розвитку високотехнологічних індустрій.

Низькі витрати на робочу силу в Україні є однією з основних переваг для багатьох іноземних інвесторів та компаній, які розглядають можливість розширення свого бізнесу або переміщення виробництва в інші країни. Давайте розглянемо деякі з головних причин низьких витрат на робочу силу в Україні (таблиця 1).

Таблиця 1

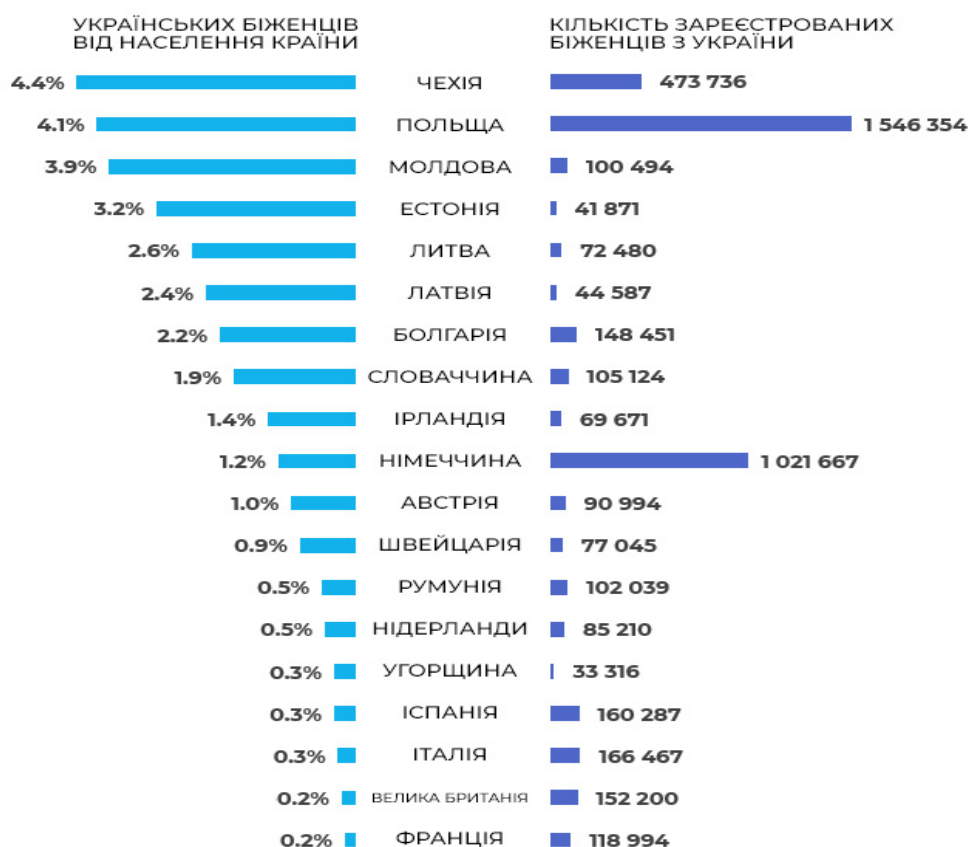
Особливості низької вартості «робочої сили» в Україні

Характеристика	
Низькі зарплати	Зарплати в Україні значно нижчі, ніж у багатьох розвинених країнах. Це дозволяє компаніям економити на витратах на оплату праці і знижувати загальні виробничі витрати.
Велика кількість висококваліфікованої робочої сили	Україна має велику кількість висококваліфікованих фахівців у сферах, таких як ІТ, програмування, інженерія, медицина та інші. Це дозволяє компаніям знаходити висококваліфіковану робочу силу за доступними цінами.
Низькі витрати на соціальне забезпечення	Україна має менш обтяжливу систему соціального забезпечення порівняно з багатьма іншими країнами, що зменшує витрати роботодавців на обов'язкові внески.
Доступ до європейських ринків	Україна має вільний доступ до європейських ринків через Угоду про асоціацію з ЄС, що робить її привабливою локацією для експорту та імпорту товарів та послуг.

Гнучкість та адаптивність робочої сили	Українські працівники часто відомі своєю гнучкістю та здатністю до швидкого навчання і адаптації до нових завдань, що дозволяє компаніям ефективно використовувати їхні навички.
Конкурентність виробництва	Завдяки низьким витратам на робочу силу, Україна може конкурувати на світовому ринку, пропонуючи високоякісні товари та послуги за більш доступними цінами.

Низькі витрати: В порівнянні з більш розвинутими країнами, в Україні вартість робочої сили та інфраструктури є набагато меншою, що робить країну привабливою для іноземних інвесторів.

СКІЛЬКИ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ПЕРЕБУВАЄ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ?

ДАНІ: ООН

Рис. 1 – Українські біженці, які перебувають на території Європи
Джерело: [3]

Але, крім втрати населення, Україна зіткнеться з ще одним викликом – масовим поверненням людей в обставинах, коли країна не має можливості забезпечити їх роботою, доходом, а у випадку біженців із зони бойових дій, можливо, і житлом.

Таблиця 2

Міграція українців за кордон

Дата	Кількість українців за кордоном	+/-
01.02.2023	7 989 027	
29.03.2023	8 054 849	+65822
21.06.2023	8 177 638	+122789

Джерело: [5]

Понад половина українців перебуває лише в трьох країнах: Польщі – 22%, Німеччині – 14,6% та США – 11%. Також багато громадян України знайшли прихисток у Чехії – 7,9%, Італії – 5%, Канаді – 4,9%, Іспанії – 3,4% та Ізраїлі – 2,75% [4].

Станом на 1 травня 2023 року українці найактивніше перетинали кордон із Польщею – майже 20 млн виїздів та в'їздів. Це більше, ніж кількість перетинів кордону з усіма іншими країнами, з якими межує Україна. Саме у Польщі та сусідній із нею Німеччині, за даними МЗС, перебуває найбільше українців [4].

Таблиця 3

Кількість перетинів кордону з 24.02.2022 до 01.05.2023 за даними ДПС

Ділянка кордону	Всього перетинів	На в'їзд в Україну	На виїзд з України	Міграційне сальдо	Рейтинг країн
Угорщина	4 405 629	2 142 325	2 263 304	-120 979	5
Словаччина	2 283 454	1 044 561	1 238 893	-194 332	4
Румунія	4 469 787	2 105 445	2 364 342	-258 897	3
Польща	19 936 060	9 042 429	10 893 631	-1 851 202	1
Молдова	3 259 835	1 494 669	1 765 166	-270 497	2
Росія	5 868	5 569	299	5 270	-
Білорусь	4 038	3 972	66	3 906	-

Джерело: [5]

Згідно даних таблиця 3, найбільш активно українці перетинаю (і залишаються) у Польщі.

Ще одна проблема активізації та ефективного використання людського капіталу. В Україні в 2023 році прогнозують катастрофічне падіння народжуваності. А до 2030 року населення України може скоротитися до 35 мільйонів. Так, директорка Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи академік НАН України Елла Лібанова наголошує, що: «Для відновлення поколінь треба, щоб одна жінка за своє життя народила усереднено 2,13 - 2,15 дитини. 2021 року ми мали показник 1,1. Цього року – ще менше, щоб 2023-го ми зупинилися на показнику 0,8». За її словами, Україна втрачає людей через надмірну смертність. Це не тільки загиблі на війні, а й ті, хто вмирає через стреси, перевантаження, неякісне харчування,

недостатність медичної допомоги [5]. Отже, демографічні процеси в Україні погіршуються, кількість працездатного населення зменшується.

Ключовими заходами, які можуть вирішити проблему, можна назвати:

Перекваліфікація кадрів та проведення інформаційної кампанії на підтримку зміни професії (з фінансовими стимулами від держави). За участі власників бізнесу та за допомогою державного фінансування варто розгорнути мережу установ, що займатимуться навчанням дорослих новим спеціальностям. Пропонувати безкоштовне навчання у разі укладання трудового договору з роботодавцем принаймні на 1 рік, або покриття понад половини вартості навчання у разі самостійного пошуку роботи. Так, наприклад, програму ДПП «Живи і працюй» – за умови створення (перенесення) виробництва інвестором держава зобов'язується співфінансувати (або будувати) житло. Воно пропонується громадянам за умови підписання робочого договору з підприємством. А щоб уникнути проблеми «робочих гуртожитків» передбачити механізм переходу права власності на житло до працівника за умови роботи протягом 3-5 років.

Державні субсидії (або безвідсоткові позики) для бізнесу під час створення нових робочих місць. Тобто підприємець, який має намір офіційно працевлаштувати навіть 1 особу, може отримати кошти на створення робочого місця. У такому разі навіть безвідсоткова позика вигідна – держава отримає «відсотки» у вигляді податкових відрахувань нового працівника. [2]

Експортний потенціал: Україна має можливість розвивати експорт великої кількості товарів та послуг, зокрема сільськогосподарської продукції, ІТ-рішень, легкої промисловості тощо.

Експорт товарів з України в січні 2023 року в порівнянні з «довоєнним» січнем 2022 року скоротився практично вдвічі і становив \$3,131 млрд. У той же час імпорту зменшився менш катастрофічно і склав \$5,042 млрд, або 81,4% від попереднього періоду.

Найбільшу частину експорту складали такі товари:

1. Зернові культури на суму \$920,7 млн, що на 41% менше, ніж у попередньому році.
2. Жири та олії тваринного або рослинного походження на \$459,6 млн, що на 47,2% менше.
3. Недорогоцінні метали та вироби з них на \$258,5 млн, що на 78,3% менше, зокрема чорні метали на \$165 млн, що на 83,2% менше.
4. Електричні машини на \$138,7 млн, що менше на 39,4%.

Сальдо зовнішньої торгівлі стало негативним і склало \$1,91 млрд, ця інформація була оприлюднена Державною службою статистики. Україна підтримувала торговельні відносини з партнерами із 188 країн світу.

Стратегічне розташування: Географічне положення України на перетині транспортних маршрутів між Східною та Західною Європою надає їй можливість стати транзитною країною для товарів та послуг. Стратегічне розташування України відіграє важливу роль у геополітичних та економічних аспектах. Знаходячись в центрі Східної Європи, Україна є мостом між Східною та Західною Європою, а також між Північним та Південним Кавказом. Ця географічна позиція надає країні значуще стратегічне значення у багатьох сферах.

Економічний потенціал: Україна має значний економічний потенціал через своє розташування на шляху торгівлі між Європою та Азією. Це може стати ключовим фактором для розвитку транзитних та логістичних послуг.

Культурний та історичний вплив: Україна є місцем, де зустрічаються різні культури, мови та історичні традиції. Це створює унікальну можливість для співпраці та взаєморозуміння між різними культурними та національними групами.

Безпека та оборона: Географічне розташування України робить її важливим стратегічним пунктом для забезпечення безпеки в регіоні. Країна грає важливу роль у збереженні стабільності та миру в Східній Європі. Зовнішні зв'язки: Україна має можливість розвивати стратегічні партнерські відносини як зі східними, так і західними країнами, що сприяє її ролі у міжнародних відносинах та співпраці.

В цілому, географічне розташування України надає країні вагому геополітичну, економічну та культурну перевагу. Проте, це також створює виклики та ризики, зокрема в зв'язку з геополітичними конфліктами та залежністю від енергетичних ресурсів. Досягнення стратегічного розташування України вимагає мудрого та розсудливого керівництва, спрямованого на збереження миру та розвиток країни.

Далі пропонуємо розглянути основні загрози щодо розвитку бізнес-процесів в Україні.

Політична та економічна нестабільність: Політичні коливання та економічна нестабільність можуть впливати на бізнес-середовище, створюючи невизначеність та ризики для підприємництва.

Корупція та недостатня правова реформа: Корупція та недостатня правова система можуть ускладнювати ведення бізнесу, зменшуючи довіру інвесторів та підприємців.

Залежність від експорту сировини: Велика залежність від експорту сировинних матеріалів може зробити економіку України вразливою до коливань на світовому ринку.

Бюрократія та недостатня ефективність державних служб: Бюрократичні перешкоди та недостатня ефективність державних служб можуть ускладнювати процес реєстрації бізнесу, отримання дозволів та інші адміністративні процедури.

Конкуренція на внутрішньому ринку: Внутрішня конкуренція може бути високою, особливо в певних галузях, що вимагає від підприємців постійного вдосконалення та адаптації.

Резюмуючи, бізнес в Україні має значний потенціал для росту та розвитку завдяки кваліфікованій робочій силі, експортним можливостям та іншим факторам. Однак, існують також внутрішні та зовнішні виклики, які потребують уваги та стратегічного планування з боку підприємців та владних органів для створення сприятливого бізнес-середовища.

Також, зазначимо, що рушійною силою у розвитку можливостей бізнес-процесів в Україні є конкретні сфери економіки, такі як:

ІТ-сектор: Україна має потужний ІТ-сектор з висококваліфікованими фахівцями. Це створює можливості для розробки програмного забезпечення, веб-розробки, штучного інтелекту та інших інноваційних проектів.

Агробізнес: Україна є однією з провідних країн у виробництві сільськогосподарської продукції. Великі земельні ресурси і можливість експорту роблять агробізнес привабливим для інвесторів.

Туризм: Україна має багатий культурний спадок та природні красоти. Розвиток туризму, зокрема екологічного та культурного, може стати важливим джерелом доходу.

Екологічні технології: Зростання уваги до екології створює можливості для розвитку екологічних технологій, відновлюваної енергетики та екологічних послуг.

Логістика та транспорт: Географічне положення України сприяє розвитку транспортно-логістичних послуг, зокрема транзиту товарів між Європою та Азією.

Для ефективного функціонування бізнесу в Україні важливо усвідомлювати ці можливості та загрози та розробляти стратегії, які допоможуть зробити бізнес більш стійким та прибутковим.

Можливості для країни як економічної категорії в контексті війни можуть включати наступні аспекти:

Залучення допомоги та інвестицій: Країна може використовувати міжнародну підтримку і допомогу для відновлення своєї економіки. Це може включати фінансову допомогу, гуманітарну допомогу та інвестиції у реконструкцію.

Стимулювання внутрішнього виробництва: Війна може стимулювати внутрішнє виробництво в країні, оскільки імпорт може стати складнішим через порушення ланцюгів постачання. Це може створити нові можливості для місцевих виробників та підприємств.

Реформи та модернізація: В країні може здійснюватися економічна реформа та модернізація, щоб поліпшити бізнес-середовище та зробити

економіку більш конкурентоспроможною. Це може включати реформи в сфері оподаткування, управління, корупції та інфраструктури.

Розвиток нових галузей: У військовому конфлікті можуть виникнути нові галузі, які будуть важливими для країни. Наприклад, галузі безпеки, які включають кібербезпеку та оборонну промисловість, можуть розвиватися для забезпечення національної безпеки.

Міжнародна співпраця та торгівля: Країна може шукати нові можливості для міжнародної співпраці та торгівлі з іншими країнами, навіть у складних умовах війни. Це може сприяти розвитку нових зовнішніх ринків для товарів і послуг.

Звісно, можливості для України в умовах війни також залежать від багатьох факторів, включаючи рівень руйнування, ресурси, підготовку уряду та реакцію міжнародного співтовариства. Ефективне управління цими можливостями може допомогти країні відновити економіку та підвищити стійкість у складних умовах війни.

Література

1. Українська економіка під час війни. Що далі? | Економічна правда (epravda.com.ua) URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/15/685810/> (дата звернення: 02.09.2023).

2. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. Український інститут майбутнього (uifuture.org). URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/> (дата звернення: 02.09.2023).

3. Українські мігранти підіймають економіку Європи. Що буде з Україною без них? / Економічна правда (epravda.com.ua) / URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/> (дата звернення: 02.09.2023).

4. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну (ukrinform.ua)/ URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html> (дата звернення: 02.09.2023).

5. На Україну в 2023 році чекає катастрофічне падіння народжуваності — демографи (hromadske.ua) // URL: <https://hromadske.ua/posts/na-ukrayinu-v-2023-roci-chekaye-katastrofichne-padinnya-narodzhuvanosti-demografi> (дата звернення: 02.09.2023).

Метеленко Наталя Георгіївна,
д.е.н., професор, директорка Інженерного
навчально-наукового інституту ім. Ю.М. Потебні ЗНУ
Попова Алла Олександрівна,
к.е.н., доцент кафедри Інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів ІННІ ім. Ю.М. Потебні ЗНУ
Оглобліна Вікторія Олександрівна,
к.е.н., доцент, кафедра Інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів ІННІ ім. Ю.М. Потебні ЗНУ
Сіліна Ірина Вадимівна,
к.е.н., доцент, кафедра Інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів ІННІ ім. Ю.М. Потебні ЗНУ

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В НАПРЯМКУ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. Авторами розкрито змістовність соціального підприємництва та досліджено його значення як інструменту вирішення актуальних суспільних проблем, цілі якого відповідають цілям сталого розвитку. Доведено, що соціально-орієнтований бізнес охоплює соціальні, економічні та екологічні проблеми, а екологічна складова соціального підприємництва сьогодні, як ніколи, є запорукою повоєнного відновлення економіки України та створення інноваційних екосистем.

Annotation. The authors have revealed the significance of social entrepreneurship and explored its role as a tool for solving urgent social problems, aligning with the goals of sustainable development. It has been demonstrated that socially-oriented business covers social, economic, and environmental problems, with the environmental component of social entrepreneurship being more crucial than ever today, serving as a cornerstone for post-war economic recovery in Ukraine and the creation of innovative ecosystems.

Соціальне підприємництво є достатньо новим напрямом економічної діяльності, що генерує інноваційні рішення сучасних соціальних проблем із використанням бізнес-підходів. Зростання кількості й масштабів глобальних, національних і локальних проблем зумовлює пошук нових ідей та інструментів для їхнього вирішення. Одним із таких інструментів із засвідченим соціальним й економічним впливом є соціальне підприємництво.

Соціальне підприємництво, на відміну від традиційного бізнесу, несе на собі подвійне навантаження та подвійні ризики: соціальні та

економічні; соціальне підприємництво розвивається шляхом взаємодії підприємницького, соціального та екологічного складників. В багатьох країнах соціально-орієнтований бізнес використовується як один із ефективних інструментів для розв'язання нагальних соціальних та екологічних проблем. Це стосується особливо тих проблем, які з різних причин не вирішуються або не в повній мірі вирішуються державою. А комерційний бізнес ігнорує їх через низьку прибутковість або взагалі відсутність прибутку від такої діяльності.

Сучасний світ впритул наблизився до проблеми виживання людства в умовах екологічної кризи. Привернення уваги людей до глобальної проблеми збереження і відновлення еко ресурсів планети, посилення громадських рухів і ініціатив, спрямованих на формування екологічно відповідальної поведінки, поява і розвиток екологічно орієнтованих виробництв – є важливими ознаками сучасного способу мислення людини, яка шукає оптимальні стратегії взаємодії із природою. Поруч із цими соціальними трендами знаходиться і технологія соціального підприємництва, яка упроваджує ідею пом'якшення або вирішення соціальних проблем у суспільстві через залучення або самовключення громадян до цього типу бізнес – діяльності.

В Україні перші паростки соціального підприємництва з'явилися у 2000-них роках. Хоча, справедливим буде вислів, – у невеликої історії є велика передісторія. Соціальне підприємництво в Україні бере свій початок зі Старообрядної концепції справи, кооперативного руху та окремих соціально орієнтованих підприємств родинного бізнесу Терещенків, Ханенків, Симиренків та ін. Зокрема, соціальне підприємництво пов'язано із іменем Глави Української Греко – Католицької Церкви митрополита Андрея Шептицького (1865 – 1944). Саме завдяки його прогресивним, на той час, ідеям у західних регіонах України, на Галичині, була упроваджена соціально-підприємницька діяльність у різних формах та типах [1].

Розбудова соціальних підприємств в новітній історії України розпочалась з 1991 р, але в основному вони були орієнтованими на працевлаштування людей з інвалідністю. Соціальні підприємства, що діють в Україні, охоплюють максимально різноманітну сферу діяльності (будівництво, інженерію, сільське господарство, культуру та мистецтво, охорону здоров'я, видавничу справу, туризм тощо), та спрямовують зусилля на задоволення потреб широкого кола споживачів (громада, молодь, люди старшого віку, жінки та діти, люди з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, учасники бойових дій та ін.).

Соціальне підприємництво доцільно визначати за такими трьома векторами дій (рис. 1), які спрямовані на певні результати їх впровадження.

Тобто, кінцева мета соціального підприємництва – не отримання прибутку, а виробництво продукту або послуги, призначеної для вирішення суспільної проблеми, тому соціальне підприємництво може бути визначено, як підприємницька діяльність зі створення та формування можливостей для вирішення соціальних та екологічних проблем.

Рис. 1 – Вектори дій у соціальному підприємництві та результати їх впровадження

Сьогодні, в період повномасштабної війни, яку російська федерація розпочала 24.02.2022 р. проти України, соціальне підприємництво може бути одним з інструментів для вирішення актуальних суспільних проблем; соціальний бізнес покликаний стимулювати соціальні зміни, тому потребує уваги та допомоги з боку держави. Багато українців об'єдналося і долучилося до волонтерського руху та прагне продовжувати свою діяльність і розвивати свої території. На хвилі такої активності в нашому суспільстві є гарна нагода та підґрунтя для створення саме соціальних підприємств, як нової форми взаємодії бізнесу, волонтерів і громади. Адже сьогодні і місцеве населення, і ВПО та родини військових, готові долучатися до нових комбінованих бізнес-проектів, щоб поліпшувати соціальне життя у своїх громадах. І найбільш оптимальною моделлю такої взаємодії є саме створення соціальних підприємств. У сучасних умовах повномасштабної війни в Україні екологічні проблеми набули глобального характеру, це обумовлює більш чітке усвідомлення необхідності формування оновленої концепції розвитку світу, заснованої на безперервному

мирному розвитку цивілізації за умови збереження природного середовища.

Взагалі, будь – яка економічна система, яка складається з множини штучних підсистем, виникла, розвивається і функціонує в екологічній системі, оскільки жодне з матеріальних благ не може бути створене без участі сировини, що одержана з довкілля. Штучні підсистем в процесі функціонування використовують ресурси екосистеми, продукуючи відходи, задля власного блага та задоволення потреб соціуму. Екосистема акумулює негативний вплив штучних підсистем, виявляє ознаки синергізму та характеризується запізненою реакцією на наслідки шкідливого впливу. Екологічна відповідальність є етичною ознакою бізнесу, спрямованою на нівелювання наслідків, попередження негативного впливу діяльності через особисте усвідомлення власної відповідальності.

Одними з напрямів соціального підприємництва є переробка відходів та «зелена енергія», тобто воно здійснює прямий позитивний вплив на екосистему країни, поліпшуючи її та зменшуючи екодеструктивний вплив інших суб'єктів економічної системи. Саме еволюційні процеси у суспільстві генерували новий вид підприємництва – соціальне підприємство, цілі якого повністю відповідають цілям сталого розвитку. Триєдина концепція сталого розвитку передбачає єдність соціальної, економічної та екологічної систем. При цьому поєднання цих окремих компонентів визначає певну модель розвитку системи. Таким чином, комбінація природних та штучних систем (економічна та екологічна систем) дає великі можливості для економічного розвитку та у той же час здійснює руйнівний вплив на екосистему.

Людина в нинішню епоху розвитку цивілізації своєю діяльністю заради досягнення мети краще жити, застосовуючи недосконалі технології виробництва, наносить великої, часто непоправної, шкоди навколишньому природному середовищу – ґрунтам, атмосферному повітрю, водним джерелам. В цілому люди усвідомлюють масштаби негативних наслідків заподіяння шкоди навколишньому середовищу своєю діяльністю і намагаються мінімізувати її. Промислові токсичні відходи створюють або можуть створювати значну небезпеку навколишньому природному середовищу, здоров'ю і життю людей, тваринному і рослинному світу. Окремі країни, міжнародні організації впроваджують багато заходів по запобіганню від забруднення та збереженню землі, атмосферного повітря, води в річках, водоймах, підземних джерелах.

Сполучення та взаємодія економічної системи та соціуму, засновані на соціальній відповідальності, обумовленні задоволенням матеріальних потреб суспільства. При цьому пропонується

застосовувати, так званий, оздоровчий підхід, заснований на мінімізації впливу продуктів життєдіяльності штучних систем на соціум шляхом впровадження інноваційних технологій та добровільного й сумлінного дотримання норм та стандартів, соціальних зобов'язань та екологічного законодавства. І нарешті, детермінантою поєднання соціальної та екологічної відповідальності слугує превентивний підхід соціального підприємництва, який унеможливорює у більшості випадків здійснення шкідливого впливу штучних систем на екосистему та соціум через власну ініціативу та бажання підприємців дотримуватися екологічної етики та залишатися відповідальними по відношенню до оточуючого середовища та суспільства.

Прикладом єдності розуміння людьми світового значення об'єднання їх зусиль протидії руйнівному для існування життя на планеті глобальному потеплінню й загрозливому підвищенню рівня світового океану є підписання 11 грудня 1997 р. у м. Кіото (Японія) 187 країнами світу міжнародної угоди про обмеження викидів в атмосферу парникових газів. Головна мета Кіотського протоколу – стабілізувати рівень концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему планети [2].

На зміну Кіотському протоколу з 2020 р. приходить Паризька угода, яка ратифікована Україною 14.07.2016 р., а набрала чинності 04.11.2016 р. [3]. На відміну від Кіотського протоколу Паризька угода, посилюючи реалізацію Конвенції (Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, що прийнята в м. Нью-Йорк 9 травня 1992 року), у тому числі її мети, спрямована на зміцнення глобального реагування на загрозу зміни клімату в контексті сталого розвитку та зусиль з викорінення бідності, у тому числі шляхом:

а) стримання зростання глобальної середньої температури значно нижче 2°C понад доіндустріальні рівні і докладання зусиль з метою обмеження зростання температури до 1,5°C понад доіндустріальні рівні, визнаючи, що це суттєво знизить ризики та наслідки зміни клімату;

в) підвищення здатності адаптуватися до несприятливих наслідків зміни клімату, а також сприяння опірності до зміни клімату та низьковуглецевому розвитку таким чином, щоб не ставити під загрозу виробництво продовольства;

с) забезпечення узгодженості фінансових потоків із напрямом низьковуглецевого та опірного до зміни клімату розвитку [3].

Промислове виробництво завжди супроводжується значним ризиком забруднення навколишнього середовища, тому актуальною є системна робота у напрямку пошуку шляхів техніко-технологічного удосконалення виробництва задля захисту довкілля, з одного боку, та забезпечення сумлінного справляння ресурсних платежів виробниками

продукції, з іншого, результатом чого може бути забезпечений відповідний рівень екологічної безпеки в регіоні та в країні в цілому. Переконаючою ілюстрацією необхідності приділення посиленої уваги вищезазначеному питанню є зміст екологічних мап та карти якості води України, які дозволяють оцінити ризики екологічної спрямованості сучасних вітчизняних виробництв, особливо «великих промислових підприємств».

Початком екологізації економіки та інших сфер в Україні слід вважати прийняття Верховною Радою в 1991 р. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4], а стартом для екологічного оподаткування в країні стало запровадження в 1999 р. збору за забруднення навколишнього природного середовища у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» [5] (втратила чинність).

З дати набрання чинності Податковим кодексом України (з 01.01.2011 р.) до вітчизняної податкової системи було включено (замість збору за забруднення навколишнього природного середовища) і до сьогодення адмініструється екологічний податок. Досвід справляння екологічного податку в країні доводить, що законодавчий механізм регулювання цього важливого, з точки зору регуляторного впливу на застарілі і недосконалі технологічні процеси діяльності суб'єктів господарювання, податкового платежу та захисту середовища, є недосконалим, як в частині правил його справляння, так і відносно забезпечення контролю за відповідністю розмірів його сплати до бюджету. Оцінюючи в цілому процеси розвитку екологічного оподаткування протягом майже 30 років існування незалежної України, слід зазначити, що відчутних результатів в цьому напрямку практично не досягнуто.

Констатувати можна тільки певне посилення податкового тиску впродовж останніх років на забруднювачів навколишнього середовища через збільшення розмірів ставок екологічного податку, в т.ч. зважаючи на істотне збільшення ставки податку (до 10 грн. за 1 тонну) за викиди двоокису вуглецю з січня 2019 р. [6].

Цей фактор слід вважати позитивним, але через відсутність комплексності підходу до охорони природного середовища та, головне, організації контролю за дотриманням відповідних законодавчих вимог, він не дає очікуваного результату у вигляді створення та збереження сприятливої навколишньої середовища. Якщо говорити про податкове стимулювання екологічно безпечної діяльності суб'єктів господарювання (зокрема промислових підприємств ГМК України), то цей механізм також майже не реалізується через відсутність

взаємозв'язку відповідних норм законів екологічного спрямування, в першу чергу, із нормами Податкового кодексу України.

Так, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає цілу низку інструментів відносно стимулювання раціонального використання природних ресурсів та охорони середовища (ст. 48), а саме: а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідходні і ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища; б) надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища; в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів... [4].

Але при цьому Податковим кодексом України (ПКУ) жодна з викладених вище преференцій не передбачена, втім як і не розроблений дієвий механізм отримання позичок на пільгових умовах для реалізації відповідних природоохоронних заходів. Якщо ж врахувати норму Податкового кодексу України (п. 7.3) [7], відповідно до якої будь-які питання щодо оподаткування (в т.ч. надання пільг) регулюються цим Кодексом і не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів, що містять виключно положення щодо внесення змін до Кодексу, то стає зрозумілим, що стимулюючі норми Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» є по суті технічними і такими, що не реалізуються на практиці.

Продовженням негативних прикладів подібної декларативності можуть також бути і положення Закону України «Про інноваційну діяльність», відповідно до якого передбачалося надання податкових пільг підприємствам, що набули статусу інноваційного підприємства (такого, що, в т.ч. застосовує новостворені і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології). Зазначений статус обумовлював право суб'єктів господарювання на пільги, визначені, зокрема статтею 21 «Особливості в оподаткуванні інноваційної діяльності» вказаного Закону [8].

Статистичні дані свідчать, зокрема, про те, що від забруднення атмосферного повітря токсичними (технологічними, аварійними, понаднормативно свідомо здійснюваними) викидами шкідливих

речовин найбільше потерпає населення регіонів і міст України з розвинутим промисловим виробництвом, зокрема концентрацією підприємств ГМК. Різниця в обсягах викидів шкідливих речовин стаціонарними джерелами забруднення в атмосферне повітря в окремих регіонах і містах України є надвеликою.

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року» № 2697-VIII від 28.02.2019 [9] (далі – Закон № 2697), який набув чинності з 01.01.2020 р., удосконалені і розвинуті окремі положення попередньої Стратегії державної екологічної політики країни. Так, в новому законодавчому акті передбачені, наприклад, кроки із стимуляції і впровадження економічних та фінансових механізмів, зокрема екологічної модернізації промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку, та на теперішній час не прийнято жодної законодавчої норми, яка б дозволила «запустити» в дію цей механізм стимулювання із залученням, в першу чергу, промислових підприємств до процесів встановлення в країні стану стійкої екологічної безпеки та забезпечення екологічності виробництва.

Маємо зазначити, що до теперішнього часу не внесено жодної відповідної стимулюючої норми до Розділу VIII Податкового кодексу України, згідно з яким справляється екологічний податок. Більше того, законодавче підґрунтя адміністрування екологічного податку (Розділу VIII ПКУ) не оновлювалося з 2017 р. , що не відповідає загальносвітовому тренду з екологізації економіки і життя та протирічить Закону № 2697 (виняток становить лише справляння податку за викиди двоокису вуглецю в частині збільшення ставки, як зазначалося вище, та зменшення бази його оподаткування на 500 тонн за рік).

Відсутність жорсткої, невідвортної відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища в ситуації коли обсяги викидів шкідливих токсичних речовин в атмосферне повітря в країні становлять мільйони тон, а обсяги скидання забруднених без очищення і «недостатньо очищених» зворотних вод у природні поверхневі водні об'єкти сягають мільярди кубічних метрів призводить до значного і швидкого поглиблення проблеми надмірного забруднення довкілля та до зростання реальної загрози природному середовищу. Основне екологічне навантаження має лежати на тих платниках, які не вживають заходів зі зниження рівня шкідливої дії на природне середовище.

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо за необхідне внести зміни до Бюджетного кодексу України (в ст. 29 та ст. 69) відносно суттєвого збільшення частки (до максимального значення) надходжень екологічного податку, що отримуватимуть бюджети територій, які

займають перші позиції в країні по рівню екологічної небезпеки за умови, наприклад, обов'язковості спрямування таких коштів на захист екосистеми та стимулювання промислових підприємств на поліпшення екологічності їх виробництв. Причому зазначений алгоритм розподілу надходжень до бюджетів, вважаємо, має бути розповсюджений і на викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю.

За статистичними даними питома вага екологічного податку в загальних надходженнях до Зведеного бюджету України протягом 2010 – 2021 рр. не перевищував 2% [10]. Якщо ж звернутися до зарубіжного досвіду справляння податкових платежів, то в більшості промислово розвинутих країнах екологічні податки складають досить значну суму в загальній системі надходжень – в середньому від 5% до 10% [11, с. 33]. Повертаючись до аналізу вітчизняного досвіду адміністрування платежів з екологічного податку, слід зазначити, що м. Запоріжжя сьогодні є навіть не прифронтовою, а фронтовою територією, 70% якої окуповано, а промислові підприємства, які є основними платниками екологічного податку, працюють у середньому менше ніж на 50% завантаження виробничих потужностей, тому мешканці міста, ВПО як ніколи потребують соціального захисту з боку держави.

Враховуючи специфіку адміністрування екологічних платежів в Україні, на нашу думку, було б доцільним системно використовувати досвід розвинених країн щодо встановлення пільгових преференцій промисловим підприємствам, які активно впроваджують природоохоронні системи у виробництві, забезпечуючи упровадження екосистемного підходу. Причому, вивільнені кошти необхідно спрямовувати виключно на розширення природозберігаючих і природоохоронних заходів виключно в тому регіоні, де функціонують підприємства. Для цього в Україні необхідно розробити і запровадити зрозумілий і прозорий алгоритм використання зазначених пільг [12, с. 36].

Стратегія [9] наголошує, що упровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування та у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, зокрема екологічна модернізація промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку), у поєднанні з поліпшенням екологічних характеристик продукції, є шляхом до сучасної системної екологічної політики, що реалізується у країнах – членах Європейського Союзу.

Обсяги і контроль виконання стратегічних поетапних планів і завдань по захисту навколишнього природного середовища мають бути законодавчо забезпеченими, для всіх обов'язковими, а хід, помилки, досягнення і ефективність такої роботи, на нашу думку, мають постійно висвітлюватися в засобах масової інформації, обговорюватися на нарадах, семінарах, конференціях, з'їздах. Суспільство має бути повністю обізнаним про стан екологічної безпеки країни, регіонів, своїх міст і особливо вирішення цього питання є актуальним сьогодні і в періоді повоєнного відновлення України.

Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо доцільним внести пропозиції щодо розробки нової обґрунтованої *Національної екологічної довгострокової стратегії України на період до 2040 р. (далі – Стратегія)*. В Стратегії в повній мірі мають бути закріплені такі змістовні складові:

- *принципи оподаткування*, на яких ґрунтується вирішення триєдиного завдання податкової політики «вітчизняний досвід управління – зарубіжний досвід – державне управління» та організаційно-управлінські принципи ефективного функціонування господарського механізму підприємств, зокрема, підприємств промисловості;

- *науково – методичні підходи до забезпечення стану екологічної безпеки* в країні, які ґрунтуються на удосконаленій законодавчій та нормативно – правовій базі відносно екологічної політики держави та справляння екологічного податку, що забезпечує запобігання шкідливому впливу на довкілля та відбувається через техніко-технологічне удосконалення господарського механізму підприємств;

- *Концепція екологічного оподаткування*, що спрямована на вирішення триєдиної науково-виробничої задачі – «стимулююче адміністрування екологічного податку та справляння екологічних платежів – раціональне використання навколишнього середовища – інноваційний розвиток техніко – технологічного потенціалу підприємств, що відповідає загальносвітовому принципу *«економічно вигідно те, що екологічно безпечно»*;

- спеціальний інженерно – інноваційний розділ Стратегії щодо захисту від надмірного забруднення ріки Дніпро та відновлення Каховської ГЕС.

Як зазначено в офіційних джерелах інформації [13], терористичний акт держави-агресора на *Каховській ГЕС* завдав надзвичайної шкоди економіці країни та екології прилеглих регіонів. Без джерел води опинилися зрошувальні системи 5,8 тисячі квадратних кілометрів сільгоспугідь, на яких вирощувалось біля двох мільйонів тонн зерна на рік; від дефіциту води потерпають й промислові підприємства регіонів; втрачено 335 МВт потужностей відновлювальної

електроенергії; окрім того, без відновлення Каховського водосховища неможливе повноцінне відновлення роботи Запорізької АЕС після деокупації станції.

Слід зауважити, що до липня 2018 р. до переліку пріоритетів національних інтересів, визначених Законом України «Про основи національної безпеки України», був віднесений окремий, чітко визначений, напрям відносно «забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів» [14]. З дати набрання чинності Законом України «Про національну безпеку України», відповідно до якого втратив чинності Закон України «Про основи національної безпеки України», в площині екологічної безпеки країна має тільки загальнодекларативну норму про спрямування державної політики на забезпечення екологічної безпеки [15]. Вважаємо, що в нинішніх екологічних умовах є необхідним конкретне і деталізоване визначення екологічного вектору реалізації державної політики в сфері національної безпеки. Більше того, ми переконані, що поняття «екологічність», «екологізація» мають бути тим базисом національної безпеки, на якому забезпечуватимуться воєнна, зовнішньополітична, державна, економічна, інформаційна безпеки та кібербезпека України, адже без збереження середовища проживання втрачається самий сенс існування людини.

Спираючись на системний підхід до формування безпеки промислового підприємства, ми можемо стверджувати, що економічна та екологічна компоненти виступають підсистемами, тому важливим є досконале розуміння елементної структури підприємства як системи, яке всебічно розкриває її внутрішню динаміку, пріоритети та взаємозв'язки. Синергетичний ефект від взаємодії економічної та екологічної підсистем або надає змогу підтримувати стабільність внутрішнього середовища (збалансованість функціонування підприємства та адаптація до зміни зовнішніх факторів), або приведе систему до дестабілізації і руйнації.

Відтак, на теперішній час особливого значення і змісту набуває стан безпеки для підприємства, як базової ланки економіки, адже виклики для нього на сучасному етапі економічного розвитку є надзвичайними. Слід зауважити, що першорядною і визначальною складовою безпеки підприємства є безпека економічна. Саме тому слід говорити про необхідність якнайшвидшого внесення відповідних змін до законодавства країни, що має забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом.

Повертаючись до питання оподаткування, слід зазначити, що екологічний податок – це один з тих небагатьох податків, зниження надходжень по якому викликає позитивні емоції. Адже зрозуміло, що якщо в звітному періоді бюджет отримав і меншу суму екологічного

податку, то навколишня среда – повітря, вода, ґрунт менше піддавалися шкідливому впливу. В довгостроковій перспективі екологічні податки, що правильно адмініструються, мають пригнічувати ту економічну діяльність, яка викликає забруднення навколишнього середовища. В результаті повинне відбуватися згортання оподаткованої бази, а відтак – зменшення доходів бюджету від екологічних платежів. Саме тому екологічний податок не розглядається як бюджетоутворюючий та такий, що забезпечує стабільні надходження до бюджету [16, с. 239].

Таким чином, екологічна складова соціального підприємництва сьогодні, як ніколи, є запорукою повоєнного відновлення економіки України та створення інноваційних екосистем. У напрямку формування концепції повоєнного відновлення економіки Запорізького регіону в Інженерному навчально-науковому інституті ім. Ю.М. Потебні ЗНУ у 2023 – 2024 навчальному році запроваджено нову освітньо-професійну програму «Інженерна екологія та технології вторинної переробки» (https://www.znu.edu.ua/opp/ii-bak/energo/opp_inzh-ekol-tekhnolog-vtorpererobki_23.pdf), фокусом якої є професійна підготовка у сфері технологій захисту навколишнього середовища, вторинної переробки промислових та воєнних відходів і сировини, інноваційного вирішення природоохоронних завдань, оцінки екологічного ризику, управління збалансованим природокористуванням та екологічною безпекою регіону, організації безпечних та безвідходних технологічних процесів, створення нових і вдосконалення перспективних технологій, з урахуванням таких актуальних питань як: екологізація виробництва, зелена логістика та інженерія, використання альтернативних джерел енергії. Така програма спрямована на підготовку конкурентоспроможних фахівців, здатних розбудовувати Україну та формувати національні та регіональні інноваційні екосистеми.

Сучасна наука розглядає інноваційну екосистему як нову організаційну сукупність учасників, що акумулюючи людські та фінансові ресурси, забезпечують трансформацію знань в інноваційний продукт. Аднер Р. трактує інноваційну екосистему як механізм кооперації організацій, що об'єднують свої корпоративні пропозиції, спрямовані на кінцеве споживання [17, с. 105]. Основою такого співробітництва й інтеграції є інноваційні кластери, запропоновані М. Портером та концепція технологічних платформ, яка вперше з'явилась на початку ХХІ ст. в Європейському Союзі як механізм гармонізації взаємодії інноваційних розробок і стейкхолдерів. Подібна ідея відкритих інновацій передбачає розширення кола суб'єктів інноваційної діяльності – від внутрішніх учасників ланцюга проведення НДР і трансферу отриманих знань, до зовнішніх потенційних партнерів, які прискорюють рух життєвого циклу інновацій.

Інноваційна екосистема має включати значну кількість учасників та ресурсів, необхідних для створення та впровадження інновацій (підприємці, інвестори, вчені – дослідники, наукові організації, університети, венчурні капіталісти, підприємства – виробництва товарів та послуг). Інноваційна екосистема – дозволяє підприємцям, компаніям, університетам, науково – дослідницьким організаціям, інвесторам та державним установам взаємодіяти, щоб максимізувати потенціал досліджень та інновацій з точки зору отримання економічних результатів. Кожна інноваційна екосистема має свій індивідуальний характер (простір, потенціал, можливості, виклики), довгострокове бачення та піонерів, які розвивають нові інноваційні шляхи (експериментують і досліджують) для більш повного використання потенціалу. Перехід передових національних економік до економіки знань базується на поєднанні акторів спіралі Four Helix – громадян (суспільства), підприємства (бізнесу), адміністрації (влади) та академічних організацій (науки) [18]. Важливою умовою виконання Угоди асоціації Україна-ЄС у сфері науки та технологій є підтримка інноваційного розвитку економіки України за рахунок концентрації наукового потенціалу країни на впровадження інструментів підтримки формування національної та регіональних інноваційних екосистем, які дозволять переорієнтувати економіку України з сировинної на інноваційну.

Підсумовуючи вищевикладене, стверджуємо, що принципи соціального підприємництва є фундаментальними основами становлення інноваційної економіки в Україні, як економіки знань та креативної економіки, яка включає середовище генерації знань на базі фундаментальних досліджень, ефективну систему освіти, науки, наукові співтовариства, інноваційну інфраструктуру тощо.

Розглядаючи з позицій системного підходу соціальне підприємництво в контексті економіко-екологічного розвитку та інноваційні екосистеми, слід окреслити їх спільні особливості:

- соціальне підприємництво і інноваційні екосистеми мають відкриту динамічну природу;

- інновації не можуть бути згенеровані шляхом адміністративних розпоряджень «згори» – скоріше шляхом ініціатив «знизу», які підтримуються відповідними умовами та з’являються в результаті функціонування механізмів самоорганізації учасників на основі спільно вироблених правил, норм і структур;

- їх ключовою особливістю є коеволюція, при якій її учасники потрапляють у мережу взаємозалежностей один від одного, і зміна (ізоляція, занепад) одного з них може викликати ланцюгову реакцію та відповідні наслідки в інших частинах системи;

- вони базуються на механізмах колаборації, коли незалежні зацікавлені організації інтерактивно обмінюються знаннями та ресурсами, розподіляють ризики і зобов'язання, безперервно узгоджуючи спільні дії, формуючи культуру довіри, спільні правила та структури, здатні долати конкуренцію, працювати в режимі кооперації (конкуренції та кооперації) заради більшого – досягнення спільної мети;

- вони структуровані навколо різних ролей і функцій, засновані на коспеціалізації та спільному створенні нових цінностей, за яких організації беруть участь у різних, але взаємодоповнюючих видах діяльності, здійснюючи свій внесок у розробку інновацій;

- вони не обмежені просторовими рамками та можуть формуватися навіть віртуально завдяки процесам цифровізації;

- охоплюють велику кількість учасників (як виробників, так і споживачів інновацій). При цьому взаємозв'язки між ними не можуть бути розкладені на прості двосторонні відносини, такий підхід слід застосовувати у випадку, коли важливо досягти згуртованості всіх учасників для створення інновації як спільної мети.

Дієвість об'єктів соціального підприємництва та інноваційних екосистем безпосередньо залежить від низки факторів, які мають суттєвий вплив на результативність як суб'єктів інноваційної діяльності та інтеграційну взаємодію з бізнесом, так і функціонування систем в цілому.

Тому ключовими напрямками підтримки життєдіяльності і збалансованості таких систем є:

- доступність і своєчасність забезпечення ресурсами (фінансовими, адміністративними, людськими, інтелектуальними та ін.), їх оптимальний та збалансований розподіл, безперервне інвестування в наукову та науково – технічну інфраструктуру;

- чіткі стратегічні цілі і задачі з визначенням релевантних оціночних показників для їх досягнення;

- системне управління, яке передбачає дисциплінарну і соціальну відповідальність, широке використання інтернет-платформ для ефективної взаємодії між партнерами;

- формування гнучкої системи забезпечення інтеграції та розширення партнерських відносин;

- перманентний моніторинг та контроль функціонування системи;

- формування організаційної культури в межах економіко – правових умов (охорона інтелектуальної власності, рівень інфляції, корупція, податки, фінансовий стан держави, система страхування, конкурентне та споживче середовище, національні особливості та ін.).

Згідно дослідження Єврокомісії, соціальні підприємства та соціальна економіка майбутнього покликані здійснювати потужний

вплив на вирішення актуальних соціальних проблем та розбудову соціально справедливих суспільств.

В узагальнюючій доповіді «Соціальні підприємства та їх екосистеми в Європі» [18] визначається, що для продуктивного розвитку соціального підприємництва у кожній країні необхідно створити національну екосистему соціального бізнесу, яка будується на чотирьох компонентах:

1) здатність громадян до самоорганізації, що сприяє розвитку соціальних підприємств знизу вгору;

2) ступінь упізнаваності та визнання, якими користуються соціальні підприємства на різних рівнях (політичне та юридичне визнання, ідентифікація між соціальними підприємствами);

3) можливість доступу до різних видів ресурсів, включаючи ресурси для створення та об'єднання; ресурси від діяльності, що приносить дохід; поворотні ресурси; податкові пільги;

4) розвиток досліджень, спрямованих на вивчення соціального підприємства з національної та порівняльної точок зору та наявність можливостей розвитку освіти та навичок, покликаних підвищити конкурентні переваги соціальних підприємців у вирішенні економічних та соціальних проблем.

Ключову роль у комплексі розвитку соціального підприємництва та розбудови інноваційної екосистеми України відіграють заклади вищої освіти (університети). Саме в такій якості вони сьогодні все більше сприяють генерації та комерціалізації нового знання, виконуючи важливу функцію трансферу технологій в інноваційному циклі. Тому, як показує передовий досвід, ця ланка інноваційної екосистеми повинна функціонувати як самодостатня системна та мотивована організація, що має необхідне для ефективної роботи інституційне фінансове забезпечення.

Таким чином, обґрунтовано стратегічні вектори інтенсифікації використання інструментарію соціального підприємництва у забезпеченні стійкого розвитку економіки України, її розбудови та відновлення у повоєнному періоді. Високий рівень розвитку національної економіки – важлива умова для більш ефективного впровадження соціального підприємництва. Головним у діяльності державної влади повинно бути створення однаково сприятливих умов для всіх суб'єктів підприємницької діяльності, розвитку соціального підприємництва, соціальної відповідальності бізнесу та одночасно недопущення дискримінації зі сторони представників органів влади. Державне регулювання розвитку підприємництва повинно бути спрямоване на формування сприятливого середовища та реалізовуватися відповідними загальнодержавними, регіональними та місцевими органами влади з метою узгодження інтересів держави і приватного

підприємництва та впровадження соціальної відповідальності бізнесу, що, в свою чергу, стане сприятливою умовою впровадження та розвитку соціального підприємництва в Україні.

Література

1. Еколого орієнтоване соціальне підприємництво у громаді. URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/ekoloho-orientovane-sotsial-ne-pidpriemnytstvo-u-hromadi/ (дата звернення: 02.10.2023).
2. Кіотський протокол. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 02.10.2023).
3. Паризька угода. (Угоду ратифіковано Законом України № 1469-VIII від 14.07.2016). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61 (дата звернення: 02.10.2023).
4. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 05.10.2023).
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» від 01.03.1999 р. № 303 (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.10.2023).
6. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» від 23.11.2018 № 2628-VIII (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#Text> (дата звернення: 07.10.2023).
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
8. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV. Урядовий кур'єр, 2002. 07.08.2002 № 143.
9. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року» № 2697-VIII від 28.02.2019. (із змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 07.10.2023).
10. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 07.10.2023).
11. Авраменко Н. Л. Екологічне оподаткування як складова державного регулювання екологічної безпеки України. Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища: монографія / за ред. д.е.н., проф. О .І. Маслак. Кременчук :

Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського, 2012. С. 33–50.

12. Метеленко Н., Попова А. Проблеми адміністрування ресурсних платежів та техніко-технологічного забезпечення платників екологічних податків у промисловості. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2014. № 4 (79). С. 34–38.

13. Уряд погодив експериментальний проект відновлення Каховського водосховища та ГЕС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-pohodyv-eksperymentalnyi-proekt-vidnovlennia-kakhovskoho-vodoskhovyshcha-ta-hes> (дата звернення 07.10.2023).

14. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV. Урядовий кур'єр, 2003. 30.07.2003. № 139.

15. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 07.10.2023).

16. Афанов Р.П. Функція екологічних податків у державному механізмі забезпечення сталого розвитку економіки. Екологічний вектор модернізації економіки та освіти – європейський контент сталого розвитку регіонів : монографія / за заг. редакцією д.е.н., проф. Метеленко Н.Г. Запорізька державна інженерна академія. Запоріжжя, 2016. С. 237–244.

17. Adner R. Match your innovation strategy to your innovation ecosystem. Harvard Business Review. 2006. Vol. 84. P. 98–110.

18. Рекомендації щодо підходів до формування національної та регіональної інноваційних екосистем, в т.ч. з врахуванням можливостей СхП для співпраці у сфері інновацій. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Rekomendatsiyi-shhodo-pidhodiv-do-formuvannya-natsionalnoyi-ta-regionalnoyi-innovatsijnyh-ekosystem-.pdf> (дата звернення 07.10.2023).

19. Jesson J., Matheson L., Lacey F.M. (2011) Doing Your Literature Review: Traditional and Systematic Techniques. London: Sage Publication, 192 p.

20. Metcalfe S., Ramlogan R. (2008) Innovation systems and the competitive process in developing economies. The Quarterly Review of Economics and Finance, vol. 48, no. 2, pp. 433–446.

21. Shibany A., Reiner C. (2014) Can Basic Research Prevent Economic Stagnation? Foresight-Russia, vol. 8, no. 4, pp. 54–63.

Остапчук Ірина Олександрівна,
кандидат географічних наук, доцент
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Україна
ostapmanaen@gmail.com

Казakov Володимир Леонідович,
кандидат географічних наук, доцент
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Україна
vl.kazakov1970@gmail.com

ЕКОЛОГІЧНІ ЕКСКУРСІЇ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА (НА ПРИКЛАДІ КРИВОГО РОГУ)

Анотація. У статті розглянуто можливість створення соціального підприємства на основі окремого виду індустріального туризму – екологічного, який має на меті сформувані об’єктивне комплексне бачення процесу утворення і вирішення екологічних проблем великого міста Кривого Рогу та виховати у громадян туристичну культуру. Організація і проведення екологічних екскурсій реалізується в рамках існуючої громадської організації та діючого бізнесу і мають чітко виражену соціальну цінність.

Annotation. The article examines the possibility of establishing a social enterprise based on a separate type of industrial tourism namely ecological tourism, which aims to form an objective and comprehensive vision of the process of creating and solving environmental problems in the large city of Kryvyi Rih and to foster a tourism culture among citizens. The organization and conduct of ecological excursions are implemented within the framework of an existing public organization and an operating business and they have a distinct social value.

Кривий Ріг – місто України добре відоме як найдовше місто Європи і промисловий центр з надзвичайно напруженою екологічною ситуацією. Однак, мало відоме широкому загалу як центр індустріального туризму України. Рішенням міської ради 2013р. було затверджено програму розвитку індустріального туризму в м. Кривому Розі, яка діє і сьогодні. Серед основних завдань програми зазначено суто туристичні, організаційні, і в той же час такі: розвиток існуючих і сприяння створенню та становленню нових активних суб’єктів туристичної діяльності; створення умов для культурного й духовного розвитку громадян [1, с. 20]. Таке бачення програми співзвучне з ідеями соціального підприємництва. Участь у реалізації програми прийняли і

автори статті, започаткувавши проведення з 2015 р. нових для міста - екологічних екскурсій.

Аналіз літератури показує неоднозначне тлумачення вихідного поняття «соціальне підприємництво» і різне розуміння сутності і можливих видів реалізації таких підприємств. Так, на думку А. Бочарнікової, координаторки з розвитку соціального підприємництва у Future Development, ... звичайний бізнес власник створює для того, щоб заробляти і витрачати отримані кошти (всі прибутки) на власні потреби і бажання, то соціальне підприємство створюється, як машина для генерування коштів, аби розв'язувати соціальну проблему. Прибутки соціального підприємства у повному обсязі скеровуються на соціальну мету діяльності і зміни у громаді. Власник/керівник підприємства та співробітники отримують щомісячну ринкову заробітну плату і свідомо не претендують на гроші з прибутку [2, с.1]. М. Бондаренко визначає соціальне підприємництво, як діяльність, спрямовану на стабільну, інноваційну зміну у структурі суспільства [3, с. 88]. В. Никифорак, на основі проведеного аналізу виділяє три підходи до тлумачення поняття: перший наголошує на здатності соціального підприємництва здійснювати суспільні трансформації, соціальні зміни; другий підхід визначає соціальне підприємництво як інноваційний, підприємницький спосіб створення соціального ефекту; третій підхід заснований на важливій умові існування та збереження стабільності в соціальному підприємстві – досягнення «подвійного ефекту» – соціального й економічного [4, с. 322].

Колектив авторів Parul Gupta, Sumedha Chauhan, Justin Paul та ін. здійснили ґрунтовне дослідження історії соціального підприємництва, і зробили висновок, що на діяльність таких підприємств сильно впливає галузь, з якою вони пов'язані, ... на ринку наявні соціальні підприємства у галузі мікрофінансування, освіти та охорони здоров'я. В той же час відмічають, що вивчення проблем розвитку соціальних підприємств у країнах, що розвиваються є актуальним [5, с. 211].

Дослідження соціального підприємництва у туристичній сфері спрямовані на визначення соціальних наслідків від великих туристичних потоків до окремих територій України, як таке, що може забезпечити сталий туризм в Україні [6, с. 3]. Також, це українські дослідження соціально значущого напрямку туризму – сільського, зеленого, екологічного. Такі соціальні підприємства мають на меті розвиток місцевих громад через створення туристичного продукту, однак досвід їх впровадження базується в переважній більшості на відомих і освоєних туристичних ресурсах зі стабільними туристськими потоками [7, с. 143].

Аналіз літературних джерел дозволив встановити, що дослідження розвитку соціального підприємництва через індустріальний туризм та екологічні екскурсії не проводились. Ряд соціальних підприємств у Світі

та в Україні спрямовані на розв'язання певного кола екологічних проблем, однак по суті є вузько-направленими (наприклад, сортування сміття, або створення зелених садиб).

Стаття має на меті – показати можливості створення соціального підприємництва за рахунок поєднання бізнесу та соціальної цінності через розвиток екологічних екскурсій як виду індустріального туризму.

Ідея проведення екологічних екскурсій зародилась у авторів через можливості поєднання активного дозвілля місцевого населення із процесом пізнання сутності екологічних проблем міста Кривого Рогу. У місцевих і всеукраїнських ЗМІ зазвичай місто асоціювалося із суто негативним екологічним впливом гірничо-металургійних підприємств, автори дослідження (Володимир Казаков – ініціатор розвитку індустріального туризму у місті та автор Програми розвитку індустріального туризму в м. Кривому Розі, Ірина Остапчук – доцент кафедри туризму та економіки, викладач дисциплін «Екологія та екологічний туризм», «Основи геоекології») дотримувались тієї точки зору, що діючі промислові підприємства, індустріальна спадщина та змінені діяльністю людини ландшафти можуть бути цікавими туристичними об'єктами, а створення таких екологічних індустріальних екскурсій сформує об'єктивне бачення всієї екологічної ситуації, організує місцеве населення до активного дозвілля, посприє утворенню нових соціальних груп.

Спочатку було розроблено та апробовано чотири маршрути екологічних екскурсій для широкого загалу, це такі екскурсії, як: «Розрив шаблону - контрасти річки Саксагань»; «Розрив шаблону - полігон твердих побутових відходів Кривого Рогу»; «Червоне озеро Кривбасу»; «Відродження Криворізької води» [8, с. 131]. Основна їх мета полягала у демонстрації і поясненні всіх аспектів впливу людської діяльності на навколишнє природне середовище, формуванні комплексного погляду на екологічні процеси і ситуацію у місті, виховання ощадливого використання природних умов і ресурсів. Майже всі екскурсії включають в себе елементи інтерактивного дослідження, коли учасники мають можливість провести власні прості екологічні дослідження і зрозуміти екологічні процеси (заповнити геоекологічний паспорт полігону ТБО або здійснити еколого-естетичну оцінку ландшафтів міста, запропонувати власні варіанти вирішення проблеми утилізації високо мінералізованих шахтних вод, тощо).

Пізніше із зростанням розголосу до авторів почали звертатися викладачі криворізьких коледжів та середніх загальноосвітніх закладів, і, екскурсії стали проводитися для цільової аудиторії – в якості навчальних екскурсій для учнівської і студентської молоді, як навчальні польові практики з екології. Пішохідні маршрути було трансформовано в автобусно-пішохідні і доповнено іще декількома цікавими об'єктами.

Навчальні екскурсії мали на меті – сформувати базові екологічні компетентності, вміння знаходити нестандартне рішення для розв’язання екологічних проблем, виховання ощадливого використання природних умов і ресурсів. Так само як і для широко загалу, але з більшим розкриттям причинно-наслідкових зв’язків студенти та учні проводили наукові дослідження.

В обох випадках екологічні екскурсії виконують важливу соціальну місію – сприяють активному, культурному, раціонально організованому дозвіллю; через переважно пішохідний характер мають значний оздоровчий ефект; вузький екологічний аспект, що розкривається через краєзнавчий принцип, дозволяє екскурсантам краще зрозуміти сутність походження екологічної кризи і сформувати особистісне ставлення до глобальних екологічних проблем і розуміння свого вкладу в екологічну кризу; виховують повагу і любов до міста і його жителів; сприяють зміцненню позитивного образу міста у самих місцевих мешканців; формують гостинність.

Автори, при розробці екологічних екскурсій дотримуються принципів екологічного туризму, але він не трактується в класичному розумінні, скоріше криворізький екологічний туризм – є видом пізнавального індустриального туризму. На екскурсіях гіді показують негативні для природи наслідки нераціонального використання природних умов і ресурсів, паралельно розкривають можливості подальшого використання або відновлення функцій індустриальних і постіндустриальних ландшафтів в структурі міста (можливі варіанти трансформації, ревалоризації та ревіталізації). Всі екскурсії розраховані на 3-5 годин, вимагають зручного взуття і одягу по погоді; екскурсії переважно сезонні (весна, літо, осінь), не мають особливих обмежень, як-то вікових, професійних тощо.

За думкою авторів, призначення екологічних екскурсій полягає у: створенні правильного образу змінених діяльністю людини ландшафтів і об’єктів; розкритті перспектив їх функціонального наповнення і подальшого використання; формуванні екологічного світогляду; трансформації споживчої поведінки населення. Отже за своєю суттю такі екскурсії мають соціальну цінність. Розглянемо докладніше авторські екологічні екскурсії.

Екскурсія «Розрив шаблону - Полігон твердих побутових відходів (ТПВ) Кривого Рогу» дає можливість відчувати себе в ролі еколога-дослідника, оскільки передбачає вивчення та опис екологічних процесів, що відбуваються при експлуатації полігонів ТПВ. Екскурсія відбувається за маршрутом зображеним на рис. 1, є пішохідною, триває до 5 год.

Під час екскурсії гід дає інформацію про санітарно-гігієнічні, будівельні і екологічні вимоги і норми до спорудження полігону ТПВ,

наводить приклади більш раціональної утилізації відходів, на основі чого туристи укладають геоecологічний паспорт полігону ТПВ. Так, формується ряд екологічних понять і уявлень спрямованих на виховання відповідального ставлення до сортування і утилізації відходів.

Під час спостереження за процесами які відбуваються на полігоні ТПВ, гід розкриває сутність дії екологічних законів (амер. еколога Б.Комонера): «Усе пов'язане з усім», «Усе має кудись діватися», «Природа знає краще», «Ніщо не дається задарма» [8, с. 133].

Маршрут екскурсії проходить по дорозі з інтенсивним рухом самоскидів навантажених окисненими рудами які відсипаються поруч у кар'єр, внаслідок чого дорога має яскравий червоний колір. Окрім екологічних об'єктів під час екскурсії відбувається огляд об'єктів індустріальної спадщини (кар'єр Шмаківського рудника, 1886 р.; залишки рудничного селища початку 1907 р., старе дореволюційне шахтарське кладовище 1900 р., водопропускна труба під залізничною гілкою 1893 р.).

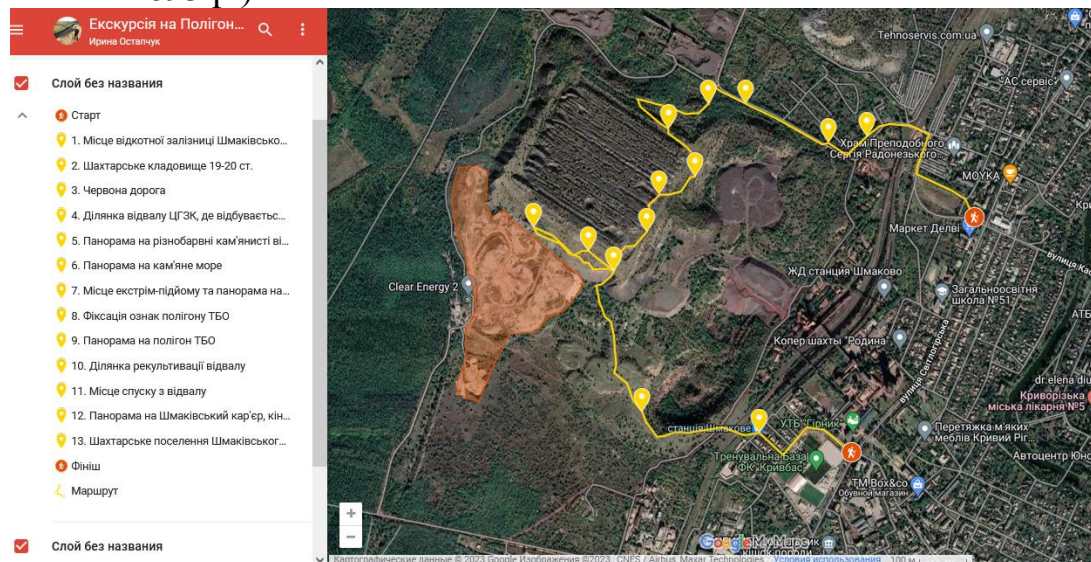

Рис. 1 – Маршрут екскурсії «Розрив шаблону - Полігон твердих побутових відходів (ТПВ) Кривого Рогу»

Під час екскурсії, туристи можуть здійснити майже гірське сходження на кам'янистий відвал пустої породи, який складається з різних гірських порід та мінералів, це привносить елементи екстриму, показує можливості оптимізації ландшафтів, дозволяє побачити панораму південної частини міста, зробити безліч захопливих фотознімків. Також на відвалі можна відібрати окремі зразки мінералів до домашньої колекції в якості сувенірів.

У підсумку, туристи отримують враження, оволодівають навичками екологічної культури, а деякі, після екскурсії, починають сортувати сміття.

«Розрив шаблону – контрасти річки Саксагань» – пішохідна екскурсія уздовж русла річки Саксагань, притоки другого порядку Дніпра (рис. 2). Програмою екскурсії передбачено проведення дослідження – туристи під керівництвом гіда складають «Акт екологічної оцінки річки», у якому характеризують екологічний стан водойми та річкової долини, ознайомлюються із нормативами змін якості води та стану прибережних ландшафтів. Після складання акту, з'ясовується загальний екологічний стан річки та річкової долини. Зазвичай на екскурсії результати дослідження показують задовільний стан. На екскурсії гід демонструє природні та антропогенно змінені ділянки русла і річкової долини. Русло Саксагані зазнало значних змін: - 1929 - 1948 рр. споруджено Кресівське водосховище долинного типу; - 1960 р. русло спрямили (обрізали річкову меандру Бажанівський кут); - 1960 р. - річку відвели в штучно створений каньйон (обрізали річкову меандру Вечірній кут) в скельних породах, попутно відкривши унікальні гірські породи скелюватської світи протерозою, представлені кварцевими метапісковиками, метагравелітами, метаконгломератами [8, с. 135]. Всі ці зміни спостерігаються на ділянці річки довжиною 5 км.!

Під час екскурсії туристам пропонується звернути увагу на власні суб'єктивні відчуття і враження від побачених ландшафтів.

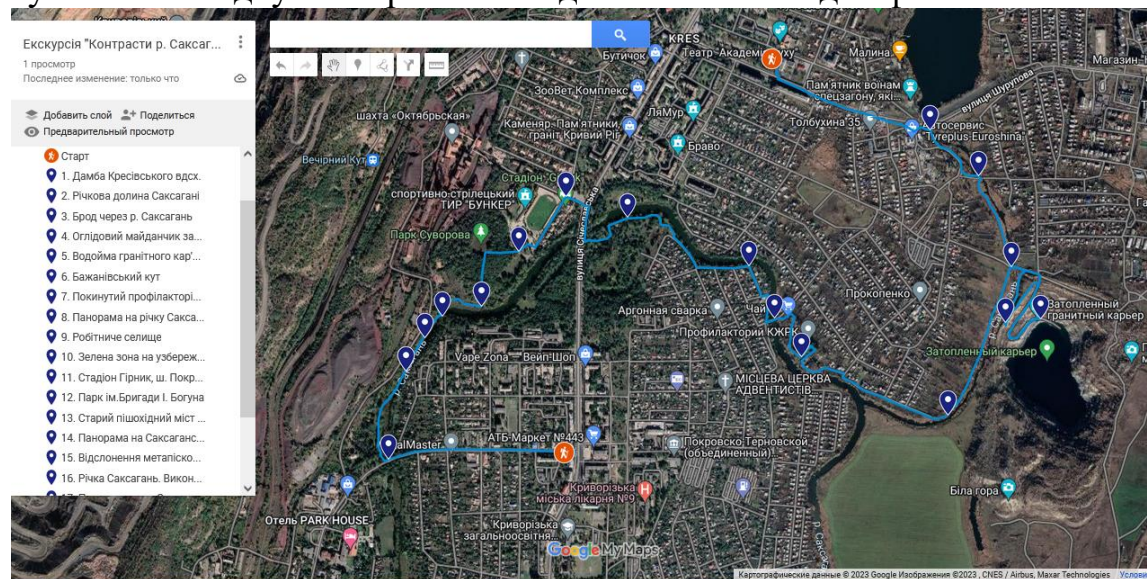

Рис. 2 – Маршрут екскурсії «Розрив шаблону – контрасти р. Саксагань»

Наприкінці подорожі, в одному із мальовничих місць, гід пропонує заповнити анкету естетичної оцінки. За результатами оцінок відвідувачів з досвіду проведених екскурсій встановлено, що найбільш атрактивними є: ландшафти озера в Октябрьському гранітному кар'єрі і ландшафти Саксаганського каньйону.

Отже, така екскурсія спрямована на формування екологічних, географічних і геологічних знань, показує позитивні і негативні аспекти впливу людини на глобальний кругообіг речовин, розкриває історичні особливості місцевості, включає унікальні локації міста Кривого Рогу, дозволяє зафіксувати власні враження у яскравих фотознімках.

Еколого-краєзнавча екскурсія «Червоне озеро Кривбасу», має на меті – показати особливості і деякі аспекти екологічних наслідків видобутку залізних руд Криворізького басейну, ознайомити з історією створення Саксаганського водосховища, Саксаганської гілки Єкатерининської залізниці, історією заселення цієї місцевості. Екскурсія є пішохідною, триває до 4 год., розрахована на широке коло відвідувачів. Головний об'єкт екскурсії – став-відстійник високо мінералізованих шахтних вод від шахт Артем 1 та Гігант–Глибока, який отримав назву Червоне озеро. Подібних озер у Кривому Розі багато, але це озеро вирізняється з поміж них: - доступно розташоване в межах міста; - має «природні» береги; - є частково рекультивованим; - має вільні від води ділянки зі специфічними видами рослинності та тваринного світу; - науковцями обґрунтовано хімічний склад та генезис вод, які являють собою залишки давніх морів (рис. 3).

На узбережжі Червоного озера гід ознайомлює відвідувачів із особливостями видобутку залізних руд, необхідністю відкачування підземних вод (щороку 12-14 млн.м³ із солоністю 35‰) і первинного їх очищення у таких відстійниках. Розповідь доповнюється яскравими прикладами та ілюстраціями, щодо можливостей уникнення негативних екологічних наслідків від подібного очищення води, розглядаються можливі альтернативи, вислуховуються пропозиції екскурсантів [9, с. 1020].

Вражаючим є той факт, що хімічний склад солей в цих водах є чужорідним по відношенню до водовміщуючих гірських порід; за даними хлор-бромного коефіцієнту встановлено, що солоні води озера є водами морського генезису! Поряд із Червоним озером відкривається панорама на діючі та законсервовані шахти ім. Артема – 1, Кірова-Клітьова, ім. Артема – 2, Вентиляційна-4, Гігант-Глибока; видно телевежу Кривого Рогу (1960 р.б.), залізничний вокзал ст. Мудрьона, поряд проходить траса Криворізького метротраму, розташоване унікальне Саксаганське водосховище, історія будівництва якого пов'язана зі спорудженням Саксаганського дериваційного тунелю (1975 р.б.) та ін.

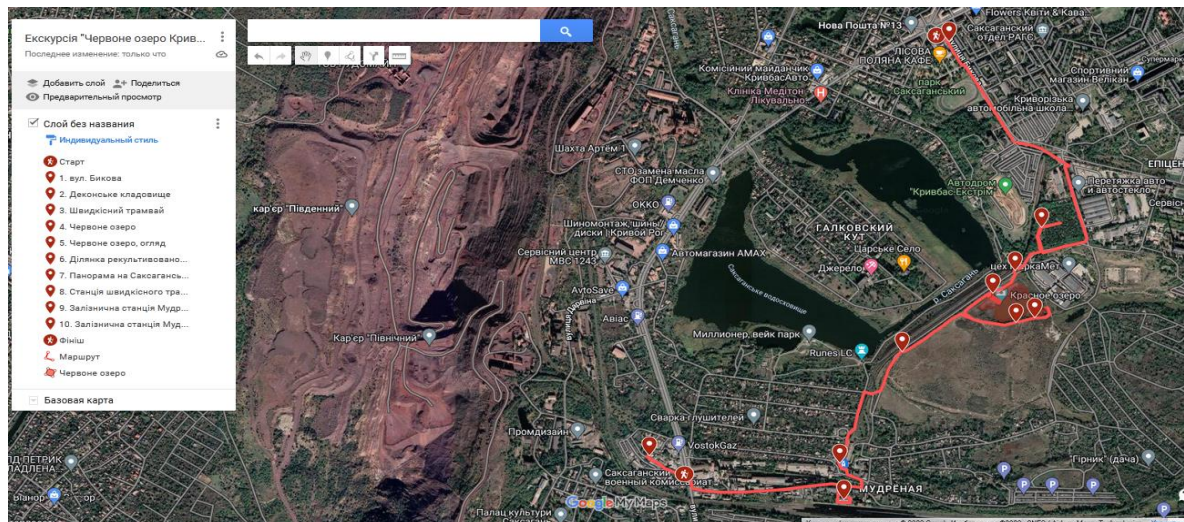

Рис. 3 – Маршрут екскурсії «Червоне озеро Кривбасу».

Червоне озеро розташоване в історичному місці, де наприкінці 19 ст. був рудник поміщика Галковського з видобутку багатих залізних руд, пізніше було збудовано дамбу, поряд пролягала Саксаганська гілка Єкатерининської залізниці і було побудовано житловий масив Мудрьона (як пристанційне поселення), у долині Саксагані повсякчас були городи та дачі, адже шар чорнозему тут сягав 4 м., а у водах водосховища ловили дафній. Маршрут далі проходить паралельно трасі швидкісного трамваю, виходить на залізничну станцію Мудрьона збудовану в 1951 р., а завершується біля іншої будівлі цієї ж станції 1893 р.б., яка наразі використовується як склад.

Ця екскурсія вражає іноземних гостей екологічністю та унікальністю.

Автобусно-пішохідна екологічна екскурсія «Відродження Криворізької води» (рис. 4), тривалістю 4 год., має на меті – ознайомити туристів із особливостями очищення каналізаційних вод до їх скидання у поверхневі водойми з метою створення санітарно-гігієнічної безпеки в регіоні. На екскурсії здійснюються екологічна освіта та виховання, формуються навички раціонального використання прісної води. Це екскурсія на діюче промислове підприємство – Центральну станцію аерації (ЦСА) КП Кривбасводоканал, тому обов'язковим є інструктаж з техніки безпеки.

Під час екскурсії відвідувачі ознайомлюються із особливостями функціонування КП «Кривбасводоканал» (1928р.), що сприяє зміцненню іміджу підприємства; дізнаються історію винайдення технології очистки каналізаційних стоків та створення водопроводу у місті та світі [9, с. 1022].

Рис. 4 – Маршрут екскурсії «Відродження Криворізької води» та учні 5-го кл. КЗОШ № 68 на екскурсії

Екскурсія по ЦСА триває пішохідно у супроводі гідів і співробітника підприємства і охоплює весь технологічний ланцюг очищення води: каналізаційні стоки – механічна очистка на пісковловлювачах; біологічна очистка у аеротенках та метантенках; відстоювання води у первинних і вторинних відстійниках; хімічне та/або фізичне обеззараження; спуск у поверхневі водойми через буферну водойму.

Підприємство надає можливість спостерігати за роботою агрегатів (нагнітач повітря, градирня, первинний та вторинний відстійники, басейни аеротенків), пройтись по мосту над аеротенками, поспілкуватись із співробітниками. Під час розповіді гід звертає увагу на системний контроль якості води, її відповідність нормативам та чинному законодавству України.

Завершується екскурсія відвідуванням буферної водойми і розсіювача стічних вод, де гід обов'язково узагальнює інформацію, словесно відновлює технологічний ланцюг і методи очищення води, нагадує про необхідність економного використання води у побуті та під час відпочинку біля водойм.

Досвід проведення екологічних екскурсій, накопичений з 2015 року і спілкування з екскурсантами, підтверджують думку авторів про соціальну значущість такої діяльності.

Окрім суто екологічних екскурсій, автори статті приймають участь у розробці і проведенні інших екскурсій по місту, і, екологічного та соціального аспектів в них не уникнути. Значної уваги заслуговують оглядові екскурсії для гостей міста та міжнародних делегацій, оскільки таким чином автори долучаються до формування позитивного іміджу міста. В. Казаков та І. Остапчук в якості гідів неодноразово приймали

участь у волонтерських екскурсіях на різних міських маршрутах, долучались в якості лекторів і гідів до роботи Університету третього віку (2017, 2018, 2019 р.р.), проводили освітні заходи (краєзнавчі лекції поєднані із плетінням маскувальних сіток), приймали участь у подіях місцевого рівня різного характеру, тощо.

Проведення екскурсій та участь в інших подіях здійснюються на засадах участі у ГО «Всеукраїнська асоціація гідів» та ГО «Кривбастур-туристичний центр Кривого Рогу» (2016 р.), останній було трансформовано у класичний бізнес ФОП Казаков (2017 р. вид діяльності 79.11 Діяльність туристичних агентств), що по ступі своїй є соціальним підприємством, місія якого полягає у всебічному сприянні становленню туристичної діяльності у місті Кривому Розі шляхом стимулювання розвитку індустріального та інших видів туризму, об'єднання зусиль професіоналів туристичної сфери Криворіжжя для створення ефективних умов розвитку цієї галузі, пропагування індустріально-туристичних ресурсів міста Кривого Рогу в Україні та за кордоном. Деякі завдання ГО: - розробка та впровадження інноваційних спеціалізованих туристичних продуктів, сприяння їх просуванню серед широких верств населення на внутрішньому та зовнішньому ринках; - популяризація серед населення туристичної діяльності, раціонального проведення дозвілля та формування в мешканців міста туристичної культури.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що екологічні екскурсії як один із видів індустріального туризму виконують важливі соціальні функції: формують екологічно значущі компетентності, сприяють формуванню екологічної культури та розширенню світогляду, мотивують до активного способу проведення дозвілля, сприяють утворенню соціальних груп по інтересам. Враховуючі досвід авторів статті в якості засновників та учасників Програми розвитку індустріального туризму у місті Кривому Розі, засновників і учасників декількох громадських організацій та діючого туристичного бізнесу, волонтерів у соціально значущих подіях та проєктах міста, можна стверджувати про роботу соціального підприємства, яке орієнтується на формування соціальних цінностей суспільства в цілому.

Література

1. Програма розвитку індустріального туризму в м. Кривому Розі на 2016 – 2020 роки. Затверджено рішенням міської ради від 24.12.2015 №29. URL: http://krt.dp.ua/files/pdf/The_program_of_development_of_industrial_tourism_2016-2020.pdf (дата звернення: 15.09.2023).

2. Бочарнікова А. Соціальне підприємство відрізняється від звичайного відповіддю на запитання, що робити з прибутками. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/business/2021-06-15/sotsialnoe-predpriyatie-otlichaetsya-ot-obyichnogo-otvetom-na-vopros-chto-delat-s-dohodami/40200> (дата звернення: 13.09.2023).
3. Бондаренко М. П. Проблеми розвитку туристичних ринків. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 2. С. 87 – 91.
4. Никифорак В.А. Соціальне підприємництво: сутність та особливості розвитку. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 321 – 324.
5. P. Gupta, S. Chauhan, J. Paul, M. P. Jaiswal. Social Entrepreneurship Research: A Review and Future Research Agenda. *Journal of Business Research*. 2020. Vol. 113, P. 209–229. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296320301983> (дата звернення: 17.09.2023).
6. Ярошевська О. В. Розвиток соціального підприємництва на базі туристичних підприємств України. *Ефективна економіка*. 2020. № 6. С. 1 – 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2020/4.pdf. (дата звернення: 16.09.2023).
7. Коваленко Л. П., Колотова Н. Б. Соціальне підприємництво та краудфандінг – інструменти розвитку екологічного туризму. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 3 (08). С. 142 – 146.
8. Ostapchuk I. Shiyani. D. Development peculiarities of ecological tourism in Kryvyi Rih. *Trends in the development of international tourism in the current context of globalization*. / Editors: J. Ratajczak, V. Tsytko. Collective Scientific Monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; pp. 215, P. 129 – 138.
9. Остапчук І. О. Екологічні екскурсії по місту Кривий Ріг. *Сучасний рух науки: тези доп., 6-7 грудня 2018 р., Дніпро, 2018*. С. 1017 – 1023.

Пацюк Вікторія Сергіївна
кандидат географічних наук, доцент
докторантка кафедри економічної та соціальної географії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри туризму та економіки
Криворізького державного педагогічного університету,
Кривий Ріг, Україна
viktoriia.patsiuk@gmail.com

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ЧИННИК РЕГЕНЕРАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ПРОСТОРІВ КРИВОГО РОГУ

Анотація. Сьогодні перспективним напрямом досліджень є соціально-економічна та архітектурно-містобудівна адаптація промислових зон до сучасних потреб міста. Соціальне підприємництво може бути ефективним інструментом підтримки регенерації виробничих просторів, здатним задовольнити сталий розвиток, головним чином завдяки створенню нового формату відносин між регеноерованими виробничими об'єктами та громадськістю. У статті розкривається досвід впровадження соціального підприємництва на колишніх індустриальних об'єктах та проаналізовано можливості використання соціального підприємництва в процесі регенерації виробничих просторів Кривого Рогу.

Abstract. Today, socio-economic and architectural-urban adaptation of industrial zones to the modern needs of the city is a promising direction of research. Social entrepreneurship can be an effective tool to support the regeneration of industrial spaces, able to meet sustainable development, mainly thanks to the creation of a new format of relations between regenerated industrial objects and the public. The article reveals the experience of implementing social entrepreneurship at former industrial facilities and analyzes the possibilities of using social entrepreneurship in the process of regeneration of industrial spaces in Kryvyi Rih.

Постановка проблеми. Останніми роками соціальне підприємництво, що є субдисципліною в межах підприємництва, привертає все більше уваги з боку науковців у сфері підприємництва. Соціальне підприємництво відіграє важливу роль у стимулюванні місцевої економіки як альтернативний спосіб сприяння економічному розвитку та регенерації територій. Особливо питання регенерації територій є актуальними для старопромислових монопрофільних районів. Адже до наслідків значного скорочення виробництва та, власне, деіндустріалізації, належить і значне скорочення робочих місць та робітників, депресивний стан економіки, падіння обсягу реальних

інвестицій, масштабне спустошення промислових споруд тощо. Однак в світі є велика кількість міст, які після втрати своєї ключової промислової функції, знайшли можливості переорієнтувати свою життєдіяльність в русло розвитку торгівлі, туризму, культури, фінансових та консалтингових послуг (Манчестер, Ліверпуль, Ессен, Дюссельдорф, Детройт, Катовіце тощо). Дана проблема назріває і в промислових центрах нашої країни (Кривий Ріг, Запоріжжя, Нікополь, Павлоград). Наявна економічна рецесія повинна сприяти переосмисленню нинішніх концепцій відродження, з більшим акцентом на місцеві ініціативи, які вирішують економічні та екологічні проблеми. Одним із чинників успішної регенерації промислових територій може стати використання механізмів соціального партнерства.

Виклад основного матеріалу. Вивчення соціальних підприємств як нового інструменту відродження міст є результатом останніх досліджень, проведених різними англійськими вченими [3, 10, 9], які аналізують деякі соціальні підприємства, що характеризуються сферами втручання, пов'язаними з конкретною місцевою громадою.

Соціальні підприємства управляються незалежно та на некомерційній основі, з місцевими цілями, орієнтованими на залучення громад до процесів відновлення. Їхня дія тісно пов'язана з концепцією сталого розвитку, враховуючи внесок у:

- загальний добробут (безпека, здоров'я, освіта), рівномірно розподілений між різними компонентами спільноти (соціальна стійкість);
- можливості, пов'язані з доходом, роботою та розвитком потенціалу громади (економічна стійкість);
- якість навколишнього середовища, сприяння відновленню будівель і занедбаних територій (екологічна стійкість);
- посередництво в конфліктних ситуаціях через зміцнення зв'язків між місцевою громадою, владою та іншими приватними суб'єктами (інституційна стійкість) [13].

Визначення соціального підприємства є спірним питанням. Доволі часто соціальне підприємство асоціюють з недержавними організаціями, неприбутковим сектором та соціальним бізнесом. Трамбування деяких із зазначених утворень може бути перенесене з одного контексту в інший, враховуючи різноманітність інституційних та правових рамок, що існують у різних країнах. Як зазначила Організація економічної співпраці та розвитку у 1999 році, "не існує універсального, загальноприйнятого визначення соціального підприємства [7], особливо в міжнародному контексті. Соціальне підприємство може мати різні форми, включаючи кооперативи, неприбуткові організації та фірми, що належать інвесторам, але мають обмеження щодо неприбутковості.

У 2010 році Організація економічної співпраці та розвитку запропонувала наступне визначення: соціальне підприємництво – це будь-яка приватна діяльність, що здійснюється в суспільних інтересах, яка організована з використанням підприємницької стратегії і головною метою якої є не максимізація прибутку, а досягнення певних економічних і соціальних цілей. Наприклад, соціальне підприємство може запропонувати інноваційні рішення таких проблем, як соціальна ізоляція та безробіття через виробництво товарів та послуг. Вони бувають різних організаційно-правових форм. Вони часто надають персональні та соціальні послуги, а також навчання та інтеграцію у сферу зайнятості осіб, виключених з ринку праці [6].

Вчені Дж. Остін, Г. Стівенсон та Дж. Вей-Скіллерн зазначають, що визначення соціального підприємництва варіюються від широкого до вузького. У першому випадку соціальне підприємництво стосується інноваційної діяльності з соціальною метою або в комерційному секторі, наприклад, у комерційних підприємствах соціального призначення або в корпоративному соціальному підприємстві або в некомерційному секторі, або між секторами, наприклад, гібридні структурні форми, які поєднують прибутковий і некомерційний підходи. Під вузьким визначенням соціальне підприємництво зазвичай відноситься до явища застосування бізнес-експерту та ринкових навичок у некомерційному секторі, наприклад, коли некомерційні організації розробляють інноваційні підходи для отримання доходу. Спільним для всіх визначень соціального підприємництва є той факт, що основним стимулом для соціального підприємництва є створення соціальної цінності, а не особистого багатства та багатства акціонерів, і що діяльність характеризується інноваціями, або створення чогось нового, а не просто повторення існуючих підприємств або практики [2].

Соціальне підприємництво розглядається як таке, що надає можливості для «кращого балансу між економічною ефективністю, екологічною стійкістю та соціальною справедливістю» [1]. В той же час, соціальне підприємництво передбачає розпізнавання, оцінку та використання можливостей, які призводять до створення соціальної цінності – базових і довготривалих потреб суспільства – як довгострокові потреби суспільства – на противагу особистого чи акціонерного багатства [2].

Європейська дослідницька мережа EMES, яка займається питаннями третього сектору в Європі, визначила чотири економічні критерії та п'ять соціальних критеріїв, за якими можна визначити організацію як "соціальне підприємство", і які можуть стати корисною основою для диференціації визначень соціального підприємства в різних контекстах (табл. 1). Значимість цих критеріїв залежатиме від історії

політичної економії країни та відповідних ролей державного, приватного та громадського секторів у національному контексті.

Таблиця 1

Економічні та соціальні критерії для визначення «соціального підприємства» за версією EMES

Економічні	Соціальні
1. Безперервна діяльність з виробництва товарів та/або продажу послуг 2. Високий ступінь автономії (на відміну від залежності) 3. Значний рівень економічного ризику 4. Мінімальна кількість найманих працівників.	1. Ініціатива групи громадян 2. Повноваження приймати рішення, які не базуються на володінні капіталом 3. Характер участі, який передбачає залучення людей, на яких впливає діяльність 4. Обмежений розподіл прибутку 5. Чітко виражена мета принести користь громаді.

Джерело: [4]

Регенерація виробничих об'єктів за рахунок соціального підприємництва є важливою стратегією для відновлення та розвитку виробничих інфраструктур, які можуть бути знеціненими або неефективними з різних причин. Модель регенерації конкретних виробничих просторів в ідеалі повинна передбачати тісне партнерство між державним, приватним і громадським секторами, з переглядом кордонів між ними, та посиленням ролі місцевих ініціатив, таких як соціальні підприємства, що сприятимуть зростанню місцевої економіки та вирішують низку соціальних проблем.

Однак на думку Дж. Карпентер при вирішенні соціальних проблем в контексті регенерації сектор соціальних підприємств може зіштовхнутись з низкою викликів:

По-перше, хоча соціальні підприємства пропонують можливості у сферах регенерації та можуть зробити певний внесок у подолання депривації, вони повинні бути вбудовані в загальну стратегію для всього району. Широка стратегія повинна включати різноманітні комплексні заходи, спрямовані на подолання безробіття, соціальної ізоляції, невдоволення молоді та фізичного занепаду, а також проблеми, пов'язані з освітою та зв'язком. Соціальне підприємництво пропонує лише один вимір багатограних проблем депривації району.

По-друге, фактичні переваги соціальних підприємств для громади є малодослідженими, і є лише окремі факти на підтримку загальноприйнятого погляду на соціальне підприємництво як на "безпрограшну" ситуацію. Існує потреба у більш надійних доказах впливу, який соціальні підприємства можуть мати. Необхідні подальші дослідження для більш повного розуміння користі соціального підприємництва для громади, зокрема, вирішення методологічних

проблем вимірювання внеску соціального підприємництва в таких сферах, як розбудова соціального капіталу, сприяння колективним діям та громадській активності. Це може включати аналіз того, чи такі інструменти, як соціальна рентабельність інвестицій (SROI), підходять для оцінки доданої вартості соціального підприємництва до схем регенерації.

По-третє, необхідність уникати завищених вимог до соціального підприємництва [4].

Економічна рецесія, що має місце в старопромислових регіонах, дає можливість переглянути способи, якими здійснюється регенерація, а також шанс більш стратегічно подумати про стале майбутнє. Будь-яка криза може стимулювати нові способи мислення та роботи, з більш локально орієнтованими рішеннями для подолання нерівності та міської депривації. Соціальне підприємництво могло б міцно увійти до цього порядку денного як засіб, що дозволяє громаді діяти та контролювати дану діяльність, з одного боку, через місцеві бізнес-ініціативи, спрямовані на задоволення місцевих потреб, а з іншого боку, через місцеві процеси закупівель для підтримки місцевого соціального підприємства. Необхідно переорієнтувати пріоритети до локального рівня, у поєднанні з відповідною підтримкою на управлінському рівні, щоб сприяти залученню соціального підприємства до більш стійкої та соціально справедливої моделі регенерації.

Вдалі приклади впровадження соціального підприємства у контексті регенерації виробничих об'єктів є в багатьох європейських країнах. Акцентуємо увагу на деяких з них.

У Великобританії у 2000 році у старому котеджі залізничної сторожки було відкрито кав'ярню «Essential Coffee Bar», розраховану на молодих людей з невисокими економічними статками. У 2005 році бренд Essential розширився ще більше, орендувавши склад поруч із кав'ярнею, щоб сформувати магазин металобрухту Essential, з початковим фінансуванням з Єдиного бюджету регенерації у розмірі 70 000 фунтів стерлінгів (85 000 євро), до яких додалося 157 000 фунтів стерлінгів (190 000 євро) з інших джерел [11]. Ці кошти були спрямовані на реконструкцію складських приміщень у магазин соціального підприємства, що продає перероблені матеріали, а також створення першого у Великій Британії магазину електронної комерції металобрухту. Магазин забезпечив потік доходу для подальшої освіти та навчальних програм для молодих правопорушників та NEETS (тих, хто не навчається, не працевлаштований і не навчається). Крім того, завдяки зосередженості на переробці, соціальне підприємство прагнуло досягти потрібного результату, вирішуючи екологічні, соціальні та економічні проблеми.

Ще одним знаковим об'єктом є колишня промислова зона Werkspoorkwartier (далі WSK) розташована в нідерландському місті Утрехт. Територія розміром приблизно 60 га охоплює колишню зону заводів Werkspoor, які виробляли, зокрема, вантажні вагони для національних залізниць. Коли ці фабрики залишили в 1970-х роках, WSK перетворився на більш фрагментовану, багатофункціональну та орієнтовану на послуги територію з меншими промисловими компаніями, офісами, креативною індустрією, комунальними послугами та закладами дозвілля. Під час фінансової кризи 2008 року район прийшов у занепад, страждаючи від незаселеності, забруднення та злочинної діяльності. Однак, зважаючи на збільшення масштабів Утрехта WSK став відносно центральною частиною міста. З огляду на це, муніципалітетом було розроблено програмний документ «Ontwikkelingsvisie Werkspoorkwartier», що мав на меті органічну реконструкцію міського робочого ландшафту, що поєднує існуючі міські підприємства з креативною промисловістю. Ключові акценти робились на гнучкості та інноваційності. Муніципалітет поклав на себе обмежену роль, головним чином сприяння [5].

Приблизно з 2012 по 2019 роки як традиційні, так і соціальні підприємства брали участь у трансформації WSK. У 2015 році ця територія стала центром зустрічей і діяльності різних неформальних учасників. У 2015 році Werkspoorkathedraal було перетворено на тимчасовий міський кемпінг з нагоди старту Тур де Франс в Утрехті. Згодом він був перетворений на місце проведення подій та офіси для творчих підприємців місцевим забудовником. Це дозволило Утрехту подати свою кандидатуру на звання культурної столиці Європи 2018 року.

Ще одна ініціатива з роллю соціальних підприємців – на іншому боці WSK – називається «De Nijverheid», яка стартувала в 2017 році та пропонує робочі місця для художників, кафе з терасою та виставкові простори всередині та навколо вже існуючої будівлі. De Nijverheid розпочався як неофіційна співпраця двох митців: ініціаторів, пізніше формалізована як фонд і співпраця. Цільовою групою є молоді автономні митці, які зазвичай ще не в змозі дозволити собі такі робочі місця чи виставковий простір. Подальша мета – служити суспільним цілям, створюючи місце, де люди зможуть насолоджуватися мистецтвом і культурою

Іншим прикладом є Де Севель – невелика територія, яка є частиною більшого району Буйкслотерхам (BSH) на північному березі річки Ей в Амстердамі, з історією важкої індустрії верфей. Враховуючи його центральне розташування (поруч із центральним вокзалом Амстердама), BSH має великий потенціал розвитку. Звичайні муніципальні плани щодо широкомасштабного перетворення BSH на

змішану робочу та житлову територію були перешкоджені з різних причин, однією з яких була фінансова криза 2008 року. Тому під час цієї кризи муніципалітет почав активно просувати альтернативні, креативні рішення для органічної перепланування. Один із тендерів муніципалітету в 2010 році мав на меті створити плани творчого, інноваційного та тимчасового використання на верфі Ceuvel Volharding на 10 років. Дана територія, яка була закрита в 2000 році, була депресивною та сильно забрудненою. У 2012 році група в основному молодих місцевих архітекторів, які займаються самозайнятістю, виграла тендер зі своїм планом для Де Севель.

План De Ceuvel включав втручання з покриття землі фіторе mediaційною рослинністю, яка повільно та природним чином очищає забруднений ґрунт. Плавучі будинки мали бути переобладнані в робочі місця для художників. Процес фактичної реалізації de Ceuvel передбачав залучення як людських ресурсів з точки зору інших кінцевих користувачів, так і великої групи волонтерів і фінансових ресурсів, таких як пожертвування, позики, фонди та субсидії. Ця місія стала прикладом суспільного переходу до сучасного циклічного способу життя, тобто життя з низьким впливом на навколишнє середовище та повторне використання матеріалів, продуктів і землі.

De Ceuvel разом з іншими розробками спровокував рух у BSH, зосереджуючись на сталому розвитку та циркулярності. Однією із таких розробок є New Energy Docks: колишня фабрика, яка стала домом для місцевих компаній, які сформували активне «співтовариство практиків», що прагне вивести на ринок стійкі рішення та активно підтримувати сталий розвиток регіону Амстердам. У 2015 році окремі плани понад 20 зацікавлених сторін у цьому регіоні, включно з муніципалітетом, були об'єднані в спільне кругове бачення території: Маніфест Circular Buiksloterham [12].

Подібного формату проекти цілком доцільно було ініціювати і в індустріальних центрах України. Зокрема, вдалим прикладом є проєкт «Промприлад.Реновація» у Івано-Франківську – це інноваційний центр на базі старого заводу, який працює на перетині чотирьох напрямків розвитку регіону: нової економіки та урбаністики, сучасного мистецтва та освіти.

Це проєкт зі сфери імпаکت-інвестування, де інвестори одночасно вкладають в соціальний вплив на регіон та отримують повернення інвестицій у вигляді дивідендів. Ревіталізація заводу розпочалась в 2017 році, а вже в 2018 було запущено пілотний проєкт, площею 1700 м кв. Тут розпочали роботу перші резиденти оновленого заводу. Проєкт має низку закордонних партнерів-грантодавців: проєкт міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проєкт ПРОМІС), FCM, Міжнародний фонд «Відродження», Швейцарська агенція

розвитку та співробітництва, Британська Рада, Federal Ministry of Economic Cooperation and Development of Germany, Heinrich Boell Stiftung, EVZ Stiftung [16].

Даний проєкт об'єднує спільноту людей зі схожими цінностями, мотивує разом знаходити прогресивні рішення, надає доступ до професійного обладнання та унікальної експертизи. Це – центр співпраці, взаємодії та обміну досвідом між підприємцями, фахівцями, містом та громадськістю. Інноваційний центр забезпечує сприятливе робоче середовище зі зручними офісами, лабораторіями зі спеціалізованим обладнанням, коворкінг-зонами та подієвим майданчиком для навчання і розвитку.

Подібного формату проєкти цілком доцільно було б реалізовувати і у Кривому Розі, що є провідним індустріальним центром нашої країни. На його теренах розташована велика кількість відпрацьованих промислових просторів, що нагально потребують як регенерації в цілому, так і ревіталізації зокрема. В той же час, інноваційні підходи в класичному старопромисловому центрі з радянською ментальністю впроваджуються дуже повільно.

Щодо безпосереднього впровадження соціального підприємництва, то в місті мали місце певні впровадження. В рамках практичної реалізації проєктів місцевого розвитку, переможців конкурсу «Громадський бюджет – 2020», у листопада 2020 року відбулося відкриття Школи соціального підприємництва «Просто дій». Реалізацію проєкту забезпечувало управління розвитку підприємництва виконкому Криворізької міської ради, за підтримки громадської організації «Криворізька фундація майбутнього» [17].

Метою школи було навчити підприємницьку громадськість Кривого Рогу необхідним знанням щодо створення соціально-орієнтованого бізнесу, формування соціальних бізнес-ідей, можливостей фінансування і розвитку соціального підприємництва. Програма навчання включала 12 модулів з практичними бізнесовими завданнями, які допомогли слухачам Школи створити бізнес-модель, сформулювати план соціальних змін, зробити прототип продукту, розрахувати фінанси, запустити канали продажів, комунікацій та діяти. Слухачі отримали консультації від залучених експертів з фінансового менеджменту, маркетингу, піару, юридичних питань, бухгалтерського обліку, фандрайзингу. Зазначений проєкт стимулював розвиток соціального підприємництва переважна в сфері дошкільного розвитку дітей, однак спектр потреб і запитів у місті є значно ширшим.

В той же час, Криворізька фундація майбутнього – експертна організація, що активізує розвиток Кривого Рогу та прилеглих територіальних громад, більшість своїх проєктів реалізовує у тісній співпраці з компанією Метінвест. Сама ж компанія Метінвест

позиціонує себе як соціально відповідальне підприємство. Зокрема, У 2020 році Група Метінвест спрямувала понад 15 млн доларів США на розвиток місцевих громад. Найбільше було проінвестовано в охорону здоров'я та соціальну інфраструктуру (6,2 та 6,1 млн відповідно), спорт і культуру (0,5 млн), освіту (0,5 млн), підвищення активності місцевих громад (0,4 млн), екологічну культуру (0,1 млн), на благодійність та інші проекти було спрямовано 1,6 млн. Загалом, майже 6 млн доларів США було спрямовано на спільні проекти з місцевими неурядовими організаціями [15].

В той же час, якщо в європейських країнах з початку 2000 років дуже активно впроваджувалася регенерація виробничих просторів, то Метінвест, хоча й має цілу низку законсервованих індустріальних об'єктів, в таке русло інвестиції поки не спрямовував. Хоча в Кривому Розу саме за його сприяння 15-16 листопада 2019 року було організовано «Урбаністичний хакатон». Під час даного заходу свій досвід надання другого життя промисловій спадщині презентували керівники проекту «Урбан Сад» із Херсону. Окрім цього, для обговорення було висунуто п'ять об'єктів міста, перспективних для ревіталізації: шахта «Артем-2», приміщення та копер шахти «Вентиляційна-3», приміщення колишнього рудоуправління імені Леніна, закинута теплиця та Бурщицький відвал. Учасники хакатону були розбиті на команди, кожна з яких займалась підготовкою проекту ревіталізації обраного об'єкту [14].

Цілком перспективним було б компанії Метінвест в рамках соціального партнерства з містом Кривий Ріг посприяти створенню умов для соціального підприємництва. Зокрема, чудовим майданчиком для реалізації різноманітних соціальних проектів могла б стати шахта «Артем-2», що знаходиться у власності компанії. Проект її ревіталізації було запропоновано під час згаданого хакатону та деталізовано в наукових розробках автора з колегами [8]. В результаті проведених досліджень було розроблено проект «Парк індустріальної культури «Шахта» (ПІК «Шахта»). Різні частини території шахти можуть бути придатними для організації різних закладів на засадах соціального підприємництва, зокрема:

1. Підземна частина, тут доцільним було б створення Музею гірничої техніки. Даний музей можна обладнати різними інсталяціями та сучасними експонатами: 3-D модель шахти, стенди із ілюстрацією технологічних процесів, скульптури із запчастин гірничої техніки та ін. На базі даного музею доцільним було б формування рекламного та навчального профорієнтаційного центру для молоді шляхом організації різноманітних подій («SkillCity», «Лекторій з геології», «Майстер-клас з гірничих робіт» та ін.).

2. Надшахтні споруди (будівлі машинного відділення та допоміжних цехів), які наявні на території, можуть бути розподілені за

функціональним наповненням і використані для проведення виставок, форумів, ярмарок, квестів, семінарів. Окрім цього, частину надшахтних споруд можна облаштувати під офіси крафтових виробників та дрібні виробничі комплекси, фотостудії та ін. В центровому місці необхідно облаштувати інформаційний центр, сувенірний магазин та тематичне кафе.

3. Промисловий майданчик території шахти «Артем-2» можна спланувати функціонально: паркова зона із сучасним ігровим майданчиком, мотузковим парком, стінкою для скелелазіння, зоною з арт-інсталяціями, інформаційні стенди на тематику промислового туризму в м. Кривий Ріг та ін.

Загалом метою проекту ревіталізації шахти «Артем-2» і створення ПІК «ШАХТА» є збереження самобутності, автентичності індустриального об'єкту (шахти) шляхом створення умов для сучасного переосмислення процесів індустриалізації.

Проект ревіталізації шахти «Артем – 2» на сьогодні немає конкурентів в межах Дніпропетровської області та в Україні. Функціонування ПІК «ШАХТА» забезпечить збереження індустриальної спадщини Кривого Рогу, сталий розвиток промислового туризму у місті та надасть можливості для соціального підприємництва.

Учасниками реалізації даного проекту повинні стати: 1) компанія Метінвест як власник об'єкту, її ключовим завданням є інфраструктурна трансформація шахти в громадський простір; 2) власники малого та середнього бізнесу, яким цікаво позитивно впливати на екологію, культуру, спосіб життя громади; 3) соціальні стартапери, які генерують креативні ідеї; 4) представники громадських та благодійних організацій, які вирішують соціальні проблеми; 5) активісти, які хочуть змінювати місто не разовими акціями, а через бізнес із сенсом.

Нефункціонуючі виробничі простори Криворіжжя можна залучати для організації різних видів діяльності в контексті розвитку соціального підприємництва, шляхом трансформації територій промислових об'єктів у:

- робочі приміщення (ремісничі майстерні, офіси, невеликі промислові склади тощо);
- комерційні приміщення (магазини з перепродажу виробів кустарного виробництва, для сусідніх ринків);
- місця для формальних та/або неформальних громадських організацій;
- громадські простори, де можна організовувати різні івенти;
- локації для надання послуг різного формату (охорона здоров'я, спорт, професійна підготовка та освіта) та різних вікових та соціальних категорій населення (діти, люди похилого віку, інваліди тощо).

Окрім цього, регенерація виробничих об'єктів, повинна враховувати певні моменти:

1. Соціальне підприємництво на базі відпрацьованого виробничого об'єкту не завжди має економічний зиск, тому часто стикається з проблемами типу звільнення людей задля забезпечення фінансової життєздатності бізнесу.

2. Необхідний лідер та згуртована команда, які будуть віддані ідеям регенерації та прагнути до успіху.

3. Бажаною є наявність потужного волонтерського або громадського сектору для підтримки соціального підприємництва.

Висновки. Виробничі простори – це складові урбаністичного середовища, які потрібно гармонійно інтегрувати у сформований міський ландшафт, та розвивати як нові громадські простори. У цьому контексті соціальне підприємництво може надати ключову можливість допомогти у відродженні депресивних районів, але ця можливість залежить від низки факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх, які можуть завадити соціальним підприємствам повністю розкрити свій потенціал у майбутньому.

Соціальне підприємництво може відігравати суттєву роль у процесах регенерації виробничих об'єктів міст, розвиваючись знизу догори, в ініціативах, що могли б реалізовуватись під керівництвом громади. Зрозуміло, що соціальне підприємництво – це лише одне з можливих рішень глибоких проблем, що лежать в старопромислових районах. Їх слід вирішувати в рамках ширшої цілісної стратегії, спрямованої на створення більш стійких і соціально справедливих громад. Соціальні підприємства можна розглядати як механізм, що сприяє стійкому соціальному середовищу, відродженню міст і місцевого добробуту через підвищення можливостей громади.

Загалом соціальне підприємництво в рамках регенерації виробничих просторів є проектним процесом, який активізує соціальні практики через створення нових громадських просторів, де урбаністична регенерація занедбаних територій запускає процеси соціальної інтеграції та культурних інновацій і сприяє більш загальному зрушенню в бік нової культури життя в сучасних містах. Результатом цього процесу стане як активізація культурного життя старопромислових регіонів, так і вирішення низки соціальних проблем.

Література

1. Amin A., Extraordinarily ordinary: Working in the social economy. *Social Enterprise Journal*. 2009. Vol. 5. № 1. P. 30-49.
2. Austin J., Stevenson H., & Wei-Skillern J. Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both? *Entrepreneurship theory and practice*. 2006. №30(1), pp. 1-22.

3. Bailey N. The Role, Organisation and Contribution of Community Enterprise to Urban Regeneration Policy in the UK // *Progress in Planning*, 2012. № 77(1), pp. 1-35. <http://dx.doi.org/10.1016/j.progress.2011.11.001>
4. Carpenter, J. Social enterprise and urban regeneration: A model for the future? // *Calitatea vietii*, 2013. № 24(2), pp. 137-156.
5. Mens J., Van Bueren E., Vrijhoef R., Heurkens E. A typology of social entrepreneurs in bottom-up urban development. // *Cities*, 2021. №110. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.103066>
6. OECD, *SMEs, Entrepreneurship and Innovation*, Paris, OECD, 2010.
7. OECD, *Social Enterprises*, Paris, OECD, 1999.
8. Patsiuk V., Kazakov V., Skorupskas R., Ostapchuk I. and Petrova A. Revitalization of the industrial heritage: guidelines for Kryvyi Rih. OP Conference Series: Earth and Environmental Science (EES). 2022. Vol. 1049. DOI 10.1088/1755-1315/1049/1/012082
9. Pearce J., Kay A. *Social Enterprise in Anytown*, Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon, 2003.
10. Somerville P., McElwee G. Situating Community Enterprise: A Theoretical Exploration // *Entrepreneurship & Regional Development*, 2011. №23(5-6), p. 317-330. <http://dx.doi.org/10.1080/08985626.2011.580161>
11. SQW, *North Derbyshire and North Nottinghamshire Single Regeneration Budget 5 and 6, Programme Evaluation Summary*, Cambridge, SQW, 2007.
12. Steen, K., & Van Bueren, E. *Urban Living Labs: A living lab way of working*. 2017. 96 p.
13. Tricarico L., Le Xuan S. *Le Community Enterprises in Gran Bretagna: imprese sociali come modello di rigenerazione*. *Impresa sociale*, 2013. №2, c. 27-34.
14. Пацюк В., Герасімова С. Ревіталізація промислових об'єктів: сучасний стан та перспективи в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями». Берегове. Т. 2. С. 557-564.
15. Програми соціального партнерства. URL: <http://surl.li/ljpcu>
16. Промприлад. Реновація. URL: <https://promprylad.ua/>
17. У Кривому Розі стартувала школа соціального підприємництва «Просто дій». URL: https://kr.gov.ua/ua/news/pg/191120299114502_n/

Романюк Ірина Анатоліївна
доктор економічних наук, доцент
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Україна
romaniuk.iryana@ukr.net

ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА З РЕКРЕАЦІЄЮ ТА ТУРИЗМОМ

Здійснюючи аналіз сучасних тенденцій і практик, висвітлено приклади успішної взаємодії соціальних підприємств із галузями рекреації та туризму, а також ідентифіковано виклики та можливості, які виникають у цьому контексті. Дослідження розширює розуміння потенціалу соціального підприємництва як каталізатора інновацій у туристичному та рекреаційному секторах, сприяючи сталому розвитку та підвищенню соціальної відповідальності у галузі туризму.

By analysing current trends and practices, the article highlights examples of successful interaction between social enterprises and the recreation and tourism sectors, as well as identifies challenges and opportunities that arise in this context. The study expands the understanding of the potential of social entrepreneurship as a catalyst for innovation in the tourism and recreation sectors, contributing to sustainable development and enhancing social responsibility in the tourism industry.

Сучасний світ стикається зі значущими суспільними, екологічними і економічними викликами. Споживчий підхід до туризму та рекреації та експлуатація природних ресурсів супроводжуються серйозними наслідками для навколишнього середовища та спільного благополуччя суспільства. Тому інноваційні підходи до взаємодії соціального підприємництва з рекреацією та туризмом стають надзвичайно актуальними. Зростаюча увага до сталого розвитку та збереження природи вимагає нових стратегій у галузі туризму та рекреації. Соціальні підприємства, з орієнтацією на екологічну та соціальну відповідальність, можуть відігравати ключову роль у створенні інноваційних рішень та моделей для забезпечення сталого розвитку цих галузей.

Рекреація та туризм є важливими сферами економіки, що мають значущий потенціал для створення робочих місць і розвитку регіонів. За допомогою інноваційних підходів соціальні підприємства можуть сприяти підвищенню якості послуг, розвитку соціальних ініціатив та вирішенню проблемних питань у даній галузі. Тема взаємодії соціального підприємництва з рекреацією та туризмом вимагає комплексного підходу, який враховує економічні, соціальні, екологічні

та культурні аспекти. Це сприяє співпраці між різними сферами та розвитку інноваційних рішень для вирішення комплексних завдань.

Соціальне підприємництво – це форма підприємницької діяльності, яка поєднує в собі прагнення до генерації прибутку і реалізацію соціальних або екологічних цілей [1-3]. Головною метою соціального підприємництва є розв'язання соціальних проблем, покращення якості життя людей, сприяння соціальній справедливості, а також збереження природи та екологічній стійкості (табл. 1).

Таблиця 1

Основні риси соціального підприємництва

Основні риси	Характеристика
Соціальна місія	Соціальні підприємства зазвичай визначають конкретну соціальну або екологічну проблему, яку вони ставлять перед собою за мету вирішити. Ця місія є основою для їх діяльності
Генерація прибутку	Соціальні підприємства працюють з метою отримання прибутку, але цей прибуток не є їх головною ціллю. Вони використовують прибуток для фінансування своєї соціальної місії та подальшого розвитку
Інноваційні підходи	Соціальні підприємства часто використовують інноваційні підходи та бізнес-моделі, щоб забезпечити максимальний соціальний вплив та ефективність
Відповідальне управління	Соціальні підприємства дбають про відповідальне управління та транспарентність у своїй діяльності, демонструючи свою зобов'язаність досягненню соціальних та екологічних цілей

Соціальне підприємництво може приймати різні форми, включаючи кооперативи, некомерційні організації, соціальні стартапи та інші види бізнесу. Головною відмінністю від традиційного підприємництва є спрямованість на досягнення соціальних та екологічних цілей, поруч із отриманням прибутку. Соціальне підприємництво вносить значний внесок у розвиток суспільства через свій специфічний підхід до підприємницької діяльності, спрямований на досягнення соціальних та екологічних цілей (табл. 2).

Вище зазначене робить соціальне підприємництво важливим гравцем у сучасному суспільстві, сприяючи розвитку інклюзивних, сталих та соціально відповідальних рішень для більш справедливого та стабільного світу.

Сучасна сфера рекреації та туризму визначається численними трендами, які впливають на її розвиток та перетворюють спосіб, яким люди подорожують та відпочивають. Водночас зі зростанням світової свідомості щодо проблем зі зміною клімату і екологічною стійкістю, попит на сталі та екологічно відповідні види відпочинку збільшується.

Таблиця 2

Основні способи, якими соціальне підприємництво сприяє розвитку суспільства

Способи	Особливості
Розв'язання соціальних проблем	Соціальні підприємства часто фокусуються на розв'язанні конкретних соціальних проблем, таких як безробіття, бідність, бездомність, освіта, охорона здоров'я тощо. Вони розробляють інноваційні підходи і програми, спрямовані на поліпшення якості життя індивідів та груп, які їх обслуговують
Створення робочих місць	Соціальні підприємства створюють робочі місця, особливо вразливим групам населення, таким як люди з інвалідністю, молодь без досвіду роботи, члени маргіналізованих груп тощо. Це сприяє зменшенню безробіття і підвищенню соціальної стабільності
Стимулювання інновацій	Соціальні підприємства розвивають інноваційні рішення і технології, спрямовані на вирішення соціальних проблем. Це може включати розробку нових продуктів, послуг або бізнес-моделей, які покращують якість життя і забезпечують стале покращення у суспільстві
Залучення інвестицій	Соціальне підприємництво привертає інвестиції, які спрямовані на досягнення соціальних цілей. Це може включати як інвестиції від філантропічних організацій, так і комерційних інвесторів, які прагнуть отримати соціальний вплив разом з фінансовими вигодами
Підвищення свідомості та активності громадян	Соціальні підприємства часто працюють над підвищенням свідомості та активності громадян у справах соціальної відповідальності. Вони можуть виступати як каталізатори змін у способі думати та діяти в громадському секторі
Природозбереження	Багато соціальних підприємств також спрямовані на збереження природи та зменшення негативного впливу людей на навколишнє середовище. Це може включати проекти з відновлення природних екосистем, енергоефективні рішення та інші дії з екологічною спрямованістю

Туристи все більше обирають низькокарбоновий транспорт, соціально відповідальні готелі та екологічно чисті альтернативи. Велика частина туристів виявляє інтерес до природи та відпочинку на свіжому повітрі після довгих періодів обмежень під час пандемії. Екологічні заповідники, гірські регіони та природні пам'ятки набули великої популярності. Все більше туристів використовують цифрові технології для планування і бронювання подорожей, а також для отримання інформації під час подорожей. Розробники додатків та рішень для подорожуючих активно впроваджують штучний інтелект для

персоналізації та аналізу попиту та пропозиції в туризмі, віртуальну реальність і блокчейн для поліпшення досвіду туризму.

Рекреація та туризм відіграють важливу роль у сприянні сталому розвитку з численних причин [4-8]:

- створення робочих місць і економічний зріст (туризм є важливим джерелом робочих місць у багатьох регіонах світу. Він стимулює розвиток місцевої економіки шляхом створення робочих місць у сферах гостинності, транспорту, харчування, розваг та мистецтва. Це сприяє економічному зросту та підвищенню доходів населення);

- розвиток малих підприємств та підприємництва (туризм часто підтримує малі підприємства і стартапи. Місцеві магазини, ресторани, готелі, агентства та різноманітні туристичні послуги можуть процвітати завдяки потокам туристів);

- підтримка культурної спадщини (туризм сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини. Він підтримує музеї, галереї, історичні пам'ятки та традиції. Це може бути важливим для збереження і розвитку культур та ідентичності місцевих громад);

- поширення свідомості про сталість (туристи стають свідками природної краси і розуміють важливість збереження довкілля. Це може підвищити свідомість і підтримку екологічних ініціатив, спонсорування проєктів з відновлення природи та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище);

- розвиток інфраструктури (для зустрічі потоків туристів, регіони і країни інвестують у розвиток інфраструктури, такої як транспорт, логістичні системи та готельний сектор. Це може покращити якість життя місцевих мешканців і забезпечити більш сталий розвиток);

- сприяння міжкультурному розумінню (туризм сприяє обміну культурними досвідами та міжкультурному розумінню. Він допомагає зменшити стереотипи та підвищити свідомість про культурну різноманітність, сприяючи толерантності та відкритості);

- підтримка розвитку регіонів (туризм може допомагати розвивати менш розвинені регіони, залучаючи інвестиції та створюючи нові можливості для місцевого населення).

Загалом, рекреація та туризм впливають на багато аспектів суспільства, сприяючи його сталому розвитку, економічному зростанню та збереженню природи та культурної спадщини [9, с. 78]. Соціальне підприємництво в сфері рекреації та туризму спрямоване на розв'язання соціальних проблем, покращення якості життя та підтримку місцевих спільнот (табл. 3).

Ці проєкти соціального підприємництва в сфері рекреації та туризму покликані не лише забезпечити якісний досвід подорожей, але

й мати позитивний соціальний вплив на місцеві громади та навколишнє середовище.

Таблиця 3

Проекти соціального підприємництва у сфері рекреації та туризму

Назва	Особливості
Екотуризм та охорона довкілля	Деякі соціальні підприємства спеціалізуються на екотуризмі та взаємодіють з природними резерватами та екосистемами. Вони пропонують екологічно чисті та освітні тури, а також фінансують проекти з охорони природи та збереження біорізноманіття
Туризм для вразливих груп	Деякі соціальні підприємства спеціалізуються на організації подорожей для вразливих груп, таких як діти з обмеженими можливостями, ветерани, люди похилого віку тощо. Вони створюють доступні та адаптовані подорожі, щоб допомогти цим групам отримати позитивний досвід
Соціальний туризм	Соціальні підприємства у сфері соціального туризму співпрацюють з місцевими громадами та розвивають проекти для підтримки соціальних ініціатив, таких як розвиток освіти, охорона здоров'я та інфраструктури
Туризм із соціальною місією	Деякі готелі та ресторани працюють як соціальні підприємства, надаючи послуги гостинності та харчування, а також підтримуючи соціальні місії, такі як забезпечення робочих місць для людей з інвалідністю або надання здорових страв
Туризм для розвитку громад	Деякі соціальні підприємства співпрацюють з місцевими громадами для створення туристичних маршрутів та програм, які сприяють розвитку і підвищенню доходів місцевого населення.
Туризм для освіти	Соціальні підприємства пропонують освітні тури, які допомагають туристам вивчати мови, культуру та історію інших країн. Це може сприяти міжкультурному розумінню та обміну знаннями
Туризм для здоров'я та реабілітації	Деякі соціальні підприємства орієнтовані на туризм для здоров'я, реабілітації та відновлення. Вони пропонують програми для людей з хворобами, стресом або занепокоєннями

Інноваційні підходи до співпраці в сфері рекреації та туризму можуть значно покращити якість послуг та забезпечити більш сталий розвиток галузі [10-12]:

1. Використання блокчейну для підтвердження ідентифікації та безпеки – технологія блокчейну може бути використана для забезпечення безпеки паспортів, віз та інших документів під час подорожей. Це може сприяти боротьбі зі зловживаннями та шахрайством.

2. Розширення співпраці між підприємствами та місцевими громадами – підприємства в галузі туризму можуть активніше

співпрацювати з місцевими громадами для визначення їхніх потреб та очікувань. Це допоможе створити подорожі, які більше враховують потреби інших.

3. Використання віртуальної реальності (VR) та розширеної реальності (AR) для підвищення досвіду туристів – використання VR та AR може допомогти туристам зануритися в культурні або природні враження навіть до приїзду. Також ці технології можуть покращити навігацію та інтерактивність під час подорожей.

4. Співпраця зі стартапами та технологічними компаніями – багато стартапів розробляють інноваційні рішення для туризму, такі як додатки для планування подорожей, роботи в готелях, системи управління та інші. Великі підприємства можуть встановити співпрацю з цими стартапами для впровадження нових технологій.

5. Зелена співпраця та сталі туристичні практики – спільні зусилля для зменшення впливу туризму на довкілля, такі як зменшення викидів CO₂, використання відновлюваних джерел енергії та збереження природних резерватів, можуть бути інноваційними шляхами співпраці для забезпечення сталого туризму.

6. Створення інтерактивних та персоналізованих туристичних програм – використання аналітики та штучного інтелекту може допомогти розробити індивідуальні маршрути та пропозиції для туристів, що враховують їхні інтереси та попередні враження.

7. Спільні програми соціального підприємництва та туризму – розробка спільних програм між соціальними підприємствами та галузями туризму, де прибуток використовується для соціальних місій, може створити сталі та позитивні впливи.

Інноваційна співпраця в сфері рекреації та туризму може призвести до покращення якості послуг для туристів та підтримки сталого розвитку галузі. Соціальна відповідальність у сфері рекреації та туризму визначається як зобов'язання підприємств та галузі в цілому до прийняття відповідальності за соціальний, екологічний та економічний вплив їхніх діяльностей на місцеві громади, середовище та суспільство в цілому. Це поняття охоплює різні аспекти, що стосуються діяльності підприємств у сфері рекреації та туризму, і включає в себе наступні ключові складові:

– охорона природного середовища (підприємства в сфері рекреації та туризму мають відповідальність за збереження і охорону природи. Це включає в себе здійснення дій для зменшення негативного впливу на довкілля, збереження екосистем та природних резерватів);

– соціальні ініціативи (підприємства можуть включати в свою діяльність соціальні ініціативи, спрямовані на підтримку місцевих громад. Це може включати в себе створення робочих місць, інвестиції у

місцевий розвиток, освіту, охорону здоров'я та інші програми для підвищення якості життя населення);

- культурна збереженість (збереження та підтримка культурної спадщини має важливе значення у рекреаційній та туристичній галузі. Підприємства повинні бути обережними щодо впливу своєї діяльності на традиції, культуру та історію місцевих громад і сприяти збереженню цих цінностей);

- забезпечення безпеки та добробуту туристів (забезпечення безпеки та комфорту туристів є однією з головних відповідальностей підприємств у цій галузі. Це включає в себе дотримання стандартів безпеки, якості послуг та реагування на потреби туристів);

- прозорість та облік (підприємства повинні бути відкритими та прозорими в своїй діяльності. Це включає в себе надання інформації про свої практики та вплив на громади та навколишнє середовище);

- зменшення впливу на клімат (підприємства повинні здійснювати заходи для зменшення викидів CO₂ та інших забруднюючих речовин, використовувати відновлювані джерела енергії та приймати інші кроки для боротьби зі зміною клімату);

- етичні практики (підприємства повинні дотримуватися високих стандартів етики та ділової моралі у своїй діяльності, включаючи відносини з партнерами, співробітниками та клієнтами).

Соціальна відповідальність у сфері рекреації та туризму важлива не лише для сталого розвитку самих підприємств, але і для сталого розвитку місцевих громад, збереження природи та забезпечення якісних та безпечних подорожей для туристів. Збалансований розвиток та збереження природи є важливими аспектами для сталого розвитку суспільства та довкілля. Ці принципи відіграють ключову роль у забезпеченні довгострокового процвітання та збереженні біорізноманіття нашої планети.

Соціальне підприємництво не лише сприяє сталому розвитку, але й може використовувати інновації для вирішення соціальних проблем у контексті туризму. Його здатність забезпечувати робочі місця, сприяти розвитку місцевих громад та зберігати природні ресурси стає ключовим фактором для досягнення балансу між економічними, соціальними та екологічними аспектами. Також важливо відзначити, що взаємодія соціального підприємництва з рекреацією та туризмом створює нові можливості для сталого розвитку галузі. Інноваційні підходи до створення туристичних пропозицій, включаючи елементи соціальної відповідальності, можуть не лише привертати туристів, а й зберігати культурну та природну спадщину.

Необхідно визнати, що інновації у взаємодії соціального підприємництва, рекреації та туризму потребують взаємодії між різними стейкхолдерами, включаючи урядові структури, громадські організації

та підприємства. Лише через спільні зусилля можна досягти істинного позитивного впливу на суспільство, економіку та навколишнє середовище.

Література

1. Школа І.М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2017. 292 с.
2. Яровий В.Ф. Соціально-економічна ефективність функціонування підприємств сільського зеленого туризму та галузі туризму загалом. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4(40). С. 72-75.
3. Корнілова В.В. Практичний аспект застосування інновацій у туристичному бізнесі. *Інвестиції: практика та досвід*. № 7. 2018. С. 25-30.
4. Сєвідова І.О., Мандич О.В., Квятко Т.М., Бабко Н.М., Романюк І.А. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посіб. Харків: ХНТУСГ, 2020. 200 с
5. Іващенко А.В., Польова О.Л., Юр'єв В.І., Манжос Е.О. Інноваційне управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства у системі рекреаційно-туристичного природокористування: монографія. Вінниця: ВНАУ, 2019. 439 с.
6. Романюк І., Азізов О., Заїка О., Мандич О. Аналіз і прогноз маркетингових стратегій та PR в умовах пандемії коронавірусу. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 101-108.
7. Сущенко О.А., Стрижак О.О., Дехтяр Н.А. Економіка рекреації та туризму: навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 347 с.
8. Мармуль Л.О., Яровий В.Ф. Методологічні засади управління брендами підприємств і організацій у галузі туризму. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія економіка та менеджмент*. Вип. 12. 2017. С. 57-63.
9. Скрипченко І.Т. Інноваційні технології в туризмі: навчальний посібник. Дніпро: Журфонд, 2021. 137 с.
10. Романюк І.А. Імплементация функцій підприємств рекреаційної діяльності в управління розвитком сільських територій. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2019. № 1(45). С. 51-58.
11. Леоненко Н.А. Державне регулювання туристичної сфери: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: НУЦЗУ, 2021. 325 с.
12. Ihnatenko M.M., Romaniuk I.A., Yatsenko Ya.I. Support of projects and strategies for development of rural green tourism enterprises by local communities and the state. *Економічний вісник університету*. 2021. Вип. 51. С. 7-13.

Федотова Тетяна Анатоліївна

к.е.н., доцент

ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського

Кривий Ріг, Україна

feduy@ukr.net

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТА ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО МЕНЕДЖЕРА

Анотація. Обґрунтовано актуальність досліджень соціальної компетентності в діяльності менеджера та необхідність і значущість даної компоненти при підготовці фахівців. Визначено елементи та компоненти соціальної компетентності у підготовці менеджерів та охарактеризовано їх складові. Структуру професійної компетентності майбутніх менеджерів розглянуто у взаємозв'язку із програмними результатами навчання та соціальною компетентністю.

Annotation. The relevance of research on social competence in the manager's activity and the necessity and significance of this component in the training of specialists are substantiated. The elements and components of social competence in the training of managers are defined and their components are characterized. The structure of professional competence of future managers is considered in relation to program learning outcomes and social competence.

В сучасних умовах зростає затребуваність у менеджерах будь-якої управлінської ланки. Постійні удосконалення технологічних та виробничих процесів, автоматизація, комп'ютеризація, роботизація та інші досягнення технічного прогресу ускладнюють роботу управлінського персоналу, висувають нові вимоги до компетентності, адже менеджер відповідає за систему (організацію) загалом або за її частину (підрозділ).

Діяльність менеджерів проходить безпосередньо у контакті з людьми: організація ефективної роботи підлеглих, спілкування з керівництвом та колегами, організація взаємодії різних служб підприємства, спілкування з різними контрагентами та оточенням, тобто має місце активне включення у соціальні взаємини. В цьому зв'язку соціальна складова грає велику роль в професійній діяльності. Більш якісний рівень соціальної компетентності менеджера свідчить про його підготовленість та успішність в роботі. Сучасний менеджер повинен володіти не тільки спеціальними знаннями і вміннями у сфері управління, але й бути компетентним у сфері людських взаємовідносин, тобто бути соціально-орієнтованим та мати певні особистісні характеристики. Дані аспекти актуалізують питання досліджень

соціальної компетентності менеджера та процесу їх придбання під час навчання.

Деякі вчені поняття «соціальна компетентність» ототожнюють з поняттям «професійна компетентність» - «спеціальні знання та вміння, необхідні для здійснення певної професійної діяльності: набута здатність особистості гнучко орієнтуватися в постійно мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем» [1].

З цією точкою зору не можна ніяк погодитися, особливо щодо діяльності менеджера, яка має певні особливості. Навчально-виховний процес виступає складовою процесу соціалізації студента, в результаті якої формуються професійні якості ділової людини, прагнення до підвищення успішності в діяльності, якості особистості майбутнього професіонала. Тобто формування компетентності майбутнього фахівця в умовах вже неможливо без урахування розвитку його особистості, що є одним із певних елементів соціальної компетентності. А стосовно підготовки менеджерів соціальна компонента придбає ще більших обсягів і значно переплітається із професійною компетентністю.

Сутність професійної компетентності вірно формує Березюк Т. П. в стислій формі – «це певна сукупність знань, умінь та навичок, що сприяють продуктивному виконанню професійних завдань та досягненню визначених цілей» [2, с. 4]. В частині професійної компетентності менеджерів визначення даного науковця також є змістовним, вона «передбачає розвинену здатність до прийняття якісних управлінських рішень, уміння мотивувати підлеглих до продуктивної діяльності, оцінювати й аналізувати її результати, стимулювати членів колективу до саморозвитку та самовдосконалення» [2, с. 4].

Сьогодні професійне навчання менеджерів не може вважатися повноцінним, якщо воно обмежене лише знаннями у сферах економіки, управління, права. В даний час простежується послідовна і все зростаюча психологізація та соціалізація менеджменту, що веде до необхідності переформатування процесу підготовки фахівців з урахуванням затребуваності знань із соціології та психології особистості, соціології та психології праці, соціальної психології, соціально-психологічного розвитку індивіда та суспільства та включення їх до моделі професійної підготовки.

Так звісно соціальний і психологічний компоненти мають тісне переплетення в процесі підготовки фахівців з менеджменту, але вони не можуть превалювати або поглинати один одного, вони повинні співіснувати на рівних.

Так Березюк Т. П. найбільш важливою складовою професійної компетентності майбутніх менеджерів зазначає психологічну компетентність, яка саме і виступає об'єктом її дисертаційного

дослідження. Проте не саме цей аспект є спірним, як те, що до складу психологічної компетентності нею включені основні елементи, риси, ознаки та компоненти соціальної компетентності, які будуть визначені та охарактеризовані нами в подальшому: «здатність до прогнозування результатів діяльності трудового колективу й реалізації інноваційних підходів, креативність», «достатній рівень освіченості в галузі психології праці, управління, спілкування та лідерства, що сприяє формуванню здатності до прийняття нестандартних рішень, готовності до адекватного ризику, а також високого рівня емоційного інтелекту», «наявність розвинених соціальних навичок, що сприятимуть продуктивній соціальній взаємодії та роботі в команді, високому рівневі стресостійкості», «інформаційна культура, яка передбачає наявність інформаційного світогляду, інформаційного стилю мислення та виконує ціннісно-смыслову, розвивальну, формувальну та стимулюючу функції» [2, с. 4-5]. Таким підходом дослідниця фактично заперечує існування соціальної компетентності як самостійного напрямку, включаючи її складові до психологічної компетентності, з чим не можна погодитися.

Ніколаєвську І. О. під соціальною компетентністю розуміє «процес і результат засвоєння й активного відтворення особистістю соціально-культурного досвіду (комплексу знань, умінь, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування, відносин; як інтегративний результат, що передбачає зміщення акцентів з їх накопичення до формування здатності застосовувати досвід діяльності при вирішенні життєвих проблем, брати на себе відповідальність, проявляти ініціативу, активність у командній роботі, попереджувати і вирішувати конфлікти, бути толерантним у складних ситуаціях, проявляти емпатійність» [3, с. 6].

Узагальнюючи існуючі підходи можна виокремити наступні елементи соціальної компетентності (рис. 1).

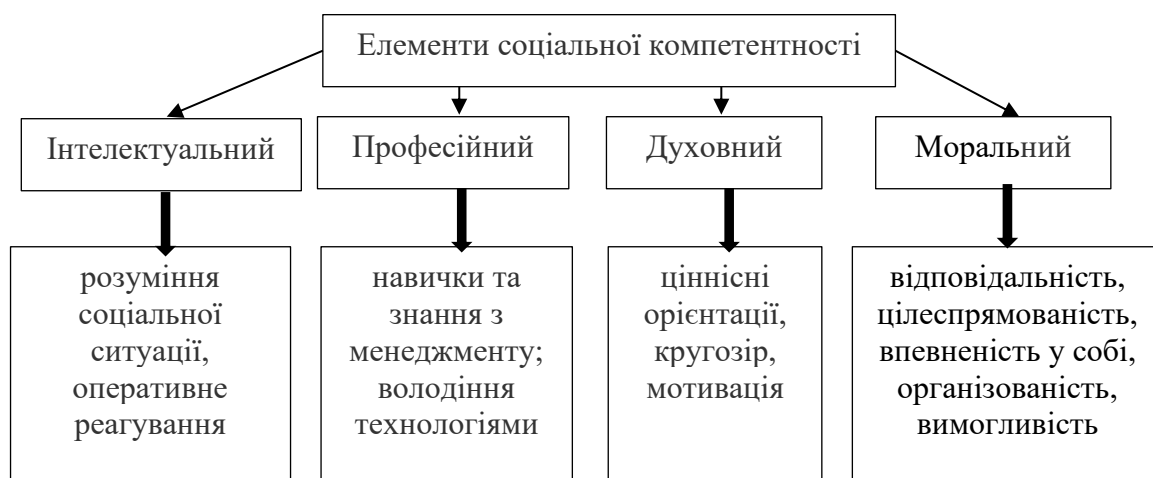

Рис. 1– Елементи соціальної компетентності

Джерело: визначені автором

Інтелектуальний елемент включає вміння розуміти взаємозв'язок між емоційними реакціями людей та окремими подіями у їхньому житті. Це допомагає виявити справжні причини емоцій, визначити значущість та ставлення людини до подібних подій. Менеджеру вищої ланки важливо вміти розпізнати, які внутрішні причини, наприклад, завадили підлеглому виконати завдання, чи це об'єктивні обставини (нестача часу, ресурсів тощо.) чи суб'єктивні (лінь, нездатність сконцентруватися на задачі), і, виходячи з цього, будувати з ним подальшу взаємодію.

Духовний елемент включає самосвідомість і самоконтроль як здатність розпізнавати і розуміти свій власний настрій, емоції та спонукання, а також здатність керувати ними, долати руйнівні імпульси та емоції та спрямовуючи свої думки в плідне русло. Сюди також включається емпатія, як уміння відчувати емоційний стан іншої людини та вловлювати причини такого стану. Соціально компетентний менеджер знає типологію людей, вміє будувати спілкування з ними, має переважання розуму над почуттями, проникливість, автономію волі, безкорисливість мотивів та прагнення вищого блага.

Моральний елемент – вміння поводитися з людьми відповідно до їх емоційних реакцій, здатність знаходити точки дотику і добиватися взаєморозуміння з оточенням, управляти людськими відносинами та налагоджувати контакти, бути прикладом для оточення в різних ситуаціях. Особливого значення набувають якості, що сприяють встановленню позитивних взаємин менеджера з оточенням.

Випускник з даної спеціальності має бути підготовлений до таких видів професійної діяльності, як організаційно-управлінська, планово-економічна, проектно-економічна, фінансово-економічна, аналітична, соціальна, зовнішньоекономічна, підприємницька, науково-дослідна, освітня. Даний перелік дозволяє казати про те, що менеджер це не просто фахівець в галузі економіки, а по суті професіонал широкого профілю.

В якості компонентів соціальної компетентності можна зазначити наступні:

- когнітивний;
- функціональний;
- особистісний;
- мотиваційний;
- ціннісний.

Когнітивний. Задля продуктивної роботи в подальшому та отримання необхідного рівня професійних знань менеджер повинен оволодіти значним обсягом інформації під час навчання і постійно самовдосконалюватися в процесі роботи. В сучасних умовах необхідне постійне оновлення рівня володіння технологіями та опанування їх змінами. Для встановлення під час професійної діяльності плідних відносин менеджеру необхідно буде володіти різними питаннями для

співрозмови. Спілкуючись із різними людьми, успішний менеджер, окрім ділового аспекту, повинен приділяти увагу особистості співрозмовника. Це потребує знань психотипів людей, соціонічного менеджменту, основ психології та соціології. Такий підхід вимагає ставитися до людей не тільки як до носіїв функцій, які виконують у ході будь-яких процесів, а й враховувати, як сприймаються ці події та процеси їх учасниками. Важливо, щоб підлеглі відчували себе ланками ланцюга – процесу, покликаного зберегти добре керовану структуру - що важливо задля створення у колективі сприятливого соціально-психологічного клімату.

Функціональний. Вибір моделі спілкування менеджерів із працівниками та навколишніми контрагентами є одним із важливіших секторів організації роботи. Розробка планів діяльності передбачає збір інформації у співробітників, що дає більше аналітичного матеріалу, ніж робота зі спеціальною літературою. Для цього необхідне налагодження особистих взаємин зі співробітниками, що потребує отримання під час навчання певних знань із соціології та психології. Розуміння поточної ситуації, організаційної та управлінської структур компанії дозволить майбутнім фахівцям відкрито розмовляти з людьми, налагоджувати продуктивні відносини.

Особистісний. Менеджер як майбутній фахівець є суб'єктом міжособистісних взаємин, безпосередня діяльність якого пов'язана зі встановленням та підтриманням соціальних контактів. Даний компонент в подальшій професійній діяльності менеджера дозволить будувати неформальні міжособистісні взаємини у сфері управління. Майбутні фахівці повинні опанувати, як організовані і на чому ґрунтуються такі взаємини, як поводитися при взаємодії з людьми, як налагоджувати необхідні соціальні контакти.

В рамках даної компоненти слід зазначити, що формування професійної і соціальної компетенцій за важливе відзначити, що для формування професійної компетентності майбутнього менеджера необхідно спиратися на розвиток професійно важливих якостей особистості здобувача освіти:

- - професійна самостійність - здатність виконувати вимоги, що ставляться професією, вміння планувати, організовувати, регулювати та контролювати свою діяльність, проявляти ініціативу;
- - оперативність розумових процесів – умінні швидко знаходити рішення професійних завдань, оригінальність та нестандартність їх вирішень;
- - рівень мислення - логічність, оперативність та креативність майбутнього фахівця;
- - професійна мобільність - здатність до прийняття швидких раціональних рішень, готовність до змін ситуації;

- комунікативність – спрямованість особистості на спілкування, зацікавленість у людях, толерантність до них;
- відповідальність – за свої рішення та результати своєї діяльності;
- підтримання стану здоров'я – основа розвитку психічних та фізіологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності.

Мотиваційний. Менеджери, що вміють надихати оточуючих, зазвичай мають більш продуктивну роботу та віддачу від підлеглих. Справжні професіонали повинні вміти вибирати такий стиль поведінки, що відповідає конкретній ситуації, відчувати, який вплив вони мають на інших людей, і гнучко коригувати свій стиль, щоб досягти кращих результатів. Вони здатні зрозуміти, що співробітник талановитий, але не справляється з роботою через те, що деморалізований поведінкою жорсткого менеджера і потребує нагадування про значущість його внеску у спільну справу. Менеджер також повинен бути готовим до жорсткої розмови, коли працівникові доведеться ставити ультиматум: або він виправляється, або звільняється. Майбутні фахівці повинні вміти викликати бажання та ентузіазм, заряджати своїм прагненням рухатися до поставленої мети оточуючих.

Ціннісний. Під час навчання фахівці повинні зрозуміти, що вони повинні мати покликання до майбутньої професії, мати певний набір ціннісних орієнтирів як особистість. Це дасть авторитет і викликає довіру у підлеглих, буде виступати мотивацією для них. Менеджер повинен мати такі характеристики серед оточення, як чесність, надійність, вірність своєму слову, відповідальність, виконання обіцянок, працездатність. Співробітники більше довіряють людині, з якою спілкуються особисто. Люди не люблять мати справу з абстрактним керівництвом, вони хочуть мати справу із конкретною людиною. Треба бути готовим до неформального спілкування, особистої зустрічі, адже це найефективніше спілкування.

Структуру професійної компетентності майбутніх менеджерів складають три програмні результати навчання:

- загальні: універсальні, міжкультурні та міжгалузеві знання та здібності, що формуються та проявляються в різних видах діяльності особистості: соціальна, комунікативна, інформаційна, регулятивна та ін.;
- спеціальні: специфічні для економіко-управлінської професійної діяльності та початкового рівня здатності до професійної діяльності – набір навичок для вирішення професійних завдань: прогностичних, проектних, методичних, експертних та ін.;
- фахові: рівень оволодіння власне професійною діяльністю, готовність до її самостійного та творчого виконання.

Всі ці програмні результати в своєму складі містять елементи соціальної компетентності.

Поєднати всі ці компоненти та програмні результати до аналізу професійно значущих якостей менеджера саме і дозволяє поняття соціальної компетентності, як здатність до конструктивного використання соціальних знань, умінь, навичок, необхідних для успішного створення системи соціальних зв'язків як формальних, так і неформальних, що дають змогу до професійного виконання своєї діяльності.

Таким чином, діяльність менеджера відбувається у межах соціального, а не технологічного або виробничого простору, тому саме соціальна компетентність повинна бути визначена головною при проектуванні професійної підготовки менеджерів.

Ми в повній мірі згодні із думкою Ткач Т. В, що «соціальним компетенціям дуже важко навчитися, так як вони пов'язані з певною соціальною чутливістю, відкритістю до інших, здатністю ведення переговорів, співпереживанням, асертивністю, комунікаційними здібностями» [4, с. 207].

Існуюча когнітивно-орієнтована система освіти повинна змінитись особистісно-орієнтованою та соціально-розвиваючою, в яких провідними напрямками підготовки виступають розвиток та саморозвиток здобувачів. Це зумовлює включення в освітній процес не лише методико-технологічних інновацій, що наближають навчання до реальної професійної діяльності з практичним ухилом та впроваджують сучасні інноваційні продукти та технології, а й дисциплін соціально-психологічної спрямованості, що формують комунікативні, особистісно-розвиваючі, рефлексивні рівні підготовки майбутнього спеціаліста.

За результатами проведеного аналізу можна дати наступне визначення професійної компетентності майбутніх менеджерів із врахуванням соціальної компетентності - інтегративна, комплексна характеристика, яка є системою знань, умінь, навичок, цінностей та особистісних рис фахівця, які у сукупності дають змогу менеджеру досягнути цілі своєї професійної діяльності і ефективно виконувати соціально-професійні обов'язки.

Отже, основні елементи та компоненти, які входять у поняття соціальної компетентності, є особливо значущими у діяльності менеджера. Вони багато в чому визначають професіоналізм у сфері управління, тому соціальна компетентність - це важлива складова професійної компетентності менеджера, у зв'язку з чим вона повинна займати вагоме місце у процесі підготовки майбутніх фахівців. Концепт соціальної компетентності менеджера передбачає успішну адаптація випускників у певній системі соціальних взаємовідносин та забезпечує можливості для самореалізації у цій системі; високий рівень соціальної

компетентності дозволяє менеджеру ефективно спілкуватися з людьми, будувати взаємодію на основі знань про індивідуально-психологічні особливості, потреби, мотиви поведінки та ін. Особливо велике значення ця компонента грає у діяльності випускників, адже перед ними стоїть завдання, як адаптуватися до нової діяльності, так і до нового колективу і оточення.

Література

1. Павлюк Л. М. Теоретичні аспекти проблеми формування соціальної компетентності старших підлітків. URL: file:///C:/Users/ПК/Desktop/Наукова%20робота/Nzspp_2012_4_10.pdf (дата звернення: 12.09.2023).

2. Березюк Т. П. Психологічні особливості розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів невиробничої сфери у вищих навчальних закладах : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К., 2021. 256 с.

3. Ніколаєвську І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси : ОПОПП, 2014. 76 с.

4. Ткач Т. В. Соціальні компетенції менеджера. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т.7. вип.42. С. 202-212.

Шеленко Д.І.,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної і прикладної
економіки, Прикарпатський національний
університет ім. Василя Стефаника,
<https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Шпикуляк О.Г.,

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН,
Національний науковий центр «Інститут аграрної
економіки»,
<https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Дюк А.А.,

доктор економічних наук,
доцент, кафедри економіки та підприємництва,
Вінницький національний аграрний університет,
<https://orcid.org/0000-0001-6480-0558>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. Проаналізовано соціальне підприємництво з точки зору інституційної моделі реалізації соціального капіталу сільських територіальних громад. Зазначено є дієвим засобом вирішення більшості проблем, спонукання до пошуку ефективних інновацій, особливо в умовах дії воєнного чинника, а також збереження траєкторії сталого розвитку – завдання перспективи.

Annotation. Social entrepreneurship is analyzed from the point of view of the institutional model of realization of social capital of rural territorial communities. This is an effective means of solving most problems, encouraging the search for effective innovations, especially in the conditions of the military factor, as well as preserving the trajectory of sustainable development - the task of the future.

Розвиток сільських територіальних громад в Україні відбувається в різноманітних інституційних умовах й підпадає під вплив цілого ряду деструктивних чинників, за дії невизначеностей щодо майбутнього. Вирішення більшості проблем, спонукання до пошуку ефективних інновацій, особливо в умовах дії воєнного чинника, а також збереження траєкторії сталого розвитку – завдання перспективи. Одним із чинників досягнення прогресу в цьому питанні вважаємо соціальне підприємництво як інституційна модель реалізації соціального капіталу

сільських територіальних громад. На цьому чиннику акцентуємо увагу, адже натеper громади села потребують інноваційних підходів в організації соціального забезпечення населення.

Класична теорія підприємництва сформувалася з проходженням тривалого періоду розвитку держави, еволюції систем господарювання. Визначень теоретичного змісту поняття «підприємництво» досить багато, але вони зводяться до того, що: це діяльність із виробництва товарів і послуг, яка базується на меті отримання прибутку в умовах ризику [1]. Здійснюючи пошук раціональних способів, механізмів досягнення виробничих, господарських та загальносуспільних цілей, людство завжди прагне удосконалення матеріальних основ цивілізації, що також визначено за підприємництвом. Поступове накопичення знань, розширення предметної галузі вивчення господарського механізму, суспільного обміну, дозволило забезпечити визнання підприємництва як: соціально, економічно значимої продуктивної сили; організаційно-економічної системи створення і застосування інновацій, новітніх способів здійснення виробництва, господарської діяльності [1].

Підприємництво інституціоналізоване як в організаційно-правових формах підприємств [4], так і функціонально – залежно від характеристик соціального капіталу [5]. Соціальне підприємництво як інституційна модель реалізації соціального капіталу включає співпрацю, партнерство, кооперацію чи практичну взаємодію людей у конкретних напрямках соціально-економічного розвитку жителів територіальної громади [3]. У практичному сенсі соціальне підприємництво сформувалося виходячи з мотивацій до створення інституційних механізмів сприяння соціальному добробуту, розвитку новаторства заради отримання прибутку та соціальному прогресу. Його місія це добре налагоджена організаційна робота з пошуку способів подолання бідності, спільного вирішення соціально-побутових та господарських проблем жителів сільських територій. Цей вид підприємництва являє собою структури коаліціювання індивідів об'єднуваних спільною метою, на основі ідеології взаємодопомоги, задіяння бізнесових чинників. Також – це інституційна модель реалізації соціального капіталу сільських територіальних громад, що локалізує особливі підприємницькі спроможності.

Соціальний капітал – це система зв'язків між людьми, організаційної і колективної взаємодії, які формуються стихійно, а також під впливом ситуацій соціально-економічного характеру і спрямовані на досягнення індивідуальних та колективних цілей людей; сукупність зв'язків, відносин власності, належних людині матеріально-речових благ, ресурсів, інтелектуального і людського капіталу, а також кадрового потенціалу; сукупність різних видів капіталів, які мають відношення до людини і реалізуються з метою задоволення індивідуальних та

суспільних потреб. Соціальний капітал формується під впливом і за рахунок інституцій, акумулює соціальні зв'язки за рахунок соціального капіталу, сформованого ментальністю і традиціями, досягається певна результативність міжагентських відносин у ринку. Він існує у двох формах:

- структурна – включає соціальні ролі, мережі та інші структури;
- когнітивна – спільні норми, цінності, ставлення, думки [2].

Вважаємо, що в аграрній сфері з початком глибоких ринкових перетворень почав формуватися соціальний капітал ринкового типу. Село як економічне середовище життя тривалий час розвивалося в умовах планової економіки, яка передбачала жорстку регламентацію виробничо-трудових і соціально-економічних відносин, а також поведінки індивіда (селянина). Розкриваючи концептуально-методологічні складові розвитку інститутів і формування соціального капіталу, звертаємо увагу на європейський досвід вирішення проблем становлення й підтримки бізнесу. В Україні стосовно також соціального капіталу, підприємницька модель функціонування аграрного ринку продовжує своє становлення. Найбільшою проблемою є формування довіри агентів ринку один до одного, через відсутність якої, як ми вже зазначали, не розвивається кооперація. Люди не бажають об'єднуватися та вести спільну діяльність [2].

Відзначимо, що наприклад діяльність соціально активних підприємств Івано-Франківської області спрямована на досягнення соціальних та внутрішніх цілей. Актуальним завданням є формування спроможностей впровадження бізнес-цілей та максимізацію їх соціального потенціалу, який необхідний для соціального розвитку громади [3]. На відміну від них, діяльність суб'єктів соціального підприємництва набуває сенсу в моделі забезпечення отримання загального блага, часто у вигляді соціальних інновацій, а прибуток реінвестується переважно на соціальні цілі. Наприклад, задоволення соціально незахищених верств населення, оскільки виступає одним із чинників, які впливають на прийняття рішення про продовження їх діяльності, сприяє виникненню почуття психологічного комфорту, підсилює мотив і слугує основою для роз'яснення, чому власники переймаються такою (подібною) діяльністю [3].

За результатами досліджень можна стверджувати, що досягнення завдяки соціально-економічній переорієнтації цільової мети розвитку підприємництва відбуватиметься в поєднанні з формуванням у державі сприятливого для соціального підприємництва суспільного, податкового, психологічного та виробничого середовища.

Література

1. Дюк А.А. Еволюційні аспекти становлення теорії й практики розвитку підприємництва у системі ринку. *Науковий погляд: економіка та управління*. № 2(82). 2023. С. 42–49.
2. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Рябоконь В.П. та ін. Формування соціального капіталу в інституційному механізмі аграрного ринку. К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. 86 с.
3. Шеленко Д.І., Баланюк І.Ф., Баланюк В.С. Соціальний капітал у розвитку соціального підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 44–53. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202111044>.
4. Шеленко Д.І. Організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств в економічному вимірі. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019. 476 с.
5. Шпикуляк О.Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері. *Агросвіт*. 2008. № 11. С. 4–10.

Шпикуляк Олександр Григорович
доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, учений секретар,
завідувач відділу підприємництва, кооперації та агропромислової
інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної
економіки», м. Київ, Україна
shpykuliak@ukr.net

Саковська Олена Миколаївна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Уманський національний університет садівництва, м. Умань, Україна
sakovska_lena@ukr.net

Шеленко Діана Іванівна
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної і прикладної економіки,
Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна

Ксенофонтова Катерина Юріївна
старша наукова співробітниця відділу підприємництва, кооперації та
агропромислової інтеграції,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», м. Київ,
Україна

ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРИЗАЦІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Наведено результати аналітичної оцінки формування та функціонування суб'єктів господарської діяльності на селі на основі кооперації та інтеграції в умовах воєнного стану. Досліджено інституційний сектор типових господарських структур.

У ході дослідження встановлено, що в умовах війни агробізнес набув станів всезагальної соціалізації, а формування функціональної системи соціального підприємництва стає одним із пріоритетів в організаційному механізмі господарювання на селі з перспективою забезпечення ефективної диверсифікації розвитку сільських територій.

Annotation. The results of an analytical assessment of the formation and functioning of subjects of economic activity in the village based on cooperation and integration in the conditions of martial law are presented. The institutional sector of typical economic structures has been studied.

In the course of the research that during the war, agribusiness acquired a state of general socialization was established. And the formation of a functional system of social entrepreneurship becomes one of the priorities in

the organizational mechanism of rural management with the prospect of ensuring effective diversification of the development of rural areas.

В умовах України доцільно виділяти три специфічних за економічними і юридичними ознаками інституційних сектори організації господарювання: сільськогосподарських підприємств; фермерських господарств; господарств населення. Така доцільність обґрунтована зокрема тому, що по кожному з цих типів господарських формувань потрібно вести мову про специфічну інституційну традицію створення, засад функціонування.

Інституційний сектор типових господарських структур кваліфікуємо за формою організації виробництва, способом розподілу прибутку, статусу у механізмі ринку, специфікою відносин із залучення-використання капіталу, землі і праці тощо. Тобто інституційний сектор – це сукупність однорідних за названими ознаками господарюючих суб'єктів, наприклад: сільськогосподарські підприємства; фермерські господарства; господарства населення. Суб'єкти інституційного сектору організації господарювання є схожими за статусами – соціальним, інституційно-правовим, підприємницьким тощо. Іншими словами, інституційний сектор – сукупність суб'єктів, для категорій яких характерні схожі традиції способу організації виробництва: коаліційний (корпоративний) – сільськогосподарські підприємства усіх форм власності; приватно-сімейний – фермерські господарства; індивідуальний – господарства населення.

Сектор кваліфіковано за принциповим підходом господаря до організації ведення діяльності з позиції засад залучення у виробництво праці і капіталу, включаючи землю (табл. 1).

До сукупності кожного із заявлених інституційних секторів організації господарської діяльності входять визначені законодавством організаційно-правові форми господарювання, зокрема:

1) сільськогосподарські підприємства, за організаційно-правовими формами: приватне підприємство; фермерське господарство; державне підприємство; господарське товариства (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство, командитне товариство); сільськогосподарський кооператив; сільськогосподарський виробничий кооператив; сільськогосподарський обслуговуючий кооператив;

2) фермерські господарства: фермерське господарство; сімейне фермерське господарство;

3) господарства населення – суб'єкти непідприємницького статусу, діяльність яких носить соціальний, споживацький характер: господарства населення, включаючи особисті селянські господарства.

Таблиця 1

**Організаційно-економічні характеристики інституційних секторів
організації аграрного господарювання***

Інституційний сектор		
Сільськогосподарські підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
<i>Спосіб організації виробництва (діяльності)</i>		
Коаліційний (корпоративний) (праця і капітал сформовані коаліцією «власники-наймані»)	Приватно-сімейний (праця і капітал «приватно-сімейні»)	Індивідуальний (праця і капітал «індивідуального власника»)
<i>Юридичний статус суб'єктів господарювання</i>		
Юридичні особи – підприємства різних організаційно-правових форм господарювання	Юридичні особи Фізичні особи-підприємці	Суб'єкти непідприємницького статусу
<i>Законодавчі акти з унормування створення і регулювання</i>		
Конституція України; Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України; Земельний Кодекс України; Податковий кодекс України; Сімейний кодекс України		
Закони України: «Про господарські товариства»; «Про кооперацію»; «Про сільськогосподарську кооперацію»; «Про акціонерні товариства»; «Про холдингові компанії в Україні»	Закони України: «Про кооперацію»; «Про сільськогосподарську кооперацію»; «Про фермерське господарство»	Закони України: «Про кооперацію»; «Про сільськогосподарську кооперацію»; «Про споживчу кооперацію»; «Про особисте селянське господарство»

*Розроблені за результатами проведених досліджень і узагальнень

За методологією статистичних класифікацій:

1) сільськогосподарське підприємство – суб'єкт господарювання, який має право юридичної особи, або відокремлений підрозділ юридичної особи, що здійснює систематичну виробничу діяльність у галузі сільського господарства; до складу сільськогосподарських підприємств входять також фермерські господарства;

2) фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства;

3) господарства населення – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції; до цієї категорії віднесені також

фізичні особи – підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства [1].

Тобто, відповідно до зазначеної кваліфікації статусу господарських структур:

- сільськогосподарські підприємства – сукупність підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, діяльність яких формально і статутно відповідає сільськогосподарській;

- фермерські господарства – самостійні суб'єкти господарювання у статусі юридичної і (або) фізичної особи, включаючи сімейні ферми, які ведуть діяльність на підприємницьких засадах, тобто спрямовану на отримання прибутку;

- господарства населення, включаючи особисті селянські господарства – суб'єкти непідприємницького статусу, які господарюють для самозабезпечення, проте надлишки виробленої продукції можуть реалізовувати на ринку.

Відправною точкою для здійснення аналізу інституційної структури господарських (підприємницьких) формування є кваліфікація інституційних статусів їх суб'єктності, що визначають інституційні спроможності реалізувати потенціал у системі «виробництво-розподіл-обмін-споживання» для набуття економічних вигод й впроваджувати діяльність з метою отримання прибутку (базисний мотив підприємця). Беруться до уваги відносини власності, утворення капіталу та механізми розподілу вигод і витрат, організаційно-правові форми реалізації відповідальності засновників підприємства (організаційна і організаційно-правова форма господарювання, підприємства).

В методичному контексті розділяємо інституційні статуси суб'єктів за формою і безпосередньо самі форми як от: організаційна форма господарювання (спосіб поєднання активів і можливостей у організаційну форму), організаційно-правова форма господарювання (включає усіх суб'єктів господарювання) і організаційно-правова форма підприємства (стосується лише підприємств).

Інституційні статуси суб'єктів господарювання розглядаємо за:

- 1) функціональним суб'єктним представленням – підприємницький і непідприємницький статус;
- 2) формою господарювання;
- 3) організаційно-правовою формою господарювання і організаційно-правовою формою підприємства;
- 4) розміром (мікропідприємства, малі, середні, великі) – згідно законодавства України – Господарський кодекс;
- 5) суб'єктним статусом – юридична особа, фізична особа;
- 6) способом, характером організації утворення – унітарні, інтегровані (кооперативи, холдинги).

Сучасні тенденції і перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні зумовлені впливом чинника військової агресії РФ проти нашої держави. Який всеохопно визначає структурну, економічну, соціальну динаміку сучасної організації життя і господарювання, а також змінює критерії визначення ефективності. Нині на селі й в суспільстві поступово змінюється ставлення до селян-фермерів, які стало набувають статусу гарантів місцевої продовольчої безпеки.

Особливо специфічно розвивається крафтовий або ж ексклюзивний фермерський бізнес. Невеликі фермерські господарства завдяки своїй організаційно-економічній і техніко-технологічній мобільності поступово відновлюють діяльність. Тим самим вони забезпечують функціонування продовольчих систем, які було зруйновано війною, заповнюють продуктові ніші на локальних, місцевих ринках, підтримуючи спроможності формування продбезпеки на місцевому рівні. Функціонально креативними щодо спроможностей в цьому плані є сімейні фермерські господарства, які в Україні отримали певний розвиток до війни, а зараз набувають базовості щодо ролі у забезпеченні продбезпеки.

Проблема місцевої продовольчої безпеки набула актуального статусу із початком військової агресії РФ проти України, що зокрема спонукало активне переміщення населення з міст у сільську місцевість. Сільські територіальні громади, населення, підприємці, фермери, а паралельно і органи влади та самоврядування, розпочали активний пошук шляхів виходу із складної ситуації. Глобально проблема виглядає як розрив усталених агропродовольчих ланцюгів, деструктуризація побудови трансакцій, відносин між стейкхолдерами в системі «виробництво-розподіл-обмін-споживання». Місцеві громади, громадяни, фермери, а також інші підприємці почали активно взаємодіяти в рамках забезпечення неформального саморегулювання агропродовольчих систем під впливом традиційного для України інституту самозабезпечення продовольством.

Підприємці із зони бойових дій, тимчасово окупованих територій, які виїхали у безпечні регіони природньо намагаються зберегти бізнес. Відповідно мають місце багато прикладів релокації потужностей суб'єктів господарювання.

Місцева продовольча безпека підтримується за рахунок господарюючих суб'єктів, які функціонують на території сіл, громад. Селяни вимушено локалізують виробництва і постачання продовольства, тим самим яскраво вираженою стає спеціалізація регіонів, проте паралельно відбувається еволюція системи в частині диверсифікації, де це можливо з огляду на природно-економічні особливості території.

Суб'єктна структура господарських формувань	Період	Емпіричні характеристики
Сільськогосподарські підприємства, за організаційно-правовими формами – колгоспи і радгоспи; Господарства населення (підсобні господарства)	<i>до 1991 р. (радянська доба)</i>	Кількість сільськогосподарських підприємств – 12092; Господарства населення, яке постійно проживало в сільській місцевості: 6359,7 тис.од, 2,35 млн га с/г угідь (на 01.01.1991 р.) Фермерські господарства: 255 од., 4 тис. га с/г угідь (на 01.01.1991 р.)
Сільськогосподарські підприємства, за організаційно-правовими формами – колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), державні підприємства Фермерські господарства Господарства населення, включаючи особисті селянські господарства	<i>з 1991 до 1999 р. (доба раннього періоду Незалежності України)</i>	Кількість сільськогосподарських підприємств: 1990 – 12424, з них прибуткових – 99,6%; 1999 – 12646, з них прибуткових – 15,8% Господарства населення, яке постійно проживало в сільській місцевості: 6454,4 тис.од, 3,42 млн га с/г угідь (на 01.01.1996 р.), з них для ведення особистого підсобного господарства – 3,0 млн.га Селянські (фермерські) господарства: 27 867 од. , 649,0 тис. га с/г угідь (на 01.01.1996 р.)
Сільськогосподарські підприємства, за організаційно-правовими формами – господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, приватні і державні підприємства, інші Фермерські господарства Господарства населення, включаючи особисті селянські господарства	<i>з 1999 р. до 2005 р. (період становлення, утвердження і розвитку інституційної моделі підприємницького господарювання)</i>	Кількість сільськогосподарських підприємств: 2005– 57877, з них прибуткових – 63,8% Кількість собистих селянських господарств: 4915,3 тис. од., 3,66 млн. га с/г угідь (на 01.01.2005 р.) Кількість селянських (фермерських) господарств: 37007 тис. од., 3,23 млн га с/г угідь (на 01.01.2005 р.)
Великомасштабні інтегровані структури корпоративного типу Сільськогосподарські підприємства, за організаційно-правовими формами – господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, приватні і державні підприємства, інші Фермерські господарства Господарства населення, включаючи особисті селянські господарства	<i>2006- до теперішнього часу (період розвитку інтегрованих структур корпоративного типу за рахунок залученого, в т.ч. іноземного капіталу)</i>	2005 р. – перше IPO української аграрної компанії – агрокорпорація «Украгропродукт», з цього часу 15 вітчизняних компаній залучили цим шляхом 1,7 млрд дол США 2005 р. експорт сектору – 4,3 млрд дол США 2020 р. експорт сектору – 22,2 млрд дол США Кількість особистих селянських господарств: 3321,5 тис. од., 2,54 млн га (на 01.01.2022 р.) Кількість селянських (фермерських) господарств: 31851 тис.од., 4,82 млн га с/г угідь (2020 р.)

Рис. 1 – Еволюція моделі господарювання в аграрному секторі економіки України

З цього приводу вважаємо, що доцільно вживати поняття «місцевий фермер» як теоретичну модель ідентифікації господарств за принципом територіального розміщення виробництва. В умовах

воєнного часу трансформувалися організації взаємовідносин на агропродовольчому ринку, активно проявляється інститут самозабезпечення продовольством та сільськогосподарською продукцією-сировиною. Місцеві фермери вирішують проблеми продбезпеки локально, що убезпечує селян і їхні родини від голоду. Загалом локалізація бізнесу в аграрній сфері вмотивована реалізацією заходів з формування місцевої продовольчої безпеки.

Слід звернути увагу на практики організації господарювання по типу простої форми кооперації, але без формалізації відносин учасників, що має місце сьогодні на селі. Основним координуючим інститутом у даному випадку виступає соціальний капітал – система родинних зав’язків, знайомства і приналежність населення до професійних груп, а також рівень довіри між стейкхолдерами організації бізнесу, неформальні інституції регулювання життя на певній території.

У зв’язку із війною у секторі сільського господарства, на усіх рівнях змінилася ситуація із переміщенням товарів-послуг до споживача, ланцюги постачання продовольства виявилися розірваними. Зокрема, організаційно-економічні й інституційні умови підприємницького середовища видозмінилися та спонукають бізнес змінити цілі – зосереджуючись на гарантуванні продовольчої безпеки і загальногосподарському виживанні.

Проте криза як завжди породжує альтернативні моделі ведення бізнесу. В рамках формування місцевої продовольчої безпеки активізувався соціальний агробізнес, соціальні проєкти великих агрокомпаній інтегрованого типу хоча й призупинено, але вони все ж функціонують (ініціативи МХП тощо). Відповідно ми ведемо мову про соціальне підприємництво, сектор організації господарювання, який в умовах війни здатне забезпечити активну підтримку сільських територій у формуванні гарантій місцевої продовольчої безпеки, енергетичному секторі, соціально-побутовому тощо.

Для України соціальне підприємництво на селі як форма організації бізнесу, який ставить за мету реалізацію соціальної місії через опосередкування доходом чи інвестицією, є чимсь екзотичним. Проте, приклади існують, а починаючи із 24 лютого 2022 року тренд впровадження соціальних підприємницьких ініціатив набув кардинально відмінного від довоєнного часу характеру (змісту, направленості тощо).

З відкритих інформаційних джерел [2] можна судити про новітні історії успіху, які характеризують активну мобілізацію населення для сталого господарювання, продовольчої безпеки, подолання економічних скрут за наслідками війни. Дані приклади кваліфікуємо за ознаками соціального підприємництва за критеріями соціалізації бізнесу.

У такій постановці питання набуває неабиякий сенс, що підтверджується прикладами створюваних соціальних підприємств в агропродовольчій сфері з орієнтуванням на вирішення місцевих проблем продовольчого забезпечення населення. Серед механізмів сприяння поширенню соціальної підприємницької ініціативи, тобто зі створення соціального бізнесу виділяються наступні:

- державна підтримка уряду України;
- проєкти міжнародної технічної допомоги;
- проєкти великого агробізнесу в сегменті корпоративної соціальної відповідальності;
- ініціативи територіальних громад.

Загалом в умовах війни агробізнес набув станів всезагальної соціалізації, а формування функціональної системи соціального підприємництва стає одним із пріоритетів в організаційному механізмі господарювання на селі з перспективою забезпечення ефективної диверсифікації розвитку сільських територій.

У зв'язку зі зміною траєкторії реалізації спроможностей забезпечення населення продовольством із їх переорієнтацією на сегмент місцевий, актуалізувалася практика соціального агробізнесу – підприємництва, яке ставить за пріоритет не мету отримати максимальний прибуток, а можливості ефективно виконувати соціальну місію. З початку воєнного періоду спостерігається активність територіальних громад щодо пошуку механізмів соціалізації системи продовольчого забезпечення населення, а соціальне підприємництво здатне задовільнити запити в даному контексті. Наприклад, у селі Тупичів Чернігівської області відкривають соціальну пекарню – бізнес-проєкт переможця у Всеукраїнському конкурсі «Неймовірні села України 2022» [3]. Це приклад соціально орієнтованого підприємницького заходу із посилення місцевої продовольчої безпеки. Це яскравий сучасний приклад застосування механізму соціального підприємництва для реалізації заходів з покращення місцевої продовольчої безпеки. Такого плану соціалізація господарського обміну на місцевому рівні пов'язана зі зміною пріоритетів та спроможностей громад забезпечувати функціональність агропродовольчого бізнесу. Тут ми маємо на увазі економічну ефективність виробництва продукції, доступ до каналів збуту продукції, собівартість, наявність необхідного асортименту, що спонукає до пошуку шляхів локалізації взаємодії стейкхолдерів у системі «виробництво-розподіл-обмін-споживання».

Місія бізнесу в інституційній моделі соціального підприємництва полягає в активному сприянні вирішенню проблем місцевої продовольчої безпеки. У даному контексті спостерігаємо актуальні приклади організації господарських практик за ініціативи громадян, громад, держави, а також міжнародних організацій.

Розвиток соціального підприємництва є наслідком трансформації соціального капіталу, переорієнтації мотивацій стейкхолдерів на сільських територіях виходячи із: чинника зміни мотивацій в традиційному житті й організації господарювання на селі; бажання самоорганізації на місцевому рівні; необхідності пошуку креативу для вибудови спроможностей вирішувати актуальні, найбільш злободенні проблеми як от продовольча безпека на місцевому рівні. На проблемі продовольчої безпеки варто зосередитися, адже в умовах війни вона є доступною для вирішення із перспективою на повоєнне відновлення економіки життя і господарювання на селі, у тому числі за активної участі соціального бізнесу.

Сценарії розвитку економіки			
Оптимістичний (зростання)	Збереження «статус – кво» (просте відтворення в рамках ресурсної моделі)	Зниження доходності галузі і рівня життя на селі (турбулентність)	Категорія суб'єктів господарювання
Системний розвиток підприємств в рамках пріоритетів інноваційної моделі	Значне коливання результатів «нестабільність»	Значне коливання результатів «нестабільність»	<i>Сільськогосподарські підприємства</i>
Утвердження фермерства як основи сільського розвитку	Без відчутного зростання	Без відчутного зростання	<i>Фермерські господарства</i>
Перехід у статус підприємницьких формувань, зокрема через заснування сімейних ферм	Консервація теперішнього стану і подальше використання як форми способу забезпечення фактично виживання, без інституційної формалізації	Консервація теперішнього стану і подальше використання як форми способу забезпечення фактично виживання, без інституційної формалізації	<i>Господарства населення</i>

Рис. 2 – Концептуалізація перспективи розвитку інституційної моделі підприємницького господарювання в аграрному секторі економіки України

На сучасному етапі новітньої історії розвитку аграрного сектору і економіки України загалом, для організації здійснення підприємницької діяльності постала дилема необхідності забезпечення спроможності господарювати, зберегти виробництво в умовах воєнного часу. Зважаючи на екстрену важливість галузі для національної економіки, зокрема у аспекті продбезпеки, держава спромоглася упроваджувати заходи, програми, проекти з посилення інституційної підтримки розвитку господарських формувань. Таким чином держава намагається забезпечити відносну стійкість і розвитковість агробізнесу, особливо мобільного – малого на певних нішах. Зокрема підтримується реалізація потенціалу сімейних фермерських господарств у забезпеченні сталого розвитку сільських територій.

Нині економічна діяльність в сільському господарстві України, за існуючою інституційною моделлю, здійснюється у трьох інституційних секторах, суб'єктно представлених сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами і господарствами населення. Підприємницьке господарювання, у двох – сільськогосподарські підприємства і фермерські господарства.

Інституційна модель господарювання і підприємницького господарювання зокрема, за заявленими секторами організації діяльності перебуває у динаміці постійних трансформацій. Також це приносить вагомі результати, ефективність, яка забезпечує задоволення внутрішнього ринку, а також сильні, передові позиції України на зовнішньому.

Найбільш показовими є трансформації у інституційних секторах «сільськогосподарські підприємства» і «фермерські господарства», які складають основу інституційної моделі підприємницького господарювання в аграрному секторі економіки України. Це зокрема пов'язано з постійною реструктуризацією організаційно-правових форм підприємств, зокрема перерозподілом земельних ресурсів через механізм оренди.

Перспективність інституційних секторів господарювання, а значить способів і форм організації залежить від характеристик, якості соціального капіталу. Перспективність інституційної моделі господарювання, форм підприємництва змінюватиметься залежно від ринкових пріоритетів і глобальних чинників. Головними інституційними модераторами перспективи є: ринок землі; державна політика; розвиток внутрішнього ринку та його інфраструктури; кон'юнктура зовнішнього ринку продовольства.

Структурні зміни в інституційній моделі, їх динаміка і причинність пов'язані з характером соціального капіталу, який закумуляований у соціумі. Тобто довіра до інституційних формацій господарських структур визначає їхню динаміку розвитку. Не лише ефекти, а першооснову формування – бачення перспективи.

Література

1. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2018 р. Державна служба статистики України. Київ, 2019. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf (дата звернення 29.09.2023)
2. Агропортал <https://agroportal.ua> (дата звернення 28.09.2023)
3. Визначено переможців Всеукраїнського конкурсу Наймовірні села України 2022. URL: <https://agroportal.ua/konkurs/viznacheno-peremozhciv->

vseukrajinskogo-konkursu-neymovirni-sela-ukrajini-2022 (дата звернення 15.09.2023)

4. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка АПК*. 2017. №2. С. 5 - 16.

5. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: наукова доповідь / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Месель-Веселяк В. Я. та ін. К.: ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.

6. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О. та ін. К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. 432 с.

7. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови аграрної економіки / [М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 194 с.

8. Стратегія розвитку підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення аграрної економіки України / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.]. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 32 с.

9. Формування та функціонування інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України на засадах сталого розвитку сільських територій / [Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, М. Й. Малік та ін.]. за ред. О.Г. Шпикуляка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 52 с.

10. Шеленко Д. І. Організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств в економічному вимірі. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019. 476 с.

11. Шпикуляк О., Малік М. Інституційний потенціал фермерства у розвитку підприємницької діяльності на селі. *Організаційно-економічні та соціальні складові розвитку підприємництва*: матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф. 24 травня 2023 р. Львів: ЛНУП, 2023. С. 69 – 71.

12. Шпикуляк О. Г., Ксенофонтowa К. Ю., Лупенко А. Ю. Оцінки розвитку підприємницької діяльності в сучасних інституційних умовах функціонування аграрного сектору. *Інклюзивний розвиток аграрного сектору економіки в контексті світової продовольчої безпеки періоду війни та повоєнної відбудови України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Університет "Україна"*. 2023. С. 121 – 123.

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 2

Європейські моделі соціального бізнесу: досвід для України

Аторін Андрій Михайлович

ФОП Аторін А.М.

м. Запоріжжя, Україна

Мержинський Євгеній Костянтинівич

кандидат економічних наук, доцент

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ

м. Запоріжжя, Україна

e-mail: merginskiy@gmail.com

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ НАРАХУВАННЯ БЕЗУМОВНОГО БАЗОВОГО ДОХОДУ ЗА ДОПОМОГОЮ БЛОКЧЕЙН- ТЕХНОЛОГІЇ

Анотація. В статті розглядається концепція впровадження безумовного базового доходу за допомогою блокчейн-технології, яка дозволить забезпечити підвищену безпеку, прозорість та автоматизацію процесу справедливого та ефективного розподілу доходів у суспільстві. Передбачено розробку іменної валюти користувачів, яка безпосередньо пов'язана з особистим безумовним базовим доходом та є комплексною оцінкою користі людини по відношенню до суспільства в цілому.

Annotation. The article explores the concept of implementing a Universal Basic Income (UBI) using blockchain technology, which aims to enhance security, transparency, and automation in the fair and efficient distribution of income in society. It envisions the development of a user-specific currency directly linked to their personal UBI, serving as a comprehensive assessment of an individual's societal contribution.

Актуальність. Запит суспільства на соціальну справедливість через значне посилення соціальної-економічної нерівності, продовження військових дій в країні та питання соціальної підтримки людей потребують пошуку дієвого інструменту для вирішення економічних проблем, особливо після війни. Можна назвати десятки явищ, процесів, інститутів, механізмів, над якими десятиліттями (або ж принаймні упродовж багатьох років) велися дискусії стосовно векторів подальшого соціально-економічного розвитку, натомість позитивної динаміки змін, відчутних результатів на «полі» соціально-економічного, соціально-трудоного розвитку не спостерігалось. Були наміри, дискусії, старі-нові рекомендації, перманентні заклики до змін, але не було людино-орієнтованого розвитку, реальних глибоких зрушень у царині соціальної якості [1]. Таким чином перед новою соціально-трудоною реальністю та

суспільно важливими загрозами ідея безумовного базового доходу (UBI) набуває особливого значення. Цей інструмент дозволить хоча б на деякий час мати певну "подушку безпеки" і задовольнити споживчі потреби [2].

Мета та основні завдання дослідження. Основною метою дослідження є розробка концепції UBI із добовим нарахуванням та власною криптовалютою, яка прив'язана до параметрів життєдіяльності людини, що складаються з таких сфер як: економіка, освіта та наука, культура та творчість, законослухняність, спорт та здоров'я, соціальна та громадська діяльність, екологія тощо.

Для досягнення поставленої мети необхідна реалізація ряду завдань, серед яких найбільш пріоритетними є:

1. Створити механізм нарахування добового UBI;
2. Сформуванати власну криптовалюту на базі UBI;
3. Сформуванати систему параметрів (перелік має бути відкритий із можливістю внесення змін) нарахування індивідуального UBI та вибрати методику визначення коефіцієнтів конкретного параметра для всієї мережі нарахування UBI.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Ідеї безумовного базового доходу досліджувалася багатьма зарубіжними вченими, серед яких: Мілтон Фрідман (M. Friedman) [3], Фрідріх фон Хайек (F. Hayek) [4], Дуглас Кліффорд (D. Clifford) [5], де розглядуваний феномен набуває не лише абсолютно законної форми захисту від соціальних ризиків, а є обов'язковим елементом суспільства та «національним дивідендом» частки національного багатства. Серед вітчизняних вчених слід відзначити праці Бодрова В. Г. [6], Гончарова С.Ю. [7], Другопольського О. В. [8], Ковтуна Н. М. [9], Корчинської О.О. [10], Лантуха К. О. [11] та інших, які відзначають позитивний розвиток виробництва і економічну стабілізацію при запровадженні UBI. Проте в дослідженнях не здійснюється розробка механізмів формування системи UBI в умовах цифровізації економіки та соціально-трудової сфери.

Виклад основного матеріалу.

Для реалізації концептуально нового підходу до реалізації системи UBI в дослідженні пропонується розробити криптовалютну мережу, яка буде називатися Ulam.

Ulam ніколи безпосередньо до користувача не надходить, а тільки у вигляді її похідної - іменної валюти Ulam (далі Ulam (i));

$$Ulam(i) = Ulam \Sigma K + T_k + i, \quad (1)$$

де Ulam(i) – іменна грошова одиниця користувача, яка зберігатиметься у відповідних іменних гаманцях у користувачів криптовалютної мережі (далі Ulam (ik));

ΣK – це унікальний сумарний коефіцієнт конкретного користувача, який у свою чергу складається із суми коефіцієнтів, які відповідають конкретному параметру.

T_k – тестовий коефіцієнт системи на момент відсутності будь-яких коефіцієнтів параметрів у системі (базове значення 0.000000001);

i – інфляційна складова.

При розрахунку унікального сумарного коефіцієнта ΣK конкретного користувача, враховуються лише ті коефіцієнти, параметри яких були підтверджені джерелами всередині системи UBI. У разі, якщо немає жодного підтвердженого джерела, то ΣK завжди дорівнює одиниці. ΣK грає важливу роль в системі, оскільки завдяки йому можна зробити оцінку вартості $Ulam(i)$ кожного користувача і відповідно розрахувати UBI.

$Ulam(ik)$ – це криптогаманець, який є частиною мультигаманця $Ulam$ (далі $Ulam(m)$). Скільки було зареєстровано користувачів у системі, стільки $Ulam(ik)$ гаманців буде у кожного користувача (додавання гаманця $Ulam(ik)$ нового користувача відбувається після першого добового нарахування UBI у системі, з моменту реєстрації останнього). Після реєстрації нового користувача, тільки на його іменній $Ulam(ik)$ нараховуватиметься його UBI, далі цей гаманець називається $Ulam(ik)$.

Мультигаманець $Ulam$ (далі $Ulam(m)$) – це криптогаманець, в якому розміщені іменні гаманці всіх зареєстрованих користувачів системи. Наявність $Ulam(m)$ є обов'язковою для всіх користувачів, тому що всі транзакції в системі відбуваються тільки в $Ulam(i)$, на відповідні $Ulam(ik)$.

Під параметрами в системі UBI будемо розуміти характеристики життєдіяльності людини, які мають цифрове підтвердження усередині системи джерелом (спеціалізована юридична особа). До параметрів відносяться наступні характеристики: економіка, освіта та наука, культура та творчість, законослухняність, спорт та здоров'я, соціальна та громадська діяльність, екологія тощо. У кожного параметра стороною пропозиції є адміністратор (користувачі мають можливість вносити пропозиції всередині програми), а стороною затвердження або видалення пропозиції може бути адміністратор (якщо немає держави) або сама держава (в більш широкому сенсі може бути союз країн).

Користувач в криптовалютній мережі – фізична особа, одержувач UBI у вигляді іменної криптовалюти $Ulam$.

Адміністратор – юридична особа, що формується з міжнародної експертної спільноти, відповідає за працездатність мережі та координацію процесів. Зберігач Full Nodes (Повні ноди) в мережі блокчейн забезпечує синхронізацію та перевірку блоків має $Ulam(m)$, але не має $Ulam(ik)$.

Джерело – юридичні особи, державні установи, громадські організації, які мають доступ до інформації про користувачів, підтверджують наявність параметра користувача, може зберігати повні ноди у мережі блокчейн; має $Ulam(m)$, але не має $Ulam(ik)$.

Ідентифікатор – юридична особа, яка може легально працювати на фінансовому ринку, зберігач повних нод у мережі блокчейн. Ідентифікатор забезпечує ідентифікацію користувача та має власний додаток для транзакцій із валютою UBI та іншими валютами. Ідентифікатор має $Ulam(m)$, але не має $Ulam(ik)$.

Винагорода - це комісія з усіх транзакцій, яку стягують та розподіляють відповідно до умов мережі ідентифікатори. Одержувачем винагороди є адміністратор, ідентифікатор та джерело. При цьому всередині системи UBI повинно виконуватися дві умови: обмежена мережею максимальна сума винагороди та фіксований відсоток відрахування джерелу та адміністратору.

Розподіл фіксованої частини відсотка винагороди серед джерела та адміністратора відбувається наступним чином: лівова частка відходить джерелам та розділена за джерелами у пропорційному співвідношенні від виконаної роботи – перевірені параметри конкретного користувача, адміністратору належить фіксований, невеликий відсоток від загальної частки.

Формула винагороди конкретного джерела:

$$R = \frac{K}{N} CF, \quad (2)$$

де K – кількість перевірених параметрів всіх користувачів джерелом за 24 годинний цикл UBI;

N – кількість всіх перевірених параметрів користувачів за 24-годинний цикл UBI;

C – фіксований коефіцієнт винагороди джерел та адміністратора за 24 годинний цикл;

F – фіксована частка адміністратора у фіксованому відсотку винагороди джерел та адміністратора.

Нами розроблена концептуальна модель однорангової блокчейн мережі у системі нарахування UBI, яка представлена на рис. 1.

Таким чином у системі нарахування UBI буде задіяно:

- клієнт – серверна частина під управлінням адміністратора, користувачами програми будуть джерела та користувачі;
- API взаємодії баз даних джерел, адміністратора, ідентифікаторів;

- клієнт – серверна частина під керуванням ідентифікаторів, для здійснення транзакцій, користувачами програми будуть усі учасники мережі;
- однорангова блокчейн мережа.

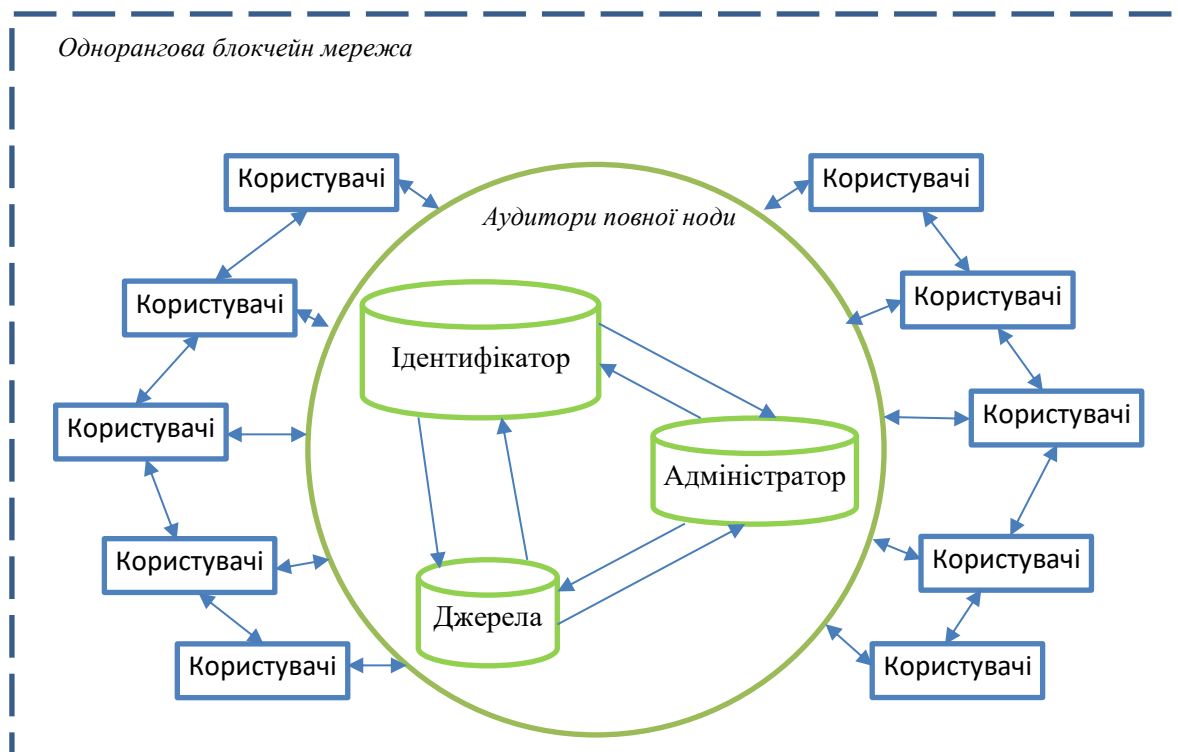

Рис. 1 – Однорангова блокчейн мережа у системі нарахування UBI

Для впровадження системи нарахування UBI було сформовано прототип додатку для користувачів та джерел, який представлений на рис. 2.

Формування блоків в одноранговій мережі блокчейн із UBI складається з двох основних етапів:

Етап 1. Джерело після підтвердження параметра користувача формує блок з такими даними: номер блоку, тимчасова мітка, попередній хеш блоку, ідентифікаційний номер користувача, код джерела, код параметра, коефіцієнт параметра користувача, транзакції мережі, винагорода та інші дані для нормального функціонування системи UBI.

У блокчейн на нульовому рівні кожному блоку джерела додається підсумковий блок адміністратора, який був підсумком 2 етапу попереднього циклу блокчейн з UBI. Далі блоки починають об'єднуватися (дерево Меркла) за пріоритетами: спочатку всі блоки одного джерела за конкретним користувачем – формується сумарний коефіцієнт користувача в рамках одного джерела. Наступним кроком блоки всіх джерел за конкретним користувачем – формується остаточний сумарний коефіцієнт по конкретним користувачам. Далі

блоки всіх джерел формують кореневий блок етапу 1 блокчейн, який фіксує оновлену інформацію по UBI користувачів, винагороду, штрафні санкції тощо користувачів етапу 1.

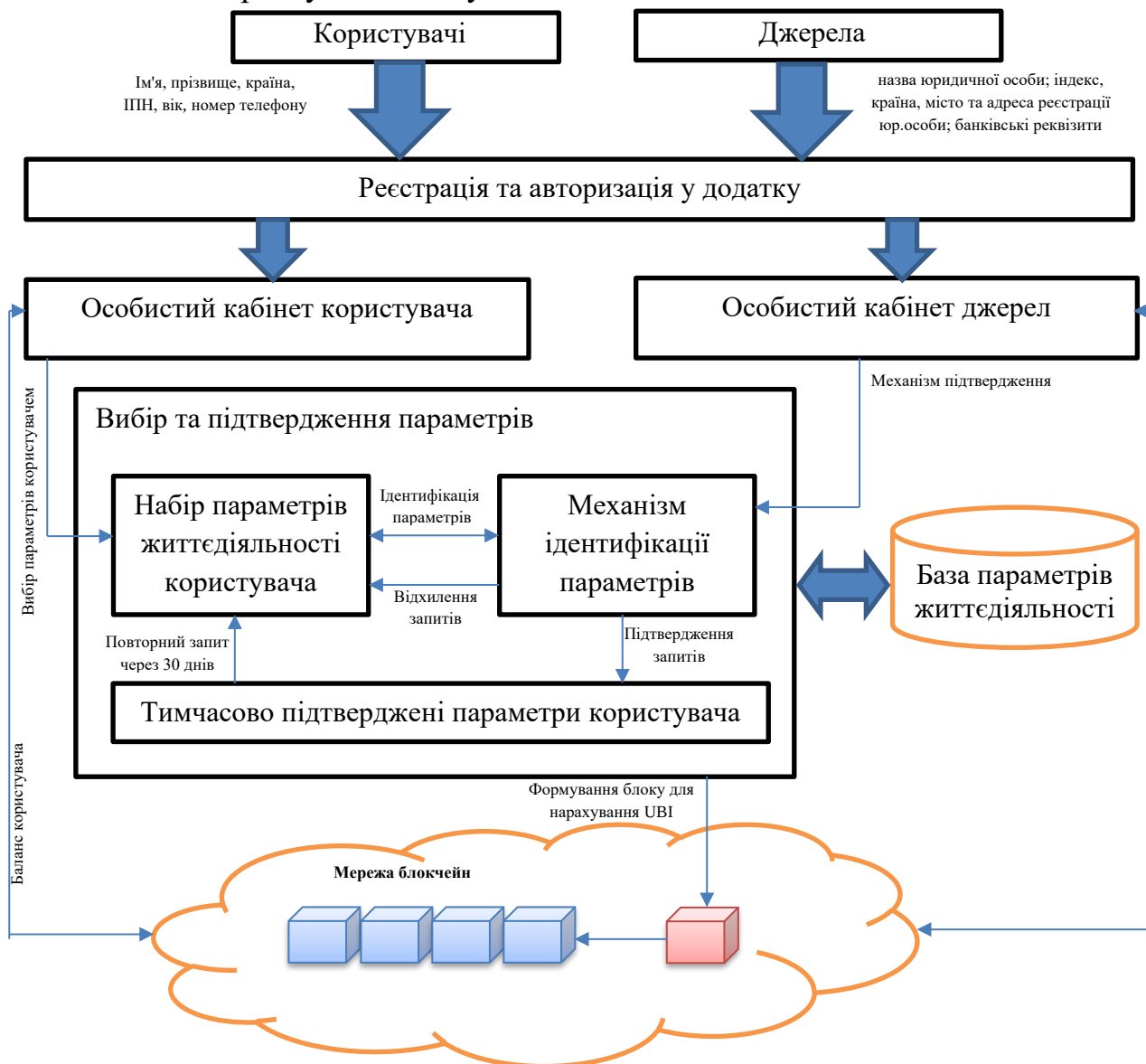

Рис. 2 – Концептуальна модель додатку для системи нарахування UBI

Таким чином завданням етапу 1 є формування добового UBI для кожного користувача та нерозповсюдження інформації про параметри користувача від одного джерела до іншого. Завдяки вбудованій математичній функції всередині блоків визначається частка винагороди джерел та адміністратора за минулий добовий цикл нарахування UBI.

Етап 2. Адміністратор та ідентифікатор синхронізують час. Ідентифікатор формує блок, де після синхронізації фіксуються всі транзакції. До сформованих блоків ідентифікатора і адміністратора

додається кореневий блок етапу 1. Відбувається об'єднання блоків у ланцюзі (дерево Меркла), формується кореневий блок етапу 2.

Завдання другого етапу створити розподілену мережу блокчейн, оновити реєстри транзакцій і зарахувати на $Ulam(ik)$ UBI кожному користувачу.

Такий процес характеризує добовий цикл формування блоків в мережі блокчейн. Необхідність адміністратора в ланцюзі обумовлена тестовим періодом блокчейн UBI, коли частково або повністю будуть відсутні інші учасники блокчейн.

Запропонований авторами підхід до системи нарахування UBI на основі технології блокчейну має ряд переваг:

- Диференційований UBI та скасування всіх соціальних виплат, що забезпечує більш справедливий розподіл коштів.
- Технологія блокчейн автоматизує та робить безпечним нарахування UBI, а розподілений алгоритм роботи створює децентралізовану систему нарахування UBI.
- Збільшення швидкості фінансових транзакцій.
- Створення нових економічних ланцюжків: виробник послуг та товарів і споживач.
- Зменшення навантаження на соціальну сферу держави за рахунок спрощення процесу адміністрування соціальних виплат громадянам.
- Безготівковий обіг коштів у системі UBI спростить податкове адміністрування.
- Впровадження штучного інтелекту дозволить аналізувати та моделювати розвиток UBI, а також виявляти шахрайство або змову учасників завдяки аналізу великих даних як усередині мережі так і з відкритих джерел даних.
- Масштабованість мережі UBI – можливість роботи як у окремій державі, і на міждержавному рівні.
- На основі статистики бази даних системи UBI, можна зробити кореляцію параметрів користувачів та потреб суспільства.
- Також слід відмітити можливі недоліки від впровадження системи нарахування UBI за допомогою блокчейн-технології:
 - Значні витрати на безпеку системи та персональні дані користувачів.
 - Визначення параметрів та їх оцінка є дискусійним та спірним питанням в суспільстві.
 - Законодавство окремої країни та міжнародне законодавство.
 - Інфляція та інші економічні коливання, до яких частково може призвести впровадження системи UBI.

– Шахрайство, змова учасників та залежність користувачів від джерел.

– Міжнародна інтеграція системи UBI.

Висновки. Отже, враховуючи усі переваги та недоліки впровадження системи UBI, можливо і справді урядам держав, варто звернути увагу на безумовний базовий дохід як напрям ефективного розвитку суспільства та економіки. Підтвердженням цього є резолюція дослідника з університету Гельсінкі Йоганнеса Кананена: «Наразі існує понад сто механізмів соціального страхування, то чому б не замінити їх тільки одним, це було б бюрократично набагато простіше, і люди матимуть свободу вибору для себе, що їм робити в суспільстві» [12]. Безготівкова форма розрахунку, якщо навіть не витіснить готівковий обіг коштів, то домінуватиме в майбутньому. Технологія блокчейн, яка узгоджена з регулятором в особі держави, має більш перспективне впровадження у фінансовий сектор, ніж існуючі фінансові методи реалізації транзакцій через свою меншу ефективність.

Роль штучного інтелекту в соціальній та економічній галузі життєдіяльності людини буде тільки зростати і ефективність збільшиться, особливо якщо штучний інтелект матиме доступ до єдиної, повної, актуальної та структурованої інформації про параметри життєдіяльності людини.

Проблема розподілу капіталу, зростання фінансової несправедливості та зв'язок цих факторів із соціальними обуреннями в країнах потребує універсальних економічних механізмів. Автоматизація та роботизація не тільки створить проблему трудової зайнятості людини, а й створить проблему переоцінки цінностей людини та глобальної стратегічної концепції розвитку як особистості, так і суспільства загалом. Це все свідчить про необхідність впровадження моделі UBI які дозволять вирішити зазначені проблеми у суспільстві.

Література

1. Колот А.М., Герасименко О.О. Безумовний базовий дохід у дзеркалі нової соціоекономічної та епідеміологічної реальності. Демографія та соціальна економіка. 2022. №1, (47). С. 103-124. <https://doi.org/10.15407/dse2022.01.103>

2. Безумовний базовий дохід після війни в Україні: чи доцільно? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/5/686659/>

3. Friedman M. The Case for the Negative Income Tax: A View from the Right. In: Issues of American Public Policy, ed. by J. H. Bunzel. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. 1968. P. 111—120.

4. Hajek, F. Law, legislation and freedom: contemporary understanding of liberal principles of justice and politics Moskow: IRISJeN [in Russian]. 2006. P. 644.

5. Klifford, H. D. The deceitfulness of the idea of a balanced budget. *National interests*, 4, 2013.
6. Бодров В. Г. Концепція універсального базового доходу як основа політики соціального вирівнювання та підвищення якості життя. *Національна економіка. Інтелект XXI*. 2019. № 5. С.24-29.
7. Гончарова С. Ю., Гончаров А. Б. Соціальна концепція гарантованого (базового) доходу населення. *Бізнес Інформ*. 2016. № 4. С. 138-142.
8. Другопольський О. В., Другопольська Т. І. Концепція безумовного базового доходу як альтернатива бісмарківській моделі держави добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 2 (30). С. 32–46.
9. Ковтун Н. М., Шкіль Л. Л., Венцель Н. В. Безумовний базовий дохід як фактор нівеляції соціальних ризиків в умовах модернізаційних викликів INDUSTRY 4.0. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2021. Вип. 1 (89). С. 76-87
10. Корчинська О.О. Безумовний базовий дохід як інструмент управління бідністю. *Інтелект XXI*. 2018. № 2. С. 98-101.
11. Лантух К. О. Безумовний базовий дохід як альтернативний підхід до бюджетного фінансування гарантованих державою соціальних послуг. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. інт.-конф. (м. Острого, 21 жовт. 2022 р.)*. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. С. 167-172.
12. Безумовний базовий дохід – утопія чи майбутнє? URL: <http://ua.euronews.com/2017/02/21/universal-income-a-game-changer-or-futile>

Бирський Віталій Валерійович
кандидат економічних наук, доцент
ІННІ ім. Ю.М. Потебні ЗНУ
Запоріжжя, Україна

Глушчевський В'ячеслав Валентинович
доктор економічних наук, професор
ІННІ ім. Ю.М. Потебні ЗНУ
Запоріжжя, Україна

Голомб Вікторія Володимирівна
кандидат економічних наук, доцент
ІННІ ім. Ю.М. Потебні ЗНУ
Запоріжжя, Україна

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ Й ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД: СИНЕРГІЯ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ, СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Аналіз сучасних соціально-економічних викликів для України та їхнього впливу на післявоєнне відновлення; вивчення Європейського досвіду державного регулювання підприємницької діяльності в контексті синергії циркулярної та соціальної економіки; розробка першочергових заходів державного управління з вирішення питань економічної безпеки України.

Annotation. Analysis of modern socio-economic challenges for Ukraine and their impact on post-war recovery. Study of the European experience of state regulation business activity in the context of synergy the circular and social economy. Development the priority measures of state administration to solve issues economic security in Ukraine.

В останні роки, з початком повномасштабного російського вторгнення Україна зіткнулась з безпрецедентним рівнем загроз в національній безпеці. Загроз, які несуть ризики існування для самої країни. Мова зараз йде не лише про часткову втрату суверенітету тимчасово окупованими територіями через військові дії й енергетичний тероризм, але й вагомий вплив соціально-економічної та демографічної складових.

Навпроти, в українському інформаційному просторі активно впроваджуються тези про швидке відновлення економічного зростання в післявоєнний період, швидкий вступ України до складу країн Європейського Союзу, розвиток масштабних інфраструктурних проектів тощо.

Невідповідність надскладної реальної соціально-економічної ситуації й свідоме формування завищених очікувань серед населення можуть мати негативні наслідки для суспільства й країни в цілому й сприяти внутрішній політичній дестабілізації в Україні у післявоєнні роки. Саме тому, актуальними завданнями даного дослідження є:

- аналіз сучасних викликів, з якими зіткнулась Україна й їхнього впливу на формування стратегії відновлення соціально-економічного зростання;

- дослідження Європейського досвіду підприємництва в контексті синергії циркулярної та соціальної економіки, як пріоритетного напрямку інтеграції України до євроекономічної спільноти;

- розробка першочергових заходів державного управління з вирішення питань економічної безпеки України.

Спадком Радянського Союзу для України на протязі трьох десятиліть залишалась деформована структура суспільного виробництва. Її недоліками були:

- орієнтація на видобуток корисних копалин, таких як вугілля та залізна руда, висока питома вага важкої та металургійної промисловості у суспільному виробництві, що також виступали вагомим фактором у формуванні експортного потенціалу країни;

- низька енергоефективність як економіки в цілому, так й державного та приватного секторів. Як наслідок, спостерігалась висока залежність від імпорту енергоресурсів, таких як природний газ та нафта, на фоні недостатньої уваги власному розвитку їхнього добутку;

- не здатність переробної промисловості задовольняти потребам проміжного та кінцевого попиту за асортиментом, особливо високотехнологічної продукції.

Негативними наслідками цього було унеможливлення швидкого економічного зростання в Україні. Макроекономічні дослідження свідчать, що високорозвинуті країни досягали свого успіху завдяки високотехнологічному сектору та інноваціям, оскільки найбільша додана вартість утворюється саме в ньому. В той же час, економіка ресурсного типу в сучасному світі лише має шанси на виживання. Іншою негативною стороною була висока імпортозалежність України та значна шкода навколишньому середовищу через його забруднення та утворення відходів.

З початком повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 р., велика частина територій України виявилась під тимчасовою окупацією. Сюди увійшли території Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської областей та Автономної Республіки Крим. За географічною ознакою, концентрація важкої та металургійної промисловості належала саме північному та південному сходу. Через бойові дії, велика кількість

галузевоутворюючих підприємств опинились в окупації, або були знищені. Таким чином, можна констатувати, що Україна одномоментно втратила вагомую частку бюджетоутворюючих підприємств та експортного потенціалу.

Іншим традиційним конкурентоспроможним сектором вітчизняної економіки виступав агропромисловий комплекс. За даними Державного комітету статистики, загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні, без врахування Автономної Республіки Крим, складала 41329 тис. га [1]. За попередніми найбільш песимістичними оцінками, їхня втрата на сьогоднішній день може досягати 25-28% від загальної площі. Слід враховувати, що повернуті після деокупації території не можуть одразу використовуватись за сільськогосподарським призначенням, оскільки потребують розмінування та очищення. Таким чином, ще одна фундаментальна складова експортного потенціалу України понесла вагомі втрати, в тому числі, внаслідок планомірного знищення ворогом відповідної інфраструктури для зберігання та транспортування сільськогосподарської продукції. Так, за даними [2], у 2022 р. падіння сукупного експорту за всіма галузями склало -42,4%.

Враховуючи вищесказане, національна безпека України опинилась під загрозою не лише внаслідок військових дій, але й через складний соціально-економічний стан. Це одразу позначилось на темпах економічного падіння, бюджетному дефіциті та стабільності національної валюти.

За офіційними даними [3], падіння валового внутрішнього продукту у 2022 р. склало -29,1%. Найбільший спад у річному вимірі був зафіксований у будівництві (-67,6%), транспорті (-44,3%) та переробній промисловості (-43,1%).

Бюджетний дефіцит у 2022 р. за даними Міністерства фінансів України, склав 914,9 млрд. грн., або 17,62% від фактичного обсягу ВВП [4]. Основні параметри Державного бюджету на 2023 р. передбачають рівень дефіциту до 20,6% за умов зростання ВВП на +3,2%. В той же час, Європейський Банк Реконструкції та Розвитку у вересневому звіті 2023 р. прогнозує зростання економіки України в цьому році лише на +1,0% [5]. За такого сценарію, дефіцит Державного бюджету у 2023 р. може перевищити 21%.

З макроекономіки відомо, що жодна країна світу не може існувати в умовах такого дефіциту бюджету й зберігати фінансову стабільність. Тому, слід погодитись з тезою про те, що в останні 2 роки економічна безпека України повністю залежить від фінансової допомоги країн-союзників. Основними донорами української економіки є США, країни ЄС та МВФ. У 2022 р. сукупний обсяг цих надходжень склав 32,2 млрд. дол. Особливістю допомоги від США є те, що вона надходила у формі безповоротних грантів, а її обсяг склав 12,0 млрд. дол. Фінансова

допомога з інших джерел надходила на поворотній основі під невеликий відсоток. Станом на вересень 2023 р. від союзників України протягом цього року надійшло 31,1 млрд. дол., з них 9,8 млрд. дол. від США. Таким чином, на сьогоднішній день Україна є фінансово не спроможною й критично залежить від міжнародних донорів, що на пряму впливає на бюджетний процес 2024 р. Ситуація погіршується стрімким зростанням державного боргу, що буде гальмувати майбутнє соціально-економічне відновлення країни.

Введена у 2022 р. фіксація курсу національної валюти мала на меті зупинити її швидку девальвацію, що було успішно зроблено. Однак, у довгостроковій перспективі така грошова політика загрожує негативними наслідками:

- зовнішня торгівля України втратила інструмент адаптації валютного курсу до коливань на світовому ринку, що загрожує виникненню нерівноважних станів. Так, завищений фіксований курс національної валюти продовжує знищувати український експорт, оскільки на світовому ринку такі товари стають менш конкурентоспроможними через неспроможність адекватного відображення цінових змін в умовах наявного попиту й пропозиції. З іншої сторони, завищений фіксований курс національної валюти сприяє зростанню імпорту на внутрішньому ринку. Такі диспропорції у міжнародній торгівлі ще сильніше послаблюють гривню;

- з встановленням фіксованого курсу одразу виникає тіньовий валютний ринок, що еластично реагує на всі зміни. Значні відхилення між офіційним та тіньовим рівноважним валютним курсом створюють додаткові ризики фінансових криз та загрожують економічній стабільності. Це відбувається через втрату довіри до національної валюти населенням та інвесторами й відтік капіталу;

- з правової точки зору, основною конституційною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці. Однак, впровадивши фіксований курс, НБУ фактично відмовився від монетарної незалежності. Тим самим, він суттєво обмежив свою здатність впливати на внутрішню макроекономічну політику.

Таким чином, короткострокова фіксація курсу в певних умовах може бути корисною для стабілізації валютного ринку. Але, у довгостроковій перспективі вона несе потенційні ризики та негативні наслідки.

Наступним викликом для України є критична структура демографічного стану населення за віковою ознакою та трудових ресурсів в тому числі. Нестача кваліфікованої робочої сили може не лише звести нанівець будь-які міжнародні ініціативи з повоєнної відбудови України, але й унеможливити майбутній економічний

розвиток. Останній суцільний перепис населення проводився у 2001 р. Далі, облік чисельності наявного та постійного населення відбувався шляхом реєстрації народжуваності, смертності та міграції. З наявних статистичних даних відомо, що з 1990 р. по 2022 р. постійне населення в Україні скоротилось з 51557 тис. осіб до 40998 тис. осіб [7]. Особливу тривогу демографів викликає режим відтворення, а саме, падіння народжуваності. Якщо у 1990 р. чисельність дітей віком до 14 років дорівнювала 11084 тис. осіб, то у 2022 р. – лише 6120 тис. осіб. Перманентне скорочення чисельності дітей означає відповідне зменшення чисельності жінок фертильного віку з лагом запізнення у 15 років, що в свою чергу призводить до ще більшого падіння народжуваності у майбутньому. Виникає замкнене коло, негативним наслідком якого також є зростання питомої ваги людей пенсійного віку, або старіння населення. Це, в свою чергу, збільшує навантаження на працездатне населення.

За прогнозами ООН від 2020 р., за базовим сценарієм, до 2100 р. чисельність населення України може скоротитись до 17,6 млн. осіб, з довірчим інтервалом 11,3-28,2 млн. осіб та рівнем достовірності 95% [7]. Даний прогноз будувався до повномасштабного вторгнення й не враховує падіння народжуваності в останні роки на 28%, міграцію населення, зростання смертності. За останніми даними, Україну покинули близько 6 млн. жінок та дітей й зараз неможливо оцінити частку тих, хто вирішить повернутись після припинення бойових дій [8]. Тому, масштаби цієї проблеми ще належить оцінити в майбутньому. Однак, вже зараз можна констатувати, що для української нації це є справжнім викликом, який загрожує національній безпеці, поряд з іншими загрозами.

Несприятлива демографічна динаміка й соціально-економічний стан будуть продовжувати створювати додаткове навантаження на Державний бюджет у довгостроковій перспективі. Так, у 2023 р. витрати на соціальний захист та забезпечення населення й підтримку ветеранів становили 454,4 млрд. грн., або 34,2% від його доходної частини [4], з яких більша частка витрачалась на пенсійне забезпечення. Це в 2,6 рази більше, ніж державні видатки на охорону здоров'я й у 2,9 разів більше, ніж видатки на освіту. Старіння населення, низький середній рівень доходів, перспективи подальшого зростання тарифів на комунальні послуги, необхідність соціального захисту ветеранів війни й їхньої адаптації посилюють соціальну значимість державної підтримки вразливих верств населення.

Отже, Україна стикнулася з безпрецедентно важкими викликами й на сьогоднішній день фінансова допомога від міжнародних партнерів відіграє вирішальну роль у забезпеченні економічної стабільності. З іншої сторони, ця допомога не є безкінечною, на відміну від тих

актуальних проблем, що розглядались вище й носять довготерміновий характер. Тому, головним завданням для України на сьогодні є максимальне використання Європейського досвіду з розвитку підприємництва, яке повинно стати економічною опорою післявоєнного відновлення.

Натомість, певні експертні кола та представники державної влади обіцяють суспільству швидкий вступ України до складу ЄС, хоча це є технічно неможливим. Слід розуміти, що вступ до ЄС означає: повне узгодження національного законодавства з Європейською правовою системою; спільну систему загальнолюдських цінностей, у формі демократичного державного устрою, верховенства права й захисту прав людей; здатність національної економіки витримувати чисту конкуренцію. Ці вимоги відомі як Копенгагенські критерії для отримання членства в ЄС будь-якою країною й потребують певної процедури узгоджень й тривалої адаптації всіх секторів економіки в межах перехідного періоду. Їх слід сприймати не як обмеження, а як необхідні умови для того, що країна зможе повноцінно існувати в рамках єдиного європейського економічного простору.

На сьогоднішній день Україна не відповідає жодному з цих критеріїв. Натомість, починаючи з 2019 р. відбувається поступове згортання життєво необхідних та започаткованих раніше реформ:

- успішно започаткована реформа децентралізації, з використанням Європейського досвіду, передбачала розвиток місцевого самоврядування, як основи збалансованого регіонального розвитку. Механізмами її реалізації повинні були стати перерозподіл повноважень центральної виконавчої влади на місця та створення відповідної ресурсної основи в межах територіальних громад. На сьогоднішній день в цьому напрямку реформування відбуваються прямо протилежні процеси;

- підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС стало важливим етапом в реалізації стратегії національного розвитку. Цей крок зумовив необхідність реформування енергетичного ринку та приведення моделі його функціонування до засад Єдиного енергетичного ринку країн ЄС. Старт реформи був даний до 2019 р. З тих пір, численні експерти відмічали фундаментальні проблеми в оптимізації роботи даного ринку: жорстке державне регулювання, замість механізмів ринкового ціноутворення; неналежне виконання своїх функцій Національним енергетичним регулятором [9-11].

Таким чином, за Копенгагенськими критеріями Україна не наближалась, а навпаки, віддалялась від норм ЄС.

На початку ХХ сторіччя проблема забезпечення стійкого економічного розвитку набула глобального характеру. За визначенням ООН, він повинний «відтворювати цілісність екосистеми Землі й не

створювати загрози майбутнім поколінням» [12]. Розвинуті країни, в тому числі країни ЄС погоджуються з даною концепцією й активно займаються її впровадженням. Для України це означає, що її нормативно-правове поле й реальний сектор економіки також повинні бути готовими до цих змін. Суспільству слід погодитись з тим, що відтворення цілісності екосистеми потребує значних витрат, які не збільшують миттєво добробут населення, а мають на меті збереження навколишнього середовища.

Практичним відображенням концепції сталого розвитку є циркулярна економіка. Конкурентними перевагами в даному випадку є не лише техніко-економічні характеристики продукції, але й соціальна відповідальність бізнесу. В парадигмі циркулярної економіки життєвий цикл товарів не має кінцевого терміну споживання, а підлягає повторній переробці та подальшому використанню. До принципів циркулярної економіки слід віднести [13, 14]:

- мінімізацію споживання первинних природних ресурсів за рахунок зростання ресурсовіддачі; впровадження таких технологій виробництва, що мінімізують обсяги відходів та дозволяють їх використання в якості вторинної сировини; кінцева продукція після завершення строку її експлуатації також повинна підлягати подальшій переробці;

- зведення до мінімуму забруднення природного середовища за рахунок технологічних інновацій; повний перехід від традиційних до «зелених» та відновлювальних джерел енергії.

Як зазначалось вище, соціальна спрямованість бізнесу потребує більших витрат. Тому, вивчення європейського досвіду підприємницької діяльності в контексті державного управління з метою його переймання є важливим етапом даного дослідження. Державна політика з цього приводу уособлюється в регуляторних принципах, які діють на всій території ЄС [15]:

1. Державне стимулювання діяльності малого та середнього бізнесу на умовах їхньої прибутковості. Комплекс практичних заходів передбачає популяризацію підприємництва через систему загальної освіти, спрощення процедури передачі бізнесу спадкоємцям, активне залучення мігрантів та зменшення гендерного розриву в бізнесі;

2. В разі банкрутства, якщо воно не мало ознак шахрайства, підприємець повинний як найскоріше отримати повторний шанс для відкриття бізнесу;

3. Спрощення процедури й мінімізація витрат на адміністрування малого та середнього бізнесу. Для цього, всі регуляторні ініціативи повинні проходити обов'язкові обговорення, а їхній вступ в дію повинний відбуватись у визначені дати; спрощений податковий облік; непопулярні заходи не повинні посилювати адміністративний тиск;

4. Мінімізація витрат та часу на адміністрування бізнесу шляхом впровадження «єдиного вікна», з використанням сучасних комунікацій. Також даний принцип передбачає скорочення видів діяльності, що потребують узгодження дозвільної документації;

5. Залучення малого та середнього бізнесу до державних закупівель за допомогою поширення відповідної інформації та прозорості вимог до контрагентів;

6. Допомога малому та середньому бізнесу у залученні зовнішніх джерел фінансування через державні цільові фонди та розвиток ринку венчурного капіталу, програми мікрокредитування;

7. Залучення малого та середнього бізнесу до роботи на єдиному Європейському ринку через стандартизацію та уніфікацію національного правового поля;

8. Сприяння впровадженню інновацій у господарську діяльність через державну освітню діяльність, яка передбачає стандартизацію системи компетенцій для всіх країн ЄС та доступ бізнесу до науково-дослідної інфраструктури в рамках розробки інноваційних проектів;

9. Створення умов, які забезпечують вирішення екологічних проблем бізнесом. До них належать масове впровадження систем екологічного менеджменту, податкові пільги та субсидії;

10. Створення умов й популяризація переваг міжнародної торгівлі для малого та середнього бізнесу.

Кожний з цих принципів підкріплений рядом практичних заходів, обов'язкових для виконання державними органами й за якими виконується оцінка ефективності їх впровадження. Такий підприємницький досвід дозволив Європейському Союзу планомірно реалізовувати концепцію сталого розвитку та засадах синергії циркулярної та соціальної економіки й досягти виробництва ВВП малим та середнім бізнесом на рівні 55%-60%. Натомість, в Україні діючі принципи регуляторної політики виходять з доцільності, адекватності, ефективності, збалансованості, передбачуваності та прозорості. На нашу думку, ці категорії є необхідними, але недостатніми для вирішення існуючих проблем. Вони не містять орієнтирів, а ефективність їхньої реалізації не може бути оцінена кількісно.

Таким чином, детальний аналіз сучасних викликів, з якими зіткнулась Україна показав, що на сьогоднішній день країна має критичну залежність від фінансової допомоги союзників, а накопичені соціально-економічні та демографічні проблеми мають довготривалий характер впливу на майбутнє відновлення. Тому, ми вважаємо, що Україна повинна якнайшвидше повернутись до виконання Копенгагенських критеріїв й використовуючи Європейський досвід, обрати шлях сталого розвитку на засадах циркулярної та соціальної

економіки. Для цього, першочергові заходи державного управління повинні включати:

- Україна зараз має всі можливості, щоб змінити деформовану структуру суспільного виробництва, які дісталась у спадок від Радянського Союзу й недоліки якої було висвітлено вище. Частково знищені вугільна й металургійна галузі належали економіці лінійного типу, були ресурсовитратними й наносили непоправну шкоду навколишньому середовищу. Ці галузі не підлягають відновленню. Натомість, першочерговим завданням є створення інвестиційного клімату, максимального скасування регуляторних обмежень, правового захисту інвесторів. Зовнішні інвестиції будуть сприяти технологічному розвитку й зростанню продуктивності праці;

- відмовитись від практики фіксації валютного курсу, або виконувати його систематичне коригування;

- оскільки демографічна ситуація створює реальні загрози національній безпеці, у післявоєнний період необхідно створювати максимально сприятливі умови для повернення мігрантів з за кордону, відмовившись від кримінального переслідування тих осіб, які виїхали за переконаннями;

- зупинити процес демонтажу життєво необхідних для країни реформ й розпочати виконувати Копенгагенські критерії;

- докорінним чиним змінити ідеологію державної регуляторної політики. Держава повинна не заважати, а створювати умови для розвитку малого й середнього бізнесу, який повинний стати базою економічного відновлення.

Література

1. Державна служба статистики України. Економічна статистика / Економічна діяльність / Сільське, лісове та рибне господарство [Електронний ресурс]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm

2. Державна служба статистики України. Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm

3. Державна служба статистики України. Економічна статистика / Національні рахунки [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm

4. Міністерство фінансів України. Бюджет 2022 року [Електронний ресурс]. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538

5. Європейський банк реконструкції та розвитку. Regional economic prospects: september 2023 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ebrd.com/rep-0923.pdf>

6. Державна служба статистики України. Демографічна статистика / Структура населення України за віковими групами [Електронний ресурс]. URL: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua/dem/piramid/all.php>

7. The Lancet: Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study [Електронний ресурс]. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30677-2/fulltext#seccestitle210](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30677-2/fulltext#seccestitle210)

8. The Guardian: Ukraine's birth rate plummets in aftermath of Russian invasion, data shows [Електронний ресурс]. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/aug/02/ukraines-birth-rate-plummets-in-aftermath-of-russian-invasion-data-shows>

9. Бохонко І.В. Особливості формування ринку електроенергії України на конкурентних засадах. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. №3(15). С. 33-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2015_3_10

10. Писанко С.В., Романюк Р.В. Стратегія та ризики при реформуванні ринку електроенергетики в регіонах України. Економічний часопис Волинського національного університету ім. Л. Українки. Луцьк, 2021. №1(25). С. 16-27.

11. Павлов К.В., Павлова О.М., Романюк Р.В. Організаційно-економічний механізм реформування електроенергетичного ринку в регіонах України. Монографія. Луцьк: «Волиньполіграф», 2021. 221 с.

12. Latoszek E., Proczek M., Krukowska M. (2016), Koncepcja zrównoważonego rozwoju w teorii i praktyce ONZ. Zrównoważony rozwój a globalne dobra publiczne w teorii i praktyce organizacji międzynarodowych. Dom Wydawniczy Elipsa. Warszawa, 25-64.

13. Ярошевська О. В., Залунін М. М. Критерії та обмеження циркулярної економіки в переробній промисловості України. Науковий вісник Полісся. Чернігів : НУЧП, 2020. № 1 (20). С. 12–19.

14. Ozhohanych T., Iermakova O., Klenin O., Dolinskyi L., Glushchevsky V. and Tkach O. Circular economy: the future of aquaculture sector in Ukraine. IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. 1126 (2023) 012008. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1126/1/012008/pdf>. ISSN 17551307.

15. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – “Think Small First” – A “Small Business Act” for Europe {SEC(2008) 2101}. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52008DC0394&rid=2>

Мажник Лідія Олександрівна
кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту,
логістики та інновацій
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця
м. Харків, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-9546-896X>
lidia.mazhnik@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЦИФРОВИХ ІННОВАЦІЙ У СОЦІАЛЬНОМУ ПІДПРИЄМНИЦТВІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Розглянуто головні ознаки соціального підприємництва, характерні для вітчизняного сектору економіки. В цілому акцентовано увагу на базових складових цифрової трансформації для України. Перелічено специфічні ознаки, що являють собою сучасні цифрові інновації у соціальному підприємстві.

Annotation. The main features of social entrepreneurship, characteristic of the domestic sector of the economy, are considered. In general, attention is focused on the basic components of digital transformation for Ukraine. The specific features that represent modern digital innovations in social entrepreneurship are listed.

Еволюційний підхід розвитку людства, безпосередньо пов'язаний із соціально-економічним розвитком суспільства на сьогоднішній день відзначає кризові явища серед відповідних наукових теорій. Зазвичай науковці соціальних та економічних наук опосередковано пов'язують події що відбуваються у просторі наукових досягнень на кшталт як досягнення квантових фізиків та космологічних теоретиків [4, 5]. Проте на сьогодні в історії людства вже існує достатня кількість теоретичних та прикладних досліджень щодо наявності взаємозв'язку численної кількості компонентів частин по відношенню до цілого, що безпосередньо стосується структур та інститутів у багатьох сферах суспільного життя та розвитку.

Разом з тим матеріалістичний підхід набуває розповсюдження та здійснює активний вплив на стільки, що відбуваються значні глобальні трансформації, у тому числі серед соціально-економічних систем. Вагомий внесок у розгляд та дослідження проблем, які пов'язані з розробкою теоретично-прикладних аспектів соціального підприємництва здійснили такі науковці Bolton M., Braunerhjelm P., Dees J., Defourny J., Maretich M., McLean M., Nyssens M., Omarov E., Osberg S., Peredo A., Rhenman E., Roger L., Stuart Hamilton, Thomas C., Алворд С., Борнштейн Д., Вей-Скіллерн Дж., Віравардена Дж., Вурро С., Джавед А.,

Діс Г., Дрейтон Б., Дрейтон Б., Кикал Д., Кікал Дж., Лайонс Т., Маджид А., Маклін М., Макміллан А, Мейр Дж., Морт Г., Нобоа Е., Остін Е., Перріні Ф., Робінсон Дж., Рогалін Я., Сафаров С., Стівенсон Х., Спреклі Ф., Фоулер А., Шоу Е., Ясир М. та інші.

Серед українських науковців, що приділили уваги дослідженню проблем соціального підприємництва, можна відзначити роботи таких учених Біланич Л., Галушка З., Голуб М., Гончарова М., Гусак Н., Давидовська Г., Долуда Л., Кабаченко Г., Каменко І., Кіреєва О., Кірсанова Ю., Коваленко Н., Кожем'яченко О., Корнецький А., Луговенко Н., Лункіна Т., Назарук В., Наумова М., Руда М., Свинчук А., Солосіч О., Туманова А., Удодова В., Шаповал В., Шаульська Л. та інші.

Варто відзначити, що більшої популярності набуває тема соціального підприємництва серед вітчизняних дослідників, де цифрові інновації відіграють вагомий вплив у комунікаційних процесах. Проте варто зазначити, що незважаючи на підвищення зацікавленості до означеної підприємницької діяльності серед науковців все ще тема саме соціального підприємництва в умовах війни лишається не в повній мірі розглянутою та потребує уточнень та додаткового розгляду аспектів щодо класифікаційних ознак, узгодження понятійно-категоріального апарату, а також виявлення та формування проблемних аспектів розвитку в умовах російської збройної агресії та військових дій.

Аналіз понять «соціального підприємництва» та «соціальних підприємств» вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволяє сформулювати узагальнене визначення щодо означених понять, яке на думку автора є на даний момент актуальним відповідно до вимог сучасності щодо цифрових інновацій та війни. Вітчизняне соціальне підприємництво за даними [с. 136, 8] представляє собою вид діяльності, що відповідає двом основним напрямам суб'єктів господарювання: працевлаштування вразливих верств населення та/або надання переважно соціальних, культурних, освітніх та інколи інших видів послуг населенню. Головна відмінність означеного виду підприємств їх соціальна орієнтація, сутність якого полягає у різноманітній діяльності на благо громади. На сьогодні класифікувати вітчизняні соціально-орієнтовані підприємства можна за двома напрямками: соціальним і комерційним. Соціальне спрямування підприємництва передбачає наявність рівня відповідності підприємства своїй соціально-орієнтованій місії діяльності. Комерційні підприємства соціального підприємництва дозволяють працевлаштованим громадянам заробляти.

Розглядаючи моделі соціального підприємництва варто більш детально зупинитися на досвіді інших країн (див. у табл. 1, за даними [с. 22–24, 2]).

Варто зазначити, що швидкість змін і трансформаційних процесів неодмінно прискорюється та вже має великий досвід серед країн. Проте

сьогодні на процеси, що відбуваються на Україні здійснюють вплив критичні нетипові події, які виступають каталізатором, як наприклад, covid чи російська збройна агресія, різноманітні екологічні, техногенні та стихійні лиха, що дозволяють та зазвичай просто примушують організовуватися, здійснювати переформатування і тотальну перебудову різноманітних систем, структур та суспільних інститутів, що застаріли та не відповідають сучасним вимогам часу на регіональних та державному рівнях. Слід зазначити, що на жаль до таких систем відноситься соціальне підприємництво. Трансформаційні процеси якого активно проявляються у швидко змінному середовищі, що набуває активного розвитку.

Таблиця 1

Аналіз підходів іноземного досвіду до соціального підприємництва

Країна	Характеристика
Німеччина	Соціальні підприємства працюють у формах кооперативів (Genossenschaften), фондів (Stiftungen), асоціацій (Vereinen), товариств із обмеженою відповідальністю (Gmbhs)
Бельгія	Не має чітких правових меж. У 1996 р. з'явилося законодавство про компанії із соціальною місією (social purpose company), що намітило розмаїття юридичних форм соціальних підприємств. Федеральне законодавство не обмежує обсягів підприємницької діяльності і не передбачає розподілу прибутків між засновниками (допускаючи окремі механізми зниження їхніх витрат)
Греція	Передбачає три категорії соціальних підприємств: інтеграційні соціальні кооперативи (основа діяльності – соціальна і трудова інтеграція осіб, які опинилися у важкій життєвій ситуації); кооперативи соціальної опіки (виробляють товари й послуги для інвалідів, літніх осіб, осіб із хронічними захворюваннями тощо); кооперативні підприємства суспільного виробництва (працюють на свій регіон у сферах культури, екології, житлово-комунального господарства, підтримання місцевих традицій).
Польща	Передбачає три способи заснування соціального кооперативу: інституційний (через Центр суспільної інтеграції); некомерційною організацією чи органом місцевого самоврядування; індивідуальний. Засновник звільняється від сплати реєстраційного збору й може дістати одноразову грошову допомогу у визначених розмірах. Органи місцевої влади мають право замовляти в соціальних кооперативів певні послуги без проведення тендерів.
Чехія	Керуються положеннями Законів «Про господарські корпорації», «Про комерційні підприємства і кооперативи» (2012) та деяких інших.
Латвія	Законодавчо не врегульовані питання, що є причиною багатьох проблем із оподаткуванням (зокрема коштів, отриманих з європейського фінансування).

Війна значною мірою негативно вплинула на соціально-економічні процеси України, зокрема це наочно продемонстровано на рис. 1 [3].

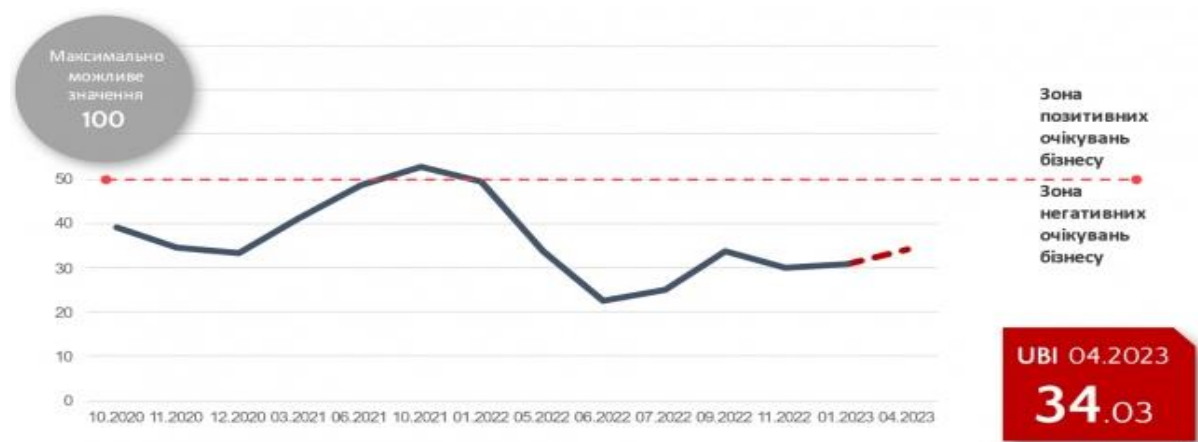

Рис. 1 – Динаміка індексу активності бізнесу України за 2020–2023 рр. (UBI – Ukrainian Business Index)

Статистичні дані [3] свідчать, що трохи більше 30 % вітчизняних підприємств у 2022 р. повністю або майже припинили власну діяльність. Проте варто зазначити, що все одно спостерігається позитивна динаміка розвитку активності бізнесу, бо 8 % підприємств вийшли на показники рівня 2021 р., а 8,9% підприємств зазначили зростання обсягів робіт порівняно з довоєнним періодом. Тобто вітчизняні підприємці активно реагують власними діями на швидкозмінне зовнішнє середовище із значними викликами та проблемними ситуаціями. Але порахувати та відслідкувати динаміку змін соціального підприємництва на рівні офіційної державної статистики глобально представляє значну складність, оскільки відсутні єдині регламентовані нормативно-правові вимоги щодо специфіки діяльності організацій та відсутності повного класифікованого переліку організацій соціального підприємництва із зазначенням показників та форм звітів. Бо на сьогоднішній день інститут соціального підприємництва і соціального бізнесу знаходиться на стадії активного формування і трансформацій у взаємозв'язку із іншими державними та соціально-економічними суспільними інститутами.

Слід зазначити, що до війни вітчизняний економічний розвиток суттєво гальмувався сформованими наслідками впливу глобальних подій, що пов'язані були з covid, зокрема за результатами опитування [3] значну більшість очікуваних перешкод розвитку підприємницької активності становили такі характеристики:

майже 50 % представляли собою низький рівень загального економічного стану платоспроможності населення країни;

близько 45 % становила відсутність прогнозованості розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку;

майже 35 % становлять непередбачувані дії держави, що можуть негативно вплинути на стан розвитку підприємницької активності;

близько 30 % становить показник фінансового забезпечення бізнесу, зокрема відсутність достатньої кількості капіталу;

близько 25 % становлять перешкоди з боку регуляторних та/або фіскальних органів;

трохи більше 20 % складає високий рівень податків та зборів та недоступність кредитних коштів для підприємців.

Інновації завжди виступали активним рушієм та поштовхом для розвитку багатьох систем та структур, варто зазначити, що саме цифрові інновації на даний момент для України створять підґрунтя та основний системний базис взаємодії громадянського сектору із підприємцями та державними структурами, а також представниками міжнародної спільноти. За рахунок достатнього рівня розвитку інформаційних технологій в Україні на сьогодні створено умови для впровадження цифрових інновацій, бо на даний момент це відносно найдешевший спосіб структуризації та організації процесів, що у перспективі технологічно рухатиме вперед на значній швидкості соціально-економічний розвиток України.

Оскільки значну кількість виникаючих гострих проблемних питань у соціально-економічній сфері державні структури не здатні врегулювати, то виникає потреба перекладати їх вирішення на підприємницькі структури (близько 90 % підприємств залучені до допомоги країні під час війни), що значно відволікає та заважає стрімкому розвитку в надзвичайно складних умовах під час війни. Тому переважна більшість суспільно-свідомих громадян самостійно організовує діяльність за рахунок волонтерства та створюючи соціальні підприємства для вирішення виникаючих нагальних проблемних питань.

Технологічний розвиток дозволяє це здійснювати достатньо оперативно та якісно за рахунок процесів діджиталізації. Варто зазначити, що на державному рівні відбувається значна підтримка та активізація суспільних процесів формування розуміння серед населення напрямів розвитку вітчизняної цифрової трансформації, яка є пріоритетним напрямом у реформуванні державних програм, навіть створено окремо міністерство цифрової трансформації [6]. Означені процеси мають певний перелік базових переваг для суб'єктів користування цифровими інноваціями, а саме:

швидкість взаємодії та швидкість надання послуги;

можливість відслідковувати характеристики та параметри бажаних результатів та ознаки суб'єктів взаємодії для забезпечення якості цифрових послуг;

цифровізація послуг гарантує фізичну безпеку громадянам у процесі надання цифрових послуг, що в умовах військових дій є надзвичайно вагомим фактором збереження життя;

можливість фіксування кількості та характеристик звернень, а також налагодження тісних комунікаційних взаємозв'язків між різними інститутами, структурами і безпосередньо громадянами, що значним чином надає багату кількість позитивних переваг створення відповідної розгалуженої системи надання послуг та взаємодії між суб'єктами.

Оскільки негативні наслідки війни неминучі, державні органи діють на перспективу активно впроваджуючи процеси цифрової трансформації у суспільне життя населення та підтримуючи розвиток робіт та роботизованої техніки, у тому числі сучасні технології штучного інтелекту, бо для органів влади України життя кожного громадянина завжди було пріоритетним та найціннішим ресурсом, а особливо це проявляється в умовах збройної російської агресії під час війни.

Проте варто зазначити, що існує перелік проблемних питань, які полягають у тому, що залишається певний відсоток населення України, який не підпадає під трансформаційні процеси впровадження цифрових інновацій, бо суттєво відстали від сучасних тенденцій впровадження змін з низки певних причин:

відсутність фізичного носія доступу до цифрових послуг (мобільного смартфона, планшету, ноутбуку або комп'ютеру);

відсутність знань, вмінь та навичок щодо володіння означеними послугами, наприклад, з причин поважного віку, бо існує значний відсоток населення віком 65 років та більше;

відсутність доступу до технологій, бо на жаль не всюди все ще є доступ до Інтернету у населених пунктах України, де організовано доступ до цифрових послуг.

Проте незважаючи на численні перепони щодо впровадження цифрових інновацій недоліки мають місце бути, але перспективи розвитку суспільного сектору переважають. За даними Міністерства цифрової трансформації з початку повномасштабного вторгнення з 24.02.2022 р. на 20 % зросла кількість унікальних користувачів додатку «Дія» та станом на 25.01.2023 р. становить 18,6 млн. користувачів [6], що у підсумку складає майже більше половини усього дорослого населення України, а саме близько 52 %. Варто зазначити, що кількість користувачів дорослого населення поступово невпинно збільшується, тож різниця між ступенем освоєння цифрових інновацій населенням за віковими категоріями не уклінно скорочується.

Бізнес і підприємництво трансформується та набуває сучасних ознак відповідно до вимог часу.

Отже, соціальне підприємництво представляє собою специфічне поняття єдиного підходу до якого на даний момент у науковців світу не склалось. На сьогодні відбуваються активні трансформаційні зміни щодо загальної сутності та безпосереднього складу соціального підприємництва. Варто зазначити, що каталізатором відповідних змін стала ланка послідовних процесів, що відбувалися на Україні, зокрема серед яскравих та найбільш значущих були такі як:

поширення євроінтеграційних процесів разом із поступовою активною демократизацією та популяризацією відкритості із розповсюдженням публічної звітності. Означені процеси значною мірою надають перевагу безпосередньо соціальному підприємництву, оскільки базовою ідеєю створення соціального бізнесу є задоволення суспільних потреб із вирішенням, яких на певний проміжок часу не можуть впоратися інші структури існуючих соціальних інститутів;

наявність певної обмеженості у діях, наприклад, під час covid та поява низки питань, що потребують негайного вирішення, наприклад, як під час російської збройної агресії. Вітчизняне соціальне підприємництво представляє собою значну динамічну систему, яка суттєво оперативніше та зазвичай креативно і якісно вирішує виникаючі проблемні ситуації, проте все ще продовжує лишатися пов'язаним із інститутами громадянського суспільства, оскільки зазвичай наявна сформована інформаційно-організаційна інституційна залежність.

Активізація суспільних дій у сфері соціального підприємництва і особливостей ведення та здійснення соціального бізнесу під час війни, а також швидке реагування державного сектору на легітимізацію нормативно-правового забезпечення у секторі соціального бізнесу значною мірою розширює сфери впливу та взаємодії між суб'єктами господарювання економічної діяльності, створює позитивні умови для швидкої імплементації означених змін, що в цілому сприяє зростанню якості процесів та підвищенню швидкості успішного соціально-економічного розвитку України, де перелік інновацій цифрових трансформаційних процесів відіграє рішуче значення в наявних сучасних обставинах під час війни.

До цифрових інновацій, які складають значну перевагу вітчизняних підприємств, у тому числі соціального підприємництва, відносять:

наявність розгалуженої системи цифрових інновацій у фінансово-економічній системі банківської сфери, яка є достатньо орієнтованою на споживачів, бо зазвичай відсутня потреба фізично взаємодіяти з представниками банківську, існує можливість створення рахунків та відкриття карток для певних нужд, що є значною перевагою у волонтерській діяльності та сфері соціального підприємництва під час

війни, коли перманентно виникає потреба вирішення поточних проблем у різних сферах суспільної діяльності;

перевід у сферу цифрових послуг багатого переліку рутинних процесів, що раніше утворювали черги для суспільства у відповідних інституційних системах громадської діяльності, а також створення цифрових баз даних за рахунок здійснення автоматизації цих процесів;

створення підґрунтя для подальшого розвитку розгалуженої системи цифрових послуг та поширення процесів подальшої цифровізації та автоматизації надання послуг населенню України у сфері фінансово-економічних та логістичних, а також освітніх та інших послуг за для забезпечення надання високої якості безпосередньо самих послуг та для збереження відповідної прозорості та публічності процесів, а також здійснення можливостей моніторингу та контролю щодо операцій послідовності процесів.

Цифрові інновації у процесі взаємодії соціального підприємництва з державним сектором надають можливості створення розгалуженої системи вирішення проблем різного рівня, зокрема на державному рівні за рахунок комунікації з представниками світової спільноти вирішуються глобальні проблеми щодо постачань обладнання та матеріалів тощо, що значно полегшує та пришвидшує інтеграційні процеси інститутів та організацій соціального підприємництва та місцевих регіональних рівнях. Створюється розвинута система внутрішньої регіональної підтримки на міжрегіональному рівні. Поступова та планомірна цифровізація процесів, публічність закупівель та звітності формує вищий рівень довіри населення до влади та демонструє наявні прогалини та недоліки існуючої системи цифрових трансформацій, яку за рахунок оперативного впровадження інновацій та змін можливо швидко трансформувати та якісно змінювати на краще для вирішення існуючих проблем. Загальна цифровізація та розвиток технологій відкриває широкий спектр можливостей для соціального підприємництва до доступу технологій та грантової системи отримання фінансування, як за рахунок державного сектору, так і міжнародної спільноти організацій тощо. Але варто здійснювати побудову та розвиток відкритої та прозорої системи суспільно-державного контролю за процесами впровадження та втілення соціальної місії соціальних підприємств та бізнесів.

Таким чином, відзначимо, що через цифрові інновації вітчизняним підприємствам за рахунок системного поступового розвитку соціального підприємництва стає можливим для України досягнення принципово нових результатів у процесі суспільної взаємодії між інститутами в умовах війни.

Література:

1. Пилипенко Н. М., Карпець О. В. Теоретичні аспекти соціального підприємництва в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8757> (дата звернення: 01.10.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.3.87
2. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз. EU4YOUTH – розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні / За ред. Каменюк І. С. Фінансується в рамках програми Європейського Союзу EU4Youth. 2020. 37 с. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/legal-report-in-ukraine_ukrainian_1.pdf (дата звернення: 19.09.2023).
3. Длігач А. Стан та перспективи МСБ в Україні. Результати дослідження. Що заважає українському бізнесу розвиватися під час війни та як підприємці оцінюють перспективи зростання? *Економічна правда*. 05.2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/1/699634/> (дата звернення: 22.09.2023).
4. Harrison E. R. *Cosmology*. Cambridge University Press, Campridge. 1981, 300 p.
5. Harrison E. R. The Natural Selection of the Universes. *Q I. Roy. Astron. Soc*, 36,22. 193. 1995.
6. Міністерство цифрової трансформації України. <https://thedigital.gov.ua/> (дата звернення: 15.09.2023).
7. Bila, I., & Shevchenko, O. (2021). Соціальне підприємництво – сучасний тренд економічного розвитку. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*, 6(1), 28–33. <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2021.6.1.28-33>
8. Давидовська Г. Основні підходи до класифікації соціальних підприємств. *Економічний дискурс*, 2021. 1(1-2), 132–137. <http://ed.pdatu.edu.ua/article/view/239835>

Хорошун Вікторія Василівна
кандидат економічних наук, доцент,
Інженерний навчально-науковий
інститут ім. Ю.М. Потебні
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна
vixhoroshun@gmail.com

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО РОЗРОБКИ ІТ-СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. Робота присвячена актуальним питанням інформатизації управлінських процесів соціального підприємства. Проаналізовано підходи до розробки ІТ-стратегії, які відрізняються позиціонуванням ролі ІТ в управлінні підприємством та підходами до підтримки управлінських функцій за допомогою цифрових інновацій. Розглянуто структуру процесів, що утворюють цикл стратегічного управління. Деталізовано складові елементи ІТ-стратегії соціального підприємства.

Annotation. The work is devoted to topical issues of informatization of management processes of a social enterprise. The approaches to the development of IT strategy, which differ in the positioning of the role of IT in enterprise management and approaches to support management functions through digital innovation, are analyzed.

Характерною рисою управління сучасним підприємством є посилення уваги до стратегічних аспектів управління, пов'язаних з вирішенням проблеми сталого розвитку організації в умовах наростаючих змін у зовнішньому середовищі.

У сучасній теорії управління організацією виділяється чотири основних концепції управління: бюджетні методи контролю, планування в довгостроковій перспективі, стратегічне планування та стратегічне ринкове управління [1]. Зазначимо, що остання концепція на сьогодні є завершальною стадією формування сучасної системи управління. Відповідно до неї, організація розглядається як відкрита система, успіх якої залежить від того, як організація адаптується до зовнішнього оточення мікро- і макrorівня.

Аналіз джерел з питань стратегічного управління свідчить, що традиційними є два підходи до розуміння стратегії.

Відповідно до першого підходу, стратегія базується на точному визначенні кінцевого стану, яке повинно бути досягнуто через певний (як правило, досить тривалий) проміжок часу. Після цього визначається послідовність дій, які необхідно вжити для того, щоб прийти до цього

кінцевого стану. Потім складається календарний план дій з тимчасовою розбивкою. При такому розумінні, стратегія – це конкретний довгостроковий план досягнення конкретної мети, а розробка стратегії – це процес визначення цієї мети і планування дій для її досягнення [2].

Другий підхід до розуміння стратегії заснований на розгляді сукупності окремих стратегічних рішень. В результаті такого підходу, під стратегією розуміють цілісну сукупність взаємопов'язаних стратегічних рішень, що описує ключові напрямки діяльності підприємства [2].

Залежно від прихильності до того чи іншого підходу, даються і різні визначення поняття стратегії. У той же час аналіз робіт, присвячених питанням визначення і формування стратегії, дозволив виділити ряд основних рис, характерних для терміна «стратегія»:

- стратегія виступає як інструмент реалізації місії компанії;
- стратегія визначає логічно послідовний алгоритм прийняття рішень;
- стратегія являє собою реакцію на внутрішні сили організації, з урахуванням зовнішніх можливостей і загроз, спрямовану на створення конкурентних переваг;
- стратегія надає можливість визначати економічні та неекономічні вигоди, які організація може забезпечити власникам;
- стратегія визначає цілі основні шляхи їх досягнення, так що компанія отримує єдиний напрямок дій;
- стратегія визначає межі дій компанії і прийнятих управлінських рішень [3].

Розробкою стратегії займається менеджмент підприємства. Дана діяльність є одним з ключових елементів стратегічного управління на соціальному підприємстві. Під стратегічним управлінням прийнято розуміти процес, який визначає послідовність дій організації по розробці і реалізації стратегії.

У загальному вигляді модель стратегічного управління представляє собою замкнутий цикл взаємопов'язаних управлінських процесів (рис.1):

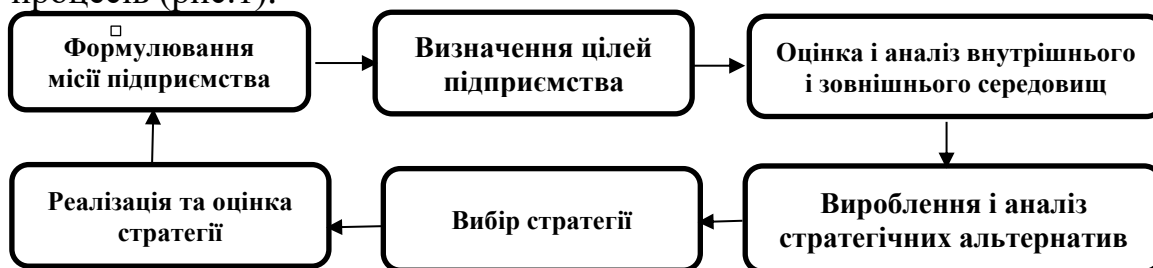

Рис. 1 – Модель стратегічного управління.

Джерело: [3]

Залежно від конкретних умов, реалізація даного процесу може бути різною, відображаючи потреби і ключові напрямки бізнесу.

Однією з ключових тенденцій у функціонуванні економіки і діяльності сучасних підприємств є повсюдне поширення інформаційних технологій, що обумовлює їх зростаючу роль в процесі стратегічного управління соціальним підприємством. Стратегічне значення інформаційних технологій в діяльності соціального підприємства полягає в забезпеченні його розвитку, підвищення конкурентоспроможності, зниженні витрат, а також підвищення ефективності бізнес-процесів.

Зовнішній прояв цього процесу виражається в зміні характеру завдань, які ставлять перед ІТ-підрозділом підприємства, і необхідності обґрунтовувати вибір ІТ-рішень з точки зору соціальних, культурних, екологічних потреб та потреб бізнесу. Наслідком цього можна вважати виділення окремого напрямку стратегічного управління, пов'язаного з розробкою і реалізацією ІТ-стратегії соціального підприємства.

Враховуючи сучасну роль інформаційних технологій в бізнесі слід вважати розгляд ІТ-стратегії, як системи, що складається з двох взаємопов'язаних елементів:

- стратегія розвитку прикладних інформаційних систем, в рамках якої визначаються необхідне системне і прикладне програмне забезпечення, а також архітектура, що описує їх взаємодію. Дана складова стратегії повинна безпосередньо узгоджуватися з бізнес-потребами і відповідати цілям і пріоритетам бізнес-стратегії підприємства;

- стратегія управління ресурсами ІТ-підрозділу, що включає визначення цілей і завдань ІТ-підрозділу і план розвитку та управління персоналом та ІТ-ресурсами.

Американська дослідницька та консалтингова компанія, що спеціалізується на ринках інформаційних технологій – Gartner [4] було запропоновано більш детально розбиття ІТ-стратегії на наступні складові:

- 1) ІТ-інфраструктура – всі компоненти ІТ (апаратне і програмне забезпечення і комплектуючі, мережі), необхідні для забезпечення середовища виконання бізнес-процесів підприємства;

- 2) експлуатація – забезпечення ІТ-департаментом доступності ІТ-середовища на щоденній основі;

- 3) портфель додатків – опис того, як буде змінюватися наявний набір прикладних систем;

- 4) інтеграція бізнес-процесів – забезпечення взаємодії різних систем між собою;

5) сорсинг – забезпечення виконання стратегії внутрішніми і зовнішніми для департаменту ІТ ресурсами.

Співвідношення між представленим трактуванням поняття ІТ-стратегії і визначеним Gartner [4] показано на рисунку 2.

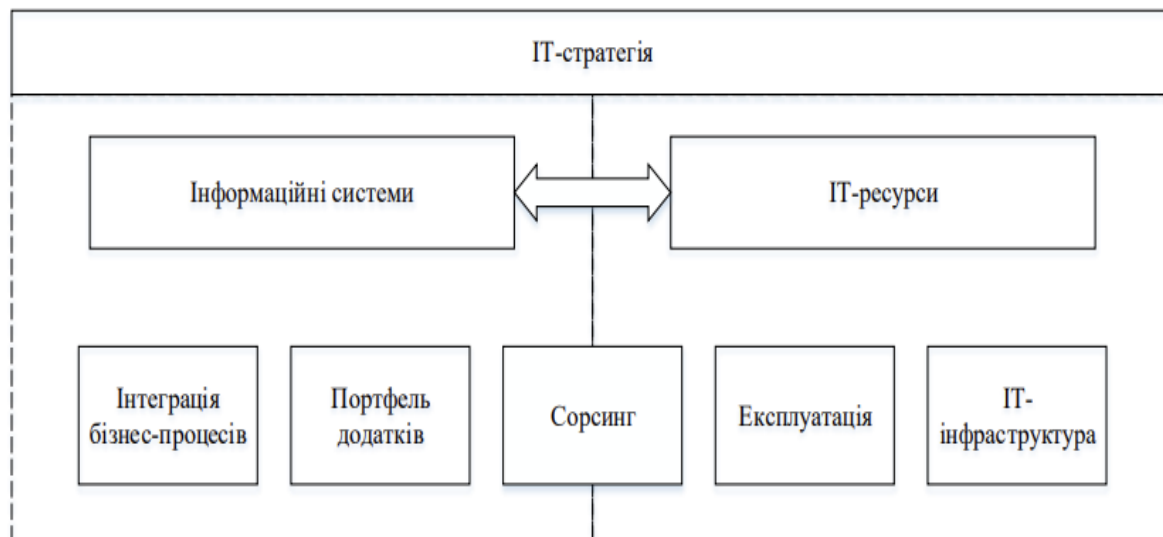

Рис. 2 – Складові елементи ІТ-стратегії

Джерело: [5]

Кожна з наведених вище складових ІТ-стратегії для конкретного підприємства може бути представлена в більшій чи меншій мірі в залежності від потреб бізнесу і ролі інформаційних технологій. Однак слід зазначити, що в тому чи іншому вигляді кожен з представлених елементів повинен бути відображений в ІТ-стратегії.

Аналіз публікацій і робіт, присвячених розробці та реалізації ІТ-стратегій, дозволив виділити наступні найбільш характерні підходи до формування ІТ-стратегій соціальних підприємствах [5-6].

Відсутність ІТ-стратегії або концепції ІТ. Даний підхід простий, оскільки він не передбачає постановку цілей ІТ і планування відповідних робіт в прив'язці до поставлених цілей. У той же час варто відповісти, що явна відсутність ІТ-стратегії зовсім не говорить про те, що у керівництва немає розуміння необхідності управління і стратегії в ІТ. Характерними проблемами в такій ситуації будуть:

- складність обґрунтування інвестицій в ІТ;
- нерозуміння ролі ІТ в бізнесі організації;
- незадоволеність співробітників і керівництва соціального підприємства поточним інформаційним забезпеченням, суб'єктивізм оцінок ефективності;
- непрозорість і слабка керованість ІТ в цілому, а також тенденції до відокремленого використання різних інформаційних систем різними підрозділами підприємства.

Планування технічних і/або програмних засобів. При цьому підході основний акцент при розробці та реалізації ІТ-стратегії робиться на технічне оснащення і апаратне забезпечення ІТ-інфраструктури.

Авангардизм. При такому підході основний фокус ІТ-керівництва соціального підприємства робиться на впровадження найсучасніших технологій і останніх технічних новинок для отримання конкурентної переваги в бізнесі.

Підприємства, які є прихильниками даного підходу, незалежно від галузі та рівня доходів, можуть бути розділені на три групи:

- підприємства, які намагаються впровадити останні технологічні досягнення, випередивши тим самим конкурентів;
- підприємства, які впроваджують нововведення приблизно одночасно з конкурентами;
- підприємства, які впроваджують технічні новинки після того, як їх уже апробували конкуренти.

Слід зазначити, що прихильність до впровадження нових і часом невідлагоджених технологій часто приховує в собі загрозу зайвих витрат на впровадження і застосування. Крім цього подібна тактика, як правило, не передбачає будь-якого довгострокового планування закупівель програмного і апаратного забезпечення.

ІТ-ключові фактори успіху. При такому підході першочергова увага приділяється тим компонентам ІТ, які забезпечують ключові фактори успіху підприємства, тобто тих аспектах діяльності, на які необхідно звертати найпильнішу увагу. Відповідно, стратегія, цілі та завдання ІТ визначаються ключовими факторами успіху підприємства. Даний підхід видається ефективним, проте має ряд складнощів, пов'язаних в першу чергу з тим, що керівництво підприємства не завжди може точно визначити всі ключові фактори ІТ успіху (а часом можливі і помилки у визначенні факторів успіху), а також правильно підібрати відповідні ІТ-інструменти.

ІТ-стратегія визначається бізнес-стратегією. При такому підході розробка ІТ-стратегії базується на стратегії бізнесу і логічно впливає з її місії, а також бачення, цілей і завдань підприємства. При цьому передбачається, що інформаційні технології на соціальному підприємстві вторинні і покликані лише підтримувати основний бізнес. При такому підході керівництво підприємства в першу чергу розглядає ІТ як статтю витрат в своєму бюджеті і орієнтоване в першу чергу на мінімізацію витрат, пов'язаних з ІТ. У відповідність з цим ІТ-стратегія при даному підході орієнтована в першу чергу на оптимізацію ІТ-ресурсів, хоча і має такий же поділ і структуру, як і бізнес-стратегія підприємства, відображаючи підтримку стратегічного управління на корпоративному, організаційному і функціональному рівнях.

Вирівнювання ІТ-стратегії і стратегії бізнесу. При цьому підході інформаційні технології розглядаються не просто як підтримка бізнесу підприємства, а як елемент, який впливає на цей бізнес і стратегію соціального підприємства в цілому. Даний підхід є розвитком попереднього підходу в плані впливу на стратегію, виходячи з можливостей ІТ, є найбільш ефективним підходом до розробки ІТ-стратегії.

Даний підхід дозволяє визначити, як використання інформаційних технологій буде підтримувати існуючу і майбутню діяльність підприємства, формувати нові конкурентні переваги і адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі.

В рамках даного підходу розробка ІТ-стратегії виливається в визначення основних напрямків розвитку, а також конкретних цілей і завдань на найближчі роки за наступними напрямками:

- інформаційні послуги, що надаються користувачам;
- використовувані додатки, технічні та програмні засоби, мережі;
- організаційна структура інформаційної служби.

При цьому також проводиться аналіз бізнес-процесів підприємства та їх необхідності в автоматизації, розробляються місія, цілі та завдання ІТ-підрозділів. Як видно, даний підхід в повній мірі описує і враховує всі складові ІТ-стратегії, представлених на рисунку 2.

Галузеві підходи. Даний підхід описує вузькоспеціалізовані специфічні підходи до ІТ-стратегії, зумовлені особливостями сфери дії соціальних підприємств. Найчастіше подібний підхід до розробки ІТ-стратегії базується на методології ITIL (Information Technology Infrastructure Library – бібліотека передового досвіду з організації та управління службою ІТ), яка передбачає стандартизацію і планування інформаційних послуг, що надаються підрозділами і співробітникам підприємства. Істотна увага при цьому приділяється структурі ІТ-підрозділу, а також функціональних обов'язків його співробітників.

Аналізуючи перераховані вище підходи до розробки ІТ-стратегії, можна помітити, що вони відрізняються і позиціонуванням ролі ІТ в бізнесі підприємства та підходами до підтримки бізнес-функцій підприємства за допомогою інформаційних технологій. Найбільш правильним в сучасних умовах є підхід, коли ІТ-стратегія є складовою частиною загальної стратегії соціального підприємства. При такому підході кожна складова ІТ-стратегії буде логічно зв'язуватися з елементами бізнес-стратегії, що дозволить приймати обґрунтовані рішення і забезпечити прозорість у реалізації та оцінці ІТ-стратегії з боку менеджменту підприємства.

Для розробки і реалізації ІТ-стратегії можуть використовуватися такі інструменти стратегічного управління: BPM-інструменти;

інструменти аналізу діяльності по системі збалансованих показників; фінансові інструменти.

BRM-інструменти можуть розглядатися і як концепція управління (тобто певний підхід до прийняття управлінських рішень та їх практичної реалізації), і як тип інформаційних систем (тобто комплекс програмних і апаратних засобів, що підтримують концепцію BRM і забезпечують її практичну реалізацію).

Для стратегічної оцінки діяльності і проєктів в області інформаційних технологій використовується модифікації даного підходу – система збалансованих показників ІТ (IT Balanced Score Card). Дана система являє ІТ-орієнтований підхід, сконцентрований на визначенні продуктивності ІТ-ресурсів в процесі вирішення стратегічних завдань бізнесу. Замість чотирьох класичних основних напрямків збалансованих показників визначаються наступні напрямки: розвиток бізнесу, продуктивність, якість і ефективність прийняття рішень. На підставі оцінки кожного з напрямків проводиться загальна оцінка і аудит діяльності ІТ-підрозділу підприємства.

Фінансові інструменти дозволяють оцінити фінансові показники ІТ-проєктів (чиста приведена вартість, внутрішня норма прибутковості, повернення інвестицій, період окупності та ін.). Даний підхід оперує показниками, звичними для розуміння керівництвом підприємства, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення. З іншого боку, оцінка ІТ-проєктів дуже часто буває складною, а часом і просто неможливою, тому що не завжди можна прямо оцінити фінансові потоки, пов'язані з ІТ.

Таким чином, наявність комплексної і пропрацьованої ІТ-стратегії дозволяє керівництву підприємства розуміти роль і вплив використовуваних технологій на успішність бізнесу в поточному положенні, а також проводити комплексне планування розвитку всього інформаційного комплексу соціального підприємства для організації підтримки бізнес-функцій і отримання додаткових конкурентних переваг підприємства.

Література

1. Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування. / Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. – Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2017. – 92 с. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/02/Social_Entrepreneurship_web.pdf
2. Основні складові концепції управління ефективністю діяльності підприємства. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201176>
3. Савчук Л.М., Удачина К.О., Савчук Р.В. Стратегія інноваційного розвитку для ІТ-бізнесу. Проблеми економіки та

політичної економії 2018, № 2. С. 180-189. URL: https://politeco.nmetau.edu.ua/journals/2/10_a_ua_p.pdf

4. Tools to make smarter, faster decisions. URL: <https://www.gartner.com/en>.

5. Методи та новітні підходи до проектування, управління і застосування високопродуктивних ІТ-інфраструктур : монографія / Ю.В. Бойко, В.М. Волохов, М.М. Глибовець, С.В. Єршов, С.Л. Кривий, С.Д. Погорілий, О.І. Ролік, С. Ф. Теленик, М. В. Ясочка // за ред. проф. А. В. Анісімова. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. 447 с.

6. Основні елементи та етапи розробки ІТ-стратегії. URL: <http://educational.mariroz.com/InformTechVInfrastrRynku/lect/lect2.pdf>

Шапуров Олександр Олександрович

доктор економічних наук, професор

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ

м. Запоріжжя, Україна

e-mail: 0961779400saa@gmail.com

Аскольдов Валерій Ігоревич

аспірант спеціальності 073 Менеджмент

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ

м. Запоріжжя, Україна

e-mail: askoldov@znuiepf.com.ua

Краснощок Валерій Валерійович

аспірант спеціальності 073 Менеджмент

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ

м. Запоріжжя, Україна

e-mail: silin@znuiepf.com.ua

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ЧИННИК ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ПРОДУКТІВ ПРОМИСЛОВОСТІ (НА ПРИКЛАДІ МАШИНОБУДУВАННЯ)

Анотація. В статті розглянуто формування вектору розвитку циркулярної економіки (замкненого циклу) в світових корпораціях автомобільної промисловості. Встановлено зв'язок циркулярної економіки, інструментів industry 4.0 та впровадження на світовий ринок електромобілів; визначено процес формування замкненого циклу в автомобільній промисловості

Annotation. The article considers the formation of a vector for the development of the circular economy (closed loop) in the global automotive industry corporations. The author establishes the connection between the circular economy, Industry 4.0 tools and the introduction of electric vehicles to the global market; the process of forming a closed loop in the automotive industry is defined.

Актуальність. Автомобільна промисловість переживає помітний етап трансформації, переходячи від автомобілів з двигунами внутрішнього згоряння до електромобілів та інтегруючи у свою діяльність технології Індустрії 4.0. Цей перехід має системний характер і зумовлений не тільки прагненням скоротити викиди транспортних засобів у процесі експлуатації, а й необхідністю пом'якшення катастрофічного антропогенного впливу автомобільної індустрії, з яким пов'язано 14% всіх викидів забруднюючих речовин у світовій атмосфері. Проте наразі реалізовані зміни не досягають високого рівня системності

та фокусуються головним чином на вдосконаленні технологій, пов'язаних із трансмісією, приводами та обробкою палива. У цьому контексті, щоб уникнути перспективного ризику потрапляння в кризові ситуації, постає невідкладним завданням для автомобільної промисловості впровадження принципів замкнутого циклу при переході до електрифікації транспорту. Критичне значення цього підходу полягає у створенні стійкої транспортної системи, здатної ефективно функціонувати в рамках сучасної індустріальної парадигми.

Мета та основні завдання дослідження. Метою даної статті є формування вектору розвитку циркулярної економіки (замкненого циклу) в світових корпораціях автомобільної промисловості. Дослідження було спрямовано на вирішення наступних завдань: встановити зв'язок циклічної економіки, інструментів industry 4.0 та впровадження на світовий ринок електромобілів; визначити процес формування замкненого циклу в автомобільній промисловості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В більшості наукових дослідженнях вчених: A. Ajanovic [3], R. Haas, W.F. Lamb [1], J. Tollefson [2] та інших, виділені наступні можливі напрями розвитку автомобільного виробництва з урахуванням формування замкненого циклу:

1) Внаслідок збільшення кількості автомобілів та їх використання, автомобільна промисловість стала однією з головних джерел антропогенного навантаження на природні ресурси. Згідно зі звітом Міжнародної Енергетичного Агентства, на цю галузь припадає 14% усіх прямих та непрямих викидів, що представляє собою зростання на 2% з 1990 року [1]. Відтак, автомобільна промисловість стрімко переходить до впровадження стійких транспортних рішень у формі електромобілів для вирішення корпоративних проблем [2, с.438].

2) Безвідходний характер користування електромобілів підсилює їх позицію як комплексного, екологічно чистого та стійкого рішення [3, с.15]. Але важливо враховувати, що 34% загальних викидів парникових газів припадає на енергетичні системи. У зв'язку з цим, електричні мережі також поступово переходять на використання відновлюваних джерел енергії, що допомагає зменшити непрямі викиди, що у свою чергу збільшить кількість зарядних станцій для електромобілів [1].

3) Зміна автомобільного парку на електромобілі ставить перед собою проблему використання автотранспорту із ДВЗ. Вирішення цих питань передбачає перехід від лінійної економіки до циркулярної моделі.

4) Впровадження електромобілів вважається стійким рішенням для автомобільної промисловості, дозволяючи реагувати на знищення довкілля. Початково поняття стійкості включало в себе задоволення

потреб сучасності, не піддаючи загрозі можливість майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

Виклад основного матеріалу. Наразі дослідження в галузі чистого виробництва та переробки відходів в автомобільній промисловості обмежені та застаріли через швидкі зміни, що відбуваються в галузі. Зі швидкими змінами в технології силових агрегатів – від електромобілів до ДВЗ, в академічних дослідженнях цим аспектам приділялося менше уваги. Проте, крім впровадження електромобілів, відбуваються інші зміни, які поступово реалізуються, наприклад, впровадження біопалива, гібридів і водневих паливних елементів, що є додатковими технологіями. Також спостерігається зростаюча тенденція заміни металів пластиками, що призводить до зниження ваги та зменшення викидів. Однак пластикові відходи складніше розкладаються, і вони широко зберігаються в усьому світі, але ситуація змінюється, коли ці відходи використовуються або як альтернативне паливо, або перетворюються на нові продукти в будівельній галузі. Незважаючи на ці зміни та переваги пластику, цей матеріал не підлягає легкому відновленню та вторинному переробленню порівняно з металами. Частково це пов'язано зі складністю перероблення пластмас і композитів в автомобільній промисловості, оскільки це набагато складніше порівняно з простими пластиковими виробами. Одним з екологічно чистих рішень, що дають змогу уникнути зростаючого використання пластмас в автомобільній промисловості, є перехід від пластмас, одержуваних з добувного палива, до пластиків, отриманих з поновлюваних джерел.

Крім того, наразі альтернативою є біопластики, композити з натуральних волокон і полімерні композити, армовані волокна, однак ключовим питанням є забезпечення того, щоб полімери, що біорозкладаються, не розкладалися протягом терміну служби автомобіля.

Перехід на електромобілі піднімає проблему всіх нинішніх автомобілів з двигунами внутрішнього згоряння (далі ДВЗ) на дорогах. Фундаментальне питання в рамках переходу на електромобілі має охоплювати їхнє стале виробництво та споживання, а також перехід на заміну автомобілів із ДВЗ. Розв'язання цих проблем вимагає переходу від лінійної економіки до циклічної та повторного використання ресурсів, які ми вже видобули, замість непотрібного видобутку первинних матеріалів. Щоб перехід на електромобілі був одночасно стійким та економічно доцільним, ми маємо почати думати про життєвий цикл та цикл використання електромобілів загалом. Замість нинішнього погляду, який зосереджений на викидах, а не на всьому ланцюзі створення вартості транспортних засобів та переході до нових технологій, пропонується практика економіки замкнутого циклу.

Циклічна модель фокусується на економіці та навколишньому середовищі, а також на її перевагах над лінійною системою. Для порівняння, стійкість фокусується на соціальних аспектах суспільства – таким чином, економіка замкнутого циклу є основою, в рамках якої досяжні фундаментальні аспекти стійкості. Концепція економіки замкнутого циклу являє собою сукупність ідей з безлічі наукових галузей, включно з промисловою екологією, промисловими екосистемами, промисловим симбіозом, чистим виробництвом, виробничими системами, системами продуктів і послуг, екоефективністю.

Перехід на електромобілі – це ідеальна можливість для впровадження технологій, які матимуть довгострокові позитивні наслідки, як з екологічної, так і з економічної точки зору. Під час використання капіталу для видобутку сировини фінансово вигідно продовжувати використовувати видобутий актив, а не перетворювати його на системні матеріальні витрати [4, с.31]. Перейшовши на циклічний підхід, компанії знизять свою залежність від ресурсів і сприйнятливість до коливань цін на матеріали. В економіці замкнутого циклу конструкція продуктів забезпечить мінімальне енергоспоживання в рішеннях після закінчення терміну служби, на відміну від більшої частини нинішніх робіт, які за замовчуванням засновані на переробці.

Очікується, що Індустрія 4.0 зробить внесок в екологічний аспект сталості виробництва завдяки скороченню відходів під час діяльності зі створення вартості та просування чистої енергетики, виробництва та матеріальних ресурсів, а також екологічно чистих операцій [5]. Скорочуючи відходи у сталому виробництві, транснаціональні підприємства беруть на себе зобов'язання щодо впровадження циркулярної економіки. На думку S.K. Gouda, H. Saranga, T.C. Ng очікується, що І4.0 знизить експлуатаційні витрати, пов'язані з різними видами виробничої діяльності, такими як автомобілебудування [6]. Емпіричні дані показують, що І4.0 призводить до більш економічно стійких бізнес-операцій, M. Ghobakhloo, M. Fathi, M. Iranmanesh, P. Maroufkhani, M.E. Morales дійшли висновку, що І4. підвищує виробничо-економічну продуктивність і корпоративну прибутковість. Що стосується соціального аспекту потрібного результату, вважається, що І4.0 покращує умови праці, якість обслуговування клієнтів і створює можливості працевлаштування [7]. Усі ці соціальні аспекти вважаються частиною Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй.

На думку P. Morseletto економіка замкнутого циклу повинна включати 4 рівня. Кожному з рівнів відповідає набір практик [8].

Рівень 1 включає повторне використання (повторне використання утилізованого продукту споживачем, поки він все ще перебуває в хорошому стані та виконує свою первісну функцію), відновлення

(оновлення старого продукту) та ремонт (підтримання та ремонт продукту, аж до того, щоб його можна було використовувати у початковій функції).

Таблиця 1

Можливості розвитку замкнутого циклу автомобільного сектору

Корпорація	Перехід від ДВС до електромобілів	Мета та завдання	Рівень замкнутого циклу циркулярної економіки
General Motors	Так	30% електромобілей у лінійці випуску до 2025 р.; 40-50% електромобілей (гібриди, акумуляторними батареями, мастильними елементами до 2030р.	P1- P2+ P3+ P4+
Ford Motor	Так	100% легкових електромобілів у сегменті Європи; 40-50% електромобілей (гібриди, акумуляторними батареями, мастильними елементами до 2030р.	P1- P2+ P3+ P4+
Daimler	Так	З 2025р. всі конструкції автомобілей будуть електронними, а для кожного автомобіля з ДВС буде електромобіль-аналог	P1+ P2+ P3+ P4+
Volkswagen	Так	Перехід на електромобілі: 50% до 2030р.; 100% до 2040р.	P1+ P2+ P3+ P4+
Toyota Motors	Так	30 моделей електромобілей до 2030р.	P1+ P2+ P3+ P4+

Рівень 2 включає відновлення (використання викинутих деталей для виконання тієї самої функції в новому продукті) і перепрофілювання (використання викинутих деталей для виконання іншої функції в новому продукті).

Рівень 3 включає переробку, компостування та анаеробне зброджування, що відповідає обробці матеріалів для досягнення тієї самої або більш низької якості матеріалу.

Рівень 4 охоплює управління відходами та їхнє відновлення (управління залишками), що тягне за собою збирання, оброблення та осадження відходів, а також спалювання матеріалів для енергетичної регенерації

Виходячи з аналізу найбільш доходних автомобільних корпорацій світу нами складена таблиця можливого розвитку замкненого циклу та впровадження електромобілів.

Рівень 4 не зовсім можна віднести до циркулярної економіки, хоча часто є першою ознакою зусиль зі сталого розвитку. Наприклад, відділ закупівель Volkswagen створив загальногрупову систему утилізації відходів, що можуть приносити дохід. Крім того, GM досяг перероблення 86,4% відходів зі звалищ своєї корпорації та прагне досягти 90% до 2025 року

Рівень 3 – переробка – стала звичайною практикою, яка підтримує статус-кво, але не є найкращим повторним використанням видобутих матеріалів, оскільки переробка не є ефективним рішенням у циклічній економічній системі.

Основні впровадження автомобільних корпорацій на 2 рівні замкненого циклу циркулярної економіки:

1) Toyota Motors - приймає назад вживані деталі з сегменту європейської роздрібної мережі. Повернуті деталі перевіряються та відновлюються у відновлювальному центрі, при цьому всі зношені елементи замінюються. Деталь повторно збирається, упаковується і надається клієнтам за конкурентоспроможними цінами. Щоб продовжити час контакту з клієнтами «щонайменше до 10 років», Toyota повертатиме автомобілі на завод після їхнього першого циклу використання (тобто типового терміну оренди) і відремонтує їх «відповідно до найкращих стандартів», щоб другий користувач отримав якомога новіший автомобіль.

2) Volkswagen – Volkswagen, Volkswagen Commercial Vehicles, Audi, SEAT і ŠKODA також приймають назад багато використаних деталей двигунів, трансмісій або електроніки, оскільки вони містять цінну сировину. Ці автомобільні деталі відновлюються і проходять промислові випробування і можуть бути знову використані в іншому автомобілі. Клієнти MAN також можуть за запитом відновити і відремонтувати кабіни всіх продуктивних лінійок.

3) Daimler – Автобуси Daimler: OMNIplus ON – це новий цифровий інтернет-магазин OMNIplus, який можна використовувати для замовлення всіх запасних і відновлених деталей і компонентів через Інтернет.

4) Ford Motor – Ford і HP співпрацюють у переробці відходів на автозапчастини.

5) General Motors – GM Middle East використовує різні відновлені деталі, як-то коробки передач, рульові механізми, генератори, двигуни, бампери, фари тощо.

Відбулись нові впровадження на 1 рівні формування замкнутого циклу циркулярної економіки:

1) Toyota Motors – повторне використання гібридних акумуляторів, коли термін служби автомобіля добігає кінця (наприклад, як накопичувач енергії: понад 200 гібридних акумуляторів, перероблених з автомобілів Toyota Camry, використовуються в рамках проекту з поновлюваних джерел енергії в Йеллоустоні). В Японії використовують гібридні акумулятори як стаціонарне сховище електроенергії, що виробляється сонячною енергією. Десять акумуляторів від автомобілів Prius згруповані разом для зберігання електроенергії, що виробляється на місці за допомогою фотоелектричних панелей. Ця енергія потім використовується в періоди пікового попиту, щоб допомогти знизити витрати на електроенергію. Гібридні акумулятори також успішно використовуються як аварійні накопичувачі енергії під час національних катастроф в Японії.

2) Volkswagen – пропонують свої бренди сегменту комерційних автомобілів Scania та MAN, де клієнти можуть придбати перевірені та вживані оригінальні деталі, особливо двигуни та трансмісії. Повторно використовуються відходи виробництва, логістики, майстерень і технічних розробок для виробництва високоякісних матеріалів.

Висновки. Доведено, що проаналізовані автомобільні корпорації переходять на електромобілі, і те ж саме можна сказати і про багато інших компаній, що не входять до аналізу п'яти. Крім того, є свідчення використання ідей циркулярної економіки при виробництві самих транспортних засобів. Однак наразі справжній потенціал економіки замкнутого циклу ще не використано. Велика частина роботи ведеться навколо переробки та використання більш екологічно чистих матеріалів. Застосування діяльності рівня 1 нечисленні і в основному призначені для маркетингових цілей, оскільки вони не масштабуються і не очевидні у всіх ланцюжках поставок. Однак є свідчення того, що багато компаній планують концептуалізувати економіку замкнутого циклу. Промисловості необхідно припинити використання первинних матеріалів і впровадити запропоновані чотири рівні циклічності, надаючи їм пріоритет. Автомобільна промисловість повинна включити циклічний підхід при переході на електромобілі, а І4.0 повинен стати ключовим фактором і помічником у переході на замкнутий цикл.

Література

1. Lamb W.F., et al. (2021) A review of trends and drivers of greenhouse gas emissions by sector from 1990 to 2018. *Environ. Res. Lett.*, vol.16, pp. 073005.
2. Tollefson J. (2008) Car industry: Charging up the future. *Nature*, vol.456, pp. 436-440.
3. Ajanovic A., Haas R. (2018) Electric vehicles: solution or new problem? *Environ. Dev. Sustain.*, vol.20, pp. 7-22.
4. Sariatli F. (2017) Linear Economy Versus Circular Economy: A Comparative and Analyzer Study for Optimization of Economy for Sustainability. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, vol. 6 (1), pp. 31-34
5. Ng T.C., Ghobakhloo M., Iranmanesh M., Maroufkhani P., Asadi S. (2022) Industry 4.0 applications for sustainable manufacturing: A systematic literature review and a roadmap to sustainable development. *J. Cleaner Prod.*, vol. 334, pp. 130133.
6. Gouda S.K., Saranga H. (2020) Pressure or premium: what works best where? Antecedents and outcomes of sustainable manufacturing practices. *Int. J. Prod. Res.*, 58 (23), pp. 7201-7217.
7. Ghobakhloo M., Fathi M., Iranmanesh M., Maroufkhani P., Morales M.E. (2021) Industry 4.0 ten years on: A bibliometric and systematic review of concepts, sustainability value drivers, and success determinants. *J. Cleaner Prod.*, 302, pp.127052
8. Morsetto P. (2020) Targets for a circular economy. *Resour. Conserv. Recycl.*, vol. 153, pp. 104553.

Шапуров Олександр Олександрович

доктор економічних наук, професор

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ

м. Запоріжжя, Україна

e-mail: 0961779400saa@gmail.com

Федотов Сергій Олександрович

аспірант спеціальності 073 Менеджмент

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ

м. Запоріжжя, Україна

e-mail: fedotov@znuiepf.com.ua

Сілін Антон Іванович

аспірант спеціальності 073 Менеджмент

Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ

м. Запоріжжя, Україна

e-mail: silin@znuiepf.com.ua

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. В статті розглянуто екологічну складову сталого розвитку промислового підприємництва. Побудовано модель залежності капітальних інвестицій від обсягів викидів шкідливих речовин від стаціонарних джерел за допомогою методу 1МНК. Обґрунтовано формування регресійного еколого-економічного простору Запорізького регіону ґрунтуючись на групі загальних методів: абстрактно логічному аналізі, систематизації та комбінуванні, дедукції, індукції, монографічному та порівняльному методі, теоретичному узагальненні. Визначено альтернативні сценарії (песимістичний, реалістичний, оптимістичний) формування шкідливих викидів від стаціонарних джерел ґрунтуючись на сукупності методах: методі ковзаної середньої, експотенційному моделюванні за допомогою підбору трену.

Annotation. The article deals with the environmental component of the sustainable development of industrial enterprises. A model of the dependence of capital investments on the volume of emissions of pollutants from stationary sources was developed using the 1MNC method. The formation of the regression ecological and economic space of Zaporizhzhya region is substantiated on the basis of a group of general methods: abstract and logical analysis, systematisation and combination, deduction, induction, monographic and comparative methods, theoretical generalisation. The article identifies alternative scenarios (pessimistic, realistic, optimistic) for the formation of harmful emissions from stationary sources based on a

combination of methods: moving average method, exponential modelling by means of training selection.

Актуальність. Реалізація принципів сталого розвитку в металургійній галузі в сучасних умовах набуває особливої важливості. Відома своєю високою ресурсомісткістю та значним впливом на навколишнє середовище, ця галузь стикається з низкою викликів, що вимагають системного та інтегрованого підходу до управління. Одним із ключових аспектів є раціональне використання природних ресурсів та енергії, а також зменшення викидів шкідливих речовин в атмосферу. Впровадження сучасних технологій, спрямованих на оптимізацію виробничих процесів та підвищення енергоефективності, дозволяє досягти значних економічних та екологічних вигід. Крім того, урахування соціальних аспектів, включаючи створення безпечних та комфортних умов праці, є важливою складовою сталого розвитку в цій галузі. Розвиток інноваційних рішень та впровадження передових методів управління стає ключовим чинником успіху в досягненні сталості в металургійній галузі, сприяючи підвищенню її конкурентоспроможності та забезпеченню збалансованого економічного, екологічного та соціального розвитку.

Мета та основні завдання дослідження. Метою даної статті є моделювання сталого розвитку металургійних підприємств в умовах деструктивних тенденцій. Дослідження було спрямовано на вирішення наступних завдань: проаналізувати показники екологічної складової сталого розвитку металургійних підприємств; побудувати динамічну модель залежності капітальних інвестицій від шкідливих викидів стаціонарних джерел; обґрунтувати формування регресійного вектору еколого-економічного простору Запорізького регіону; визначити альтернативні сценарії (песимістичний, реалістичний, оптимістичний) формування шкідливих викидів від стаціонарних джерел

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В більшості наукових дослідженнях вітчизняних вчених: О. Амоші [1], Б. Андрушківа [2], М. Білопольського [3], О. Ляшенко, Т. Мельника та інших, виділені наступні економіко-технічні та потенціалоутворюючі напрями розвитку металургійного виробництва:

- відновлювальний напрям, направлений на видалення морально та технічно застарілих устаткувань та нерентабельних виробництв, удосконалення технологічних процесів, реконструкцію незавершених об'єктів металургійних комплексів, постійне впровадження інноваційних видів металопродукції та зростання виробництва продукції з високою доданою вартістю [1, с.56].

- напрям конкурентних переваг, що включає в себе зменшення енерго- та матеріаловитрат виробництва, оптимізацію трудових витрат

та поліпшення інфраструктури, впровадження досягнень науково-технічного прогресу та агресивну збутову стратегія [2, с.15];

– напрям глобалізації, який ґрунтується на консолідації та домінування глобальних транснаціональних корпорацій, а також можливе переміщення металургійного виробництва в регіони з більш низькою собівартістю [3, с.10].

До сьогоденішнього часу екологічний аспект розвитку металургійних підприємств було майже ігноровано. Проте, враховуючи зростаючу важливість стратегічних тенденцій світового металоринку і міжнародних металургійних компаній, екологічна політика підприємств набуває все більшого значення.

Виклад основного матеріалу.

Національні металургійні компанії, незважаючи на підвищену увагу до питань екологічності виробництва та продукції в останні часи, відстають від своїх основних конкурентів у темпах зниження обсягів викидів забруднюючих речовин. Впровадження інноваційних технологій не враховує відповідального ставлення власників та співробітників до проблем охорони навколишнього середовища.

Серйозним завданням забезпечення сталого розвитку промислових підприємств є протидія росту деструктивних екологічних процесів у економіці. Щорічно стаціонарні джерела забруднення промислових підприємств викидають у атмосферне повітря понад 2 мільярди тон шкідливих речовин, причому основним забруднювачем є підприємства металургійної галузі. Відсотковий внесок металургійного виробництва у забруднення навколишнього середовища становить 27-34%, і цей показник щороку зростає. Простежити динаміку змін можна виходячи з таблиці 1.

Слід відзначити, що існує сильна взаємозалежність між рівнем капітальних інвестицій та рівнем викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, що підкреслюється коефіцієнтом множинної кореляції 0,8 (функціональна економетрична модель залежності капітальних інвестицій від викидів стаціонарних джерел наведено в таблиці 2).

Капітальні та поточні витрати на охорону навколишнього середовища постійно зростають, при цьому капітальні інвестиції металургійних підприємств збільшилися більш ніж вдвічі, а поточні інвестиції зросли на 24%.

Треба зауважити, що застаріла технологічна база промислового виробництва, яка існувала ще до незалежності країни, значною мірою сприяла забрудненню природного середовища. Токсичні відходи, у залежності від їх складу, представляють значну загрозу для навколишнього середовища та суспільства загалом [4, с.110].

Таблиця 1

**Показники екологічної складової сталого розвитку
металургійних підприємств***

Національна економіка/металургійне виробництво	2017	2018	2019	2020	2021
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, тис. т					
Всі галузі національної економіки	2584	2508	2460	2238	2242
в т. ч. металургійне виробництво	721	729	740	730	689
% у загальних викидах	27,90	29,07	30,08	32,62	30,73
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього середовища, млн грн					
Всі галузі національної економіки	11025	10074	16256	13240	н/д
в т. ч. металургійне виробництво	2018	2781	3480	4436	н/д
% у загальних капітальних інвестиціях	18,30	27,61	21,41	33,50	н/д
Поточні витрати на охорону навколишнього середовища, млн грн					
Всі галузі національної економіки	20466	24317	27480	28093	н/д
в т. ч. металургійне виробництво	2702	3185	3781	3344	н/д
в загальних поточних інвестиціях	13,20	13,10	13,76	11,90	н/д

Таблиця 2

**Динамічна модель залежності капітальних інвестицій від
шкідливих викидів стаціонарних джерел (1МНК)**

роки	Обсяги викидів забруднюючих речовин, тис.т (x)	Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, тис.грн (y)	Прогноз за функціональною моделлю 1МНК	Показники
2010	6678	2761472	5629044	Множинний R
2011	6877	6451034	5126197	0.811
2012	6821	6589336	5267993	R-квадрат
2013	6719	6038783	5523580	0,658
2014	5346	7959853	8989259	Y - перетину
2015	4521	7675597	11070534	22478060
2016	4686	13390477	10653472	X-змінна
2017	4230	11025535	11803989	-2523,06
2018	4121	10074279	12080012	
2019	4108	16255671	12112559	
2020	3675	13239649	13205046	

Різноманітність складу металургійних відходів вимагає вдосконалення ефективних методів їх утилізації, враховуючи різні

агрегатні стани (тверді, рідкі, газоподібні) та різнопланові методи їх обробки. Особливу важливість у викидах парникових газів представляють речовини, такі як метан, сірка, діоксин азоту, оксид вуглецю. Поширеність забруднення атмосферного повітря в старопромислових депресивних регіонах України є найбільш актуальним явищем [5, с.270].

Запорізький регіон стабільно посідає третє місце серед регіонів країни за рівнем забрудненості від стаціонарних джерел забруднення. Питома вага регіону за рівнем забрудненості в загальних показниках країни становить 5–7%. Найбільш забрудненим містом є Запоріжжя (питома вага забруднення – 38–50%). Динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами (Україна та Запорізький регіон) наведена в таблиці 3

Таблиця 3

Динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами (Україна та Запорізький регіон)

Показники	2017	2018	2019	2020	2021
Обсяги викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами Запорізький регіон, тис т	180,9	174,7	173,4	155,5	148,2
Обсяги викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами (Україна), тис т	2584,9	2508,3	2459,5	2238,6	2242
% до загальних викидів по Україні	7,00	6,96	7,05	6,95	6,61

Після аналітичної діагностики обсягів викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами за період 2001-2021 рр. використовуючи метод ковзаної середньої, методу експотенційного згладжування та методу підбору функції отримали наступні прогностні результати (таблиця 4, рисунок 1).

Таблиця 4

Прогностні результати обсягів викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами (Запорізька область)

прогноз	Метод ковзаної середньої	Метод експотенційного згладжування	Метод підбору функції (поліном $y = -0,2551x^2 + 1,1293x + 236,57$)
2023	153,8	151,3	127,6
2024	155,7	151,2	116,7
2025	154,6	151,2	105,4
2026	154,7	151,2	93,5
2027	155,0	151,2	81,1

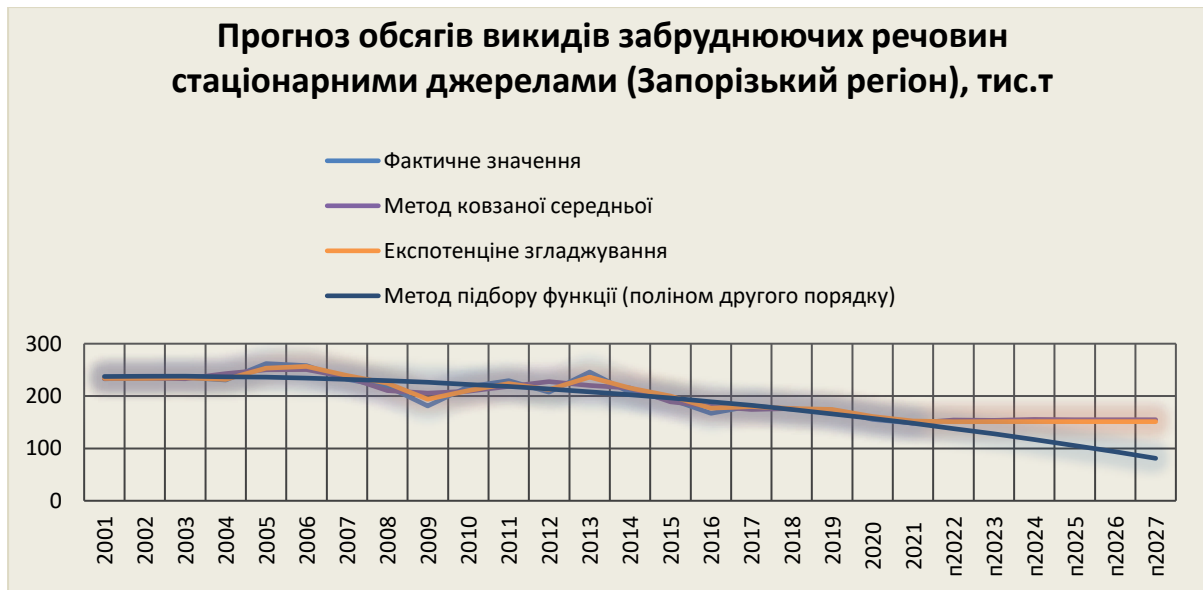

Рис. 1 – Прогноз обсягів викидів забруднюючих речовин
стаціонарними джерелами (Запорізький регіон) на основі сукупності
методів аналізу динамічних рядів

Виходячи з проведених розрахунків можна передбачити альтернативні сценарії (песимістичний, реалістичний, оптимістичний) формування шкідливих викидів від стаціонарних джерел в Запорізькому регіоні (таблиця 5).

Таким чином для розрахунку песимістичного прогнозу можна використовувати метод ковзаної середньої; реалістичного експотенційного згладжування; оптимістичного поліном другого порядку (метод підбору функції).

В результаті негативних тенденцій забруднення формується регресивний вектор екологічно-економічного простору, який включає такі складові як чинники екологічних проблем та нагальні групи екологічних проблем.

Таблиця 5

Альтернативні сценарії формування шкідливих викидів від
стаціонарних джерел в Запорізькому регіоні

Показники	Песимістичний Метод ковзаної середньої	Реалістичний Метод експотенційного згладжування	Оптимістичний Метод підбору функції
Обсяги викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами (Запорізький регіон), тис.т	154,7	151,2	93,5

Більш детально дамо визначення поняттю еколого-економічного простору та складовим його регресивного вектору (чинникам та проблемам). *Еколого-економічний простір* – це насамперед насичена територія, що вміщує множину об'єктів і зв'язків між ними, а саме: населені пункти; промислові підприємства; інженерні мережі; рекреаційні території; поновлювальні і неповноповнолювальні, виснажувальні і невиснажувальні, замінні і незамінні, відновлювальні та невідновлювальні природні ресурси.

Доцільно сформулювати основні чинники екологічних проблем Запорізького регіону: диспропорції у галузевій структурі промислового виробництва призводять до формування екологічно небезпечних виробничих процесів; стагнаційні економічні процеси без використання інновацій та ресурсозберігаючих технологій визначають високу питому вагу ресурсоємних та енергоємних суб'єктів промисловості; інтенсивне використання природних ресурсів протягом багатьох років без врахування об'єктивних законів розвитку та відтворення природно-ресурсного потенціалу регіону, що призвело до накопичення дисбалансів в екологічній сфері; високий ступінь техногенного навантаження на область негативно впливає на стан навколишнього природного середовища, призводить до надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нагромадження у великих кількостях побутових та промислових відходів, у тому числі небезпечних.

Можна також виділити нагальні групи екологічних проблем в системі сталого розвитку регіону: стан атмосферного повітря (значні показники щільності викидів від стаціонарних джерел на місцевість (450т/км^2 на рік, 256т/км^2 за добу) та на душу населення (94 т/чол. на рік, 256 г/чол. на добу); проблеми водних ресурсів (забруднення водних об'єктів скидами забруднюючих речовин із зворотними водами промислових підприємств, підприємств житлово- комунального господарства; порушення гідрологічного та гідрохімічного режиму малих річок області; забруднення підземних водоносних горизонтів; підтоплення територій регіону, проблема шахтних і кар'єрних вод); земельні ресурси, ліса, надра (активізація екзогенних геологічних процесів на узбережжі Азовського моря; збільшення порушених та відпрацьованих земель в регіоні до $2,94\text{ тис.га.}$ ($0,1\%$))

Висновки. В результаті дослідження розглянуто екологічну складову сталого розвитку промислового підприємництва та визначено наступні результати:

1) Проаналізовано екологічну складову сталого розвитку металургійних підприємств за допомогою статистичних методів аналізу рядів динаміки. Більш детально акцентували увагу для встановлення залежності між капітальними інвестиціями та обсягами викидів

шкідливих речовин від стаціонарних джерел за допомогою методу 1 МНК (проста економетрична модель).

2) Обґрунтовано формування регресійного еколого-економічного простору Запорізького регіону ґрунтуючись на: абстрактно логічному аналізі, систематизації та комбінуванні, дедукції, індукції, монографічному та порівняльному методі, теоретичному узагальненні.

3) Визначено альтернативні сценарії (песимістичний, реалістичний, оптимістичний) формування шкідливих викидів від стаціонарних джерел ґрунтуючись на групі методів: метод ковзаної середньої, експотенційному моделюванні, методі підбору трену.

Література

1. Амоша О. Пріоритети розвитку депресивних регіонів. Наукові праці НДФІ. 2012. № 3 (60). С. 50–56.

2. Андрушків Б. М. Інноваційні засоби формування концепції оцінювання сталого розвитку у системі: підприємство – галузь – регіон – держава (євроінтеграційні аспекти). Український журнал прикладної економіки. 2016. Т. 1. № 2. С. 6–17.

3. Білопольський М. Г., Турченко Д. К., Харченко В. А. Оцінка розвитку промислового виробництва. Вісник економічної науки України. 2014. № 2. С. 9–12.

4. Шапуров О. О. Стан інновацій та ефективні механізми розвитку металургійних підприємств. Вісник Одеського національного університету. Серія: «Економіка». 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 108–113.

5. Шапуров О. О. Складові механізми забезпечення інноваційного сталого розвитку промислових підприємств. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 54. С. 261–272.

6. Наконечний С. І., Терещенко Т.О., Романюк Т. П. Економетрія: Підручник. Вид. 3-тє, доп. та перероб. К.: КНЕУ, 2004. 520 с.

ВИСНОВКИ

Характерними особливостями сучасного економічного розвитку є значні зміна відносин між країнами, боротьба за ресурси, військові конфлікти. Зазначене безумовно впливає на розвиток країн, які є безпосередніми учасниками подій, та навіть тих, хто пов'язаний опосередковано. Адже сучасний світ характеризується взаємодією та переплетінням соціально-економічного розвитку. У зв'язку з цим не лише загострюються вже існуючі соціальні проблеми, але й виникають нові, котрі потребують інноваційних підходів щодо вирішення, адже держава не в змозі охопити весь спектр. Тобто, соціальні підприємства є саме агентами змін, які здатні взяти цю функцію на себе та як інноваційна форма господарювання забезпечити ефективність вирішення соціально-економічних проблем.

Актуальність теми обґрунтовується важливістю та кількістю соціальних проблем сьогодення, які виникають у суспільстві щоденно і не можуть бути повністю вирішені державою самостійно. Актуальним стає питання ефективного поєднання ринкових механізмів із важелями державної політики на новій якісній основі, що і стимулює виникнення нових інноваційних моделей підприємництва, здатних реалізувати визначені ініціативи, використовуючи при цьому креативні підходи та методи прийняття рішень.

Існування такого феномену в економіці як соціальне підприємництво має дуальну природу: сприяє повному задоволенню базових потреб населення та забезпечує самореалізацію соціального підприємця. Соціальне підприємство орієнтується в своїй діяльності на реалізацію некомерційних та комерційних цілей. Особливістю європейської моделі соціального підприємництва є домінування некомерційної складової. Оцінка стану та можливостей функціонування й розвитку соціальних підприємств дозволяє досягати принципу збалансованості «потреби-можливості» з метою прийняття ефективних управлінських рішень щодо доцільності запровадження такої форми господарювання в країні. Якщо є потреба в соціальному підприємстві, то, відповідно, перед економікою країни постає питання формування сприятливого середовища для його функціонування та розвитку.

Потреба в соціальному підприємстві дозволяє країні обґрунтувати доцільність підтримки такої форми господарської діяльності залежно від особливостей економіки та внутрішнього середовища, оцінити наскільки соціальне підприємництво здатне вирішити нагальні соціально-економічні проблеми населення. Прийняття позитивного рішення щодо формування та активізації діяльності соціальних підприємств вимагає від урядів країн створення

відповідного середовища та сприятливих умов для ведення такої форми бізнесу.

Колективна монографія «Соціальне підприємництво та традиційні форми бізнесу» містить дослідження, котрі обґрунтовують неможливість розвитку соціального підприємництва в умовах повоєнного відновлення. Практичне значення полягає в тому, що робота може бути використана для продовження теоретичних і прикладних досліджень щодо розвитку соціального підприємництва в національній економіці на основі використання та поширення найкращих європейських практик.

Наукове видання
(українською мовою)

**СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО
ТА ТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ЄС:
ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

МОНОГРАФІЯ

Видання здійснено за
підтримки
проєкту Жана Моне за
програмою Erasmus+
101085348 — EUROSECRET — ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH

Редактор: А. В. Переверзєва

Технічний редактор: Є. К. Мержинський

Видавець: ФОП Мокшанов В. В.
Адреса редакції:
Україна, 69035, м. Запоріжжя, пр. Соборний, 158, оф. 223.
моб.: (050) 362-8-007 bookpro.in.ua@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 5288 від 01.02.2017 р

Гарнітура Arial. Умовно-друк.
арк. 20,23. Замовлення №
2824/1Об'єм даних: 3 Мб.